

TEMA: Osäkerhetens marknad

AXELARATION

"Fatima Svensson" har andra ideal än sina jämnåriga, observerar **Marie Söderqvist**. I Libanon finns inget vi, rapporterar **Lisa Irenius**.

INTERVJU

En sann demokrat kämpar för det öppna samhället, säger **Fernando Savater**. De intellektuella sviker sitt uppdrag i dag.

FRIZON

Indien kan gå om Kina. **Jonathan Power** har rest runt i en tigerekonomi på språng. **Håkan Forsell** skildrar poeternas uppror mot Europas enhetssmet.

RECENSION

Den tyska modellen fungerar inte längre. Men den har visat sig svår att reformera. **Kay Glans** skriver om en krympande jätte.

AXELERATION 4-12

"FATIMA SVENSSON" ÄR BORGERLIGHETENS MODELL

Den typiska unga invandrarkvinnan i Sverige, "Fatima Svensson", kan bilda kärnan i en ny borgerlighet. Hon värderar en god utbildning och att bli familjens nav högre än sina jämnåriga, skriver **Marie Söderqvist**. 4-5

IDENTITET ÄR ETT RESVÄSKEORD

I Libanon lever 18 religiösa grupper i fred. Men en del önskar få tillhöra en nittonde, sekulär minoritet. **Lisa Irenius** finner en karikatyr på samtidens "identitetskris". 6-7

ENSAM RÖST FRÅN KRIGETS BRUTALA VARDAG

Det pågår ett blodigt krig i Europa. **Sofia Nerbrand** intervjuar Anna Politkovskaja, den enda ryska reporter som regelbundet skriver om terrorn mot civilbefolkningen i Tjetjenien. Hennes kollegor har tystats av Putin. 8-9

UTAN UPPDRAG ATT IFRÅGASÄTTA

Underrättelsetjänsten har svaga incitament att motsäga sina uppdragsgivare. **Johan Jakobsson** skriver om slutrapporten från den amerikanska 11 september-kommissionen. 10-11

"Turisterna under glaciären agerade som om de tittade på tv, det vill säga, de förhöll sig till världen som till en (avlägsen) bild."

Ur Niklas Söderbergs krönika

TEMA: OSÄKERHETENS MARKNAD 13-25

Under hotet från terrorism och andra angrepp famlar en vilken marknad efter motstrategier. Andra upptäcker att det går att slå mynt av förvirringen, i såväl den virtuella som den reella världen. **Alyson Bailes** uppmärksammar vikten av samverkan mellan näringsliv och länder för att garantera säkerhet och viktig infrastruktur. Företags och staters olika riskvillighet bereder både möjligheter och hinder. **Svante Cornell** skriver om hur organiserad kriminalitet tar kommandot i svaga stater. Laglösheten sprids över gränserna genom smuggling av narkotika, vapen och människor.

Mats Bergström berättar om angrepp mot it-samhället. Myndigheter och företag måste samarbeta mot dem som har beslutsfattarnas hjärnor i sikte.

Foto: Corbis/Scanpix

INTERVJU 26-28

Illustration: Claes Jurander

OKUNSKAP ÄR ETT GISSEL FÖR DEMOKRATIN

Den demokrat som inte försvarar det öppna samhället lämnar fritt fram för dem som attackerar det. Med de franska upplysningsfilosoferna som ideal låter filosofen **Fernando Savater** närvaron i den offentliga debatten gå före akademisk verksamhet. **Inger Enkvist** har träffat honom i Madrid.

TRADITION 29-31

CIVILISATIONENS MÅL ORSAKAR DESS FALL

Likt en arabisk Marx eller Hegel utvecklade Ibn Khaldun under 1300-talet en teori för samhällsutvecklingen. **Carl Rudbeck** skriver om en historiefilosof som för en gångs skull fick rätt: den arabiska civilisationen stagnerade. 29-31

FRIZON 32-37

DEN BENGALISKA TIGERN KLÄTTRAR UPPÅT

Om landets nya regering lyckas kan Indiens ekonomi komma att växa om Kinas. **Jonathan Power** har hälsat på i premiärministerns hus i New Delhi och rest runt i jordreformens Västbengalen. 32-34

GEOPOETERNA ÅTERTAR MELLANEUROPA

Håkan Forsell skriver om ung mellaneuropeisk prosa som är fast förankrad i hembygden. Långt från västvärldens mobilitetsströmmar formulerar den en skoningslös Europakritik. 35-37

RECENSIONER 38-47

MÖRKA MOLN KRÄVER NY UPPLYSNING

Förr skrämd Tysklands styrka, nu hotar svagheten. Trots en stagnerande ekonomi och grånande befolkning uteblir nödvändiga reformer. **Kay Glans** pekar på behovet av nya ögon för vad som får välfärdsstaten att fungera. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Samuel P. Huntington, Laurence J. Kotlikoff, Scott Burns, David Caute, Richard Wolin, Donald Kagan med flera. 41-47

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margareta Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans
Redaktionssekreterare och researchansvarig: Sofia Nerbrand
Redaktör: Erik Wallrup
Gästredaktörer: Lisa Irenius och Lynn Åkesson
Redaktionsassistent: Hedvig Anderson
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt
Korrektur: Thomas Andersson
Bild: Bo Lindell
Repro: Sammy Elers-Svensson
Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 325 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Brist på fantasi är en faktor bakom att man inte tog hoten om attentat före den 11 september på allvar. Med fantasins hjälp kan vi hitta nya perspektiv på terrorism. Kanske är det tillfället som gör tjuven.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

De rapporter om underrättelseverksamheten kring den 11 september och kriget mot Irak som kommit i USA och

Storbritannien ger intressanta inblickar i denna typ av verksamhet men också anledningar till allmänna reflektioner. Det sägs om militärer att de gärna vill utkämpa det föregående kriget, i synnerhet om de vann. Det gäller väl också det kalla krigets segrare, vars armé och underrättelsetjänst tycks vara anpassad till det föregående hotet.

En orsak till de felaktiga uppgifterna om massförstörelsevapen i Irak kan vara att underrättelseorganisationerna fallit offer för "group-think". Det skapas en atmosfär i vilken folk drar sig för att säga emot eftersom det kan uppfattas som dålig kampmoral. Ett förslag har varit att institutionalisera en inre opposition; någon måste hela tiden ha till uppgift att försöka smula sönder antaganden. En sådan institution skulle nog behövas litet varstans i samhället. Civillkurage är en dygd som man ofta vill beundra på litet avstånd. Visst gillar vi kritiskt tänkande människor, men vem orkar med nejsägare?

Att man inte tog de varningar som faktiskt fanns om den 11 september på allvar berodde bland annat på bristande fantasi. Man kunde inte föreställa sig att något sådant skulle kunna hända. Men antag att man hade haft fantasi nog att förhindra attacken. Rigorösa säkerhetsåtgärder hade varit påkallade även i detta läge för att hindra nya försök. Hade då den allmänna opinionen haft tillräckligt med fantasi för att förstå detta? Det är väl rätt sannolikt att anklagelser för diktaturambitioner, rasism och liknande hade haft högkonjunktur.

Har fantasin vaknat till liv efter den 11 september eller är vi på många håll i världen på väg att vaggas till sömns av vardagens regelbundna lunk? Medveten om att dystopier ofta är ett slags magi som vill besvärja kommande katastrofer, vill jag ändå påstå att vi kommer att få leva med denna typ av hot. Möjligheten att ställa till stor skada finns, motiv finns och kommer att finnas även i fortsättningen. Många menar att terrorismen beror på förtryck och att man kan eliminera den genom att förbättra omständigheterna. Det finns nästan en ekvation för detta: av ett terrordåds omfattning tror man sig kunna räkna ut storleken på det förtryck som orsakade det.

Det är falsk matematik. Terrorism har alltför komplexa orsaker för att kunna reformeras bort på detta sätt. Förbättra människors villkor bör man göra hur som helst. Låt oss använda fantasin för ett radikalt perspektivskifte kring vad som kan orsaka terrorism. Tänk om möjligheter har mycket större betydelse för motiv än vad vi inser. Man gör det för att man kan, tillfället gör tjuven. Det skulle kunna kallas för möjlighetens gravitationskraft. Först ser man potentialen till förstörelse, sedan anpassar man sin ideologi till det.

Som helhetsförklaring till terrorism är detta naturligtvis otillräckligt, men resonemanget vill fånga en radikaliserande faktor i dagens värld. Är det inte just detta fenomen vi till exempel möter inom hacker-kulturer? Man ställer till skada för att man kan göra det. Kanske skall man inte utesluta att "muterade" hackerkulturer kommer att spela en roll i den cyberterrorism som alla nu väntar på skall drabba oss.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

"Fatima Svensson" är borgerlighetens modell

INBLICK/ Ny medelklass. Den unga invandrarkvinnan utmärker sig. Hon har andra livsideal än sina jämnåriga systrar och eftersträvar en god utbildning och att bli navet i sin familj.

MARIE SÖDERQVIST

Vd för United Minds

DET FINNS EN GRUPP i det svenska samhället som i medierna och den offentliga debatten alltid beskrivs som utsatt och i behov av hjälp: invandrarkvinnor. Söker man i exempelvis Medicarkivet på internet hittar man hundratals artiklar om dem, och nästan alla handlar om utsatthet, våld, övergrepp samt en och annan satsning från offentligt håll för att hjälpa denna grupp. Dessa kvinnor utsätts för hedersrelaterat våld. De genomgår fler aborter än svenska unga kvinnor. De har glömts bort av socialtjänsten och skolans kuratorer och de är överrepresenterade hos kvinnojourer. Det är förvisso en bild av verkligheten, men det finns en annan, som praktiskt taget aldrig beskrivs eller syns. Jag upptäckte den själv närmast av en slump, i ett analysarbete om vad som styr framtidens mat- och dryckesvanor, med fokus på olika ungdomsgruppers förhållningssätt till mat. Uppdraget var att identifiera de ungdomskulturer som kan antas ha inverkan på andra större grupper och påverka deras syn på själva livet. Vad är egentligen meningen med livet för en hiphoppare, en träningsfreak eller en datornörd?

En av de kategorier som studerades var invandrarkvinnor mellan 15 och 25 år, delvis motiverat av att antalet barn i invandrarfamiljer är stort. Efter några samtal med flickor som i vissa fall var så blyga och osäkra inför att prata med en okänd person att de insisterade på att få komma två och två, insåg vi att vi hittat en grupp med livsideal som avviker från alla andra jämnårigas. Vi döpte den till "Fatima Svensson". Dessa unga kvinnor, som är invandrare i andra generationen, befinner sig i en brytning mellan sin traditionella kultur och en svensk eller europeisk kultur.

Vissa svenska och europeiska

vanor kan i vissa fall bli eftersträvsvärda symboler för framgång och identitet, men dessa blandas med den egna gruppens föreställning om vad som är ett bra liv.

För de andra grupper vi undersökte – hiphoppare, datornördar, fitnessfolk, festprissar – handlade livet om att göra det man kände för: resa jorden runt, "göra sin grej", vilket kan betyda allt från att surfa i Australien till att starta internetföretag, knacka kod eller bli designer i Paris. Livet kretsade kring det egna jaget och inga andra människor i fasta konstellationer ingick. De var ytterst postmoderna, självskapande människor. De var spännande att höra på, även om de uppvisade en självmedvetenhet som ibland kunde vara plågsam att stillatigande lyssna på.

De unga invandrarkvinnorna var, under sin i vissa fall tydliga blyghet och ovana att uttrycka sina egna drömmar, lika målmedvetna och tydliga i beskrivningarna av sina livsprojekt, men hade en helt annan syn på vad meningen med livet är, eller rättare sagt vilka som är de rätta attributen för framgång och lycka. De vill ha en bra utbildning, en bra man och en familj. Bra utbildningar är sådana som ger en yrkestitel, som ingenjör, tandläkare eller apotekare. Mannen de önskar sig behöver inte tillhöra den egna etniska gruppen – "så länge", för att citera en av de intervjuade, "han är civilingenjör".

Varje gång vi presenterat vår undersökning om de strävsamma invandratjejerna och deras drömmar och målsättningar för lärare eller rektorer har de unisont sagt: "Precis så är det." Det finns massor av duktiga och ambitiösa Fatimor runt om i Sverige.

Egentligen är det inte särskilt konstigt, för dessa flickor kommer inte sällan från en välutbildad familj. Det betyder inte att mamma eller pappa nödvändigtvis har jobb som är i paritet med utbildningen. Men de tycks lyckas med att förmedla vikten av att utbilda sig till sina döttrar.

GENERELLT ÄR DET procentuellt sett färre personer med utländsk än med svensk bakgrund som läser på svenska universitet och högskolor, men skillnaden mellan olika utbildningar är betydande.

Den största andelen studenter med utländsk bakgrund finns inom medicinska och odontologiska utbildningar. Tandläkarutbildningen har den allra största: 57 procent har utländsk bakgrund. Även på utbildningar för tandtekniker dominerar personer med utländsk bakgrund. Andra utbildningar där andelen med invandrarbakgrund är stor är biomedicinsk analytiker och apotekare. Och på alla dessa utbildningar är det betydligt fler kvinnor med invandrarbakgrund än män som studerar.

Att det finns en stor grupp andra generationens invandrarkvinnor som vill utbilda sig hänger förmodligen samman med att det finns en stor grupp välutbildade invandrarkvin-

nor. De är, trots ständiga skildringar av analfabetism och dålig skolgång, statistiskt sett nästan lika välutbildade som sina svenska systrar. Av kvinnor födda i Sverige har 47 procent genomgått en lång gymnasieutbildning eller högskola eller universitetsutbildning, jämfört med 42 procent av de utrikes födda. Men bland de senare är 1 procent forskarutbildade. Svenskfödda når inte ens upp till 1 procent i SCB:s statistik.

För flera invandrargrupper är andelen med eftergymnasial utbildning större än bland svenskfödda. Och skillnaderna mellan kvinnor och män är i de flesta grupper ganska små. Det är samma länder som har den största andelen med eftergymnasial utbildning, oavsett om det gäller kvinnor eller män.

Bland kvinnorna har amerikaner, före detta Sovjetmedborgare, iranier, irakier, polacker, tyskar och ungrare större andel med eftergymnasial utbildning än vad svenskfödda kvin-

nor har. Männens utbildningsnivå är likartad. Under de senaste 30 åren har det i allt större utsträckning varit mer välutbildade personer som sökt sig till Sverige. I slutet av 1990-talet hade 35 procent av dem som kom hit en eftergymnasial utbildning.

I DEN GÄNGSE BESKRIVNINGEN av invandraren och inte minst invandrarkvinnan ingår också skildringar av den ekonomiska misären. Invandrare har det sämre än alla andra. Det är förvisso sant, men bara delvis: ju längre man varit i Sverige, desto mindre blir skillnaden mellan invandrare och svenskar. Bilden av invandraren som sjunker nedåt eller står och stampar på samma ställe utan att komma någon vart är inte sann. Invandrare gör ekonomisk karriär. Det tar tid men utvecklingen är mycket tydlig. Den disponibla inkomsten ökar kraftigt för invandrarfamiljer med hemmavarande barn (födda utomlands) i åldern 18-64 år; från i genomsnitt 150 000-200 000 kronor efter de första två åren till drygt 250 000-300 000 kronor efter 20 år. Utvecklingen ser likadan ut för samtliga invandrargrupper som ingick i vår studie.

Med andra ord: de ambitiösa och samtidigt traditionella invandrarfamiljerna är egentligen inte särskilt konstiga, bara ännu inte uppmärksammade av massmedierna. De är produkter av familjer med hög utbildningsnivå som successivt fått det bättre i Sverige. De lever alltså i föreställningen att framgång och ett socialt och ekonomiskt stabilt liv är möjligt bara man vill. Men man ska inte chansa. Med en ordentlig yrkesinriktad utbildning får man arbete, och ett arbete som går att förena med familjeliv. För familjen är mycket viktig för den här gruppen. Och kvinnan är,

hon må vara aldrig så välutbildad eller yrkesarbetande, familjens nav.

Medan helsvenska kvinnor skjuter upp barnafödandet så länge att det inte längre blir några barn, vill dessa kvinnor ha barn. Och dessutom vill de satsa på familjen. De ser inte förhållandet att de sätter familjen främst som bevis på kvinnlig underordning, utan tvärtom som ett bevis på kvinnlig makt och styrka. Synen på familjen som viktig kommer inte från egen erfarenhet av intakta kärnfamiljer. I motsats till massmediebilden av trånga, slutna familjer från vilka ingen slipper ut är faktiskt invandrare mer benägna att skiljas än svenskar, om man ser till statistiken. Att så många invandraraktenskap slutar i skilsmässa beror troligen på att flykt och invandring är extrema påfrestningar som kan förstöra och bryta ner äktenskap.

Dessa invandrarkvinnor har en intressant, sammansatt värdegrund. De tror på yrkesutbildning och karriär samtidigt som de håller familjen högt. De kommer även att bidra till den nya borgerliga medelklassen, välintegrerad men med tydliga, och delvis från helsvenska medsysstrar avvikande, värderingar.

Dessa kvinnor är ännu inte särskilt många; fortfarande är de flesta andragenerationsinvandrare för unga för att ha bildat egna familjer. Gruppen kommer emellertid att synas alltmer i takt med att de blir fler, och kanske är det till dem vi får sätta vårt hopp, eftersom de helsvenska tjugotåringarna ratar de traditionella utbildningarna för att i stället ägna sig åt saker "som utvecklar den egna personligheten". Men ännu har få uppträckt denna grupp i någon större utsträckning, varken medier, politiker, reklamare eller köpmän - trots att dess köpkraft är betydande. De grupper som vi studerat från före detta Jugoslavien, Iran, Irak, Turkiet, Etiopien, Syrien och Somalia hade 1999 en sammanlagd köpkraft på 24 miljarder kronor. En ny undersökning visar att köpkraften hos personer med invandrabakgrund uppgår till 185 miljarder kronor, pengar som näringslivet inte förstår att utnyttja.

Men fortfarande får invandraren och hans barn, såväl söner som döttrar, spela förlorarnas roll, trots att mycket talar för att det växer upp en generation kvinnor med invandrabakgrund som har en inställning till tillvaron som kommer att göra den ganska framgångsrik i det svenska samhället, rentav till en maktfaktor att ta hänsyn till för politiker, arbetsgivare och handlare.

Studentexamen. Andra generationens invandrarkvinnor satsar på traditionellt statusfyllda yrkesutbildningar.

Foto: Stefan Söderström/Pressens bild

FÖRFADERN I MONTERN (3)

De utslitna skorna

ÖVERLEVNADSTROFÉER. En svensk officer inställer sig för tjänstgöring i Kongo. Det är långt före FN-soldaternas tid, i den intensiva och ofta mycket brutala koloniseringen i slutet av 1800-talet. Ivrigt besvarar han frågan om var han vill bli placerad: "Så långt in i landet som möjligt!"

Och han får som han vill. Månadslånga vandringar på karavanvägarna. Meterhögt gräs som forceras med machede. Paddling i "infödningsskanot". I memoarerna målar den äldre mannen sin ungdoms stora äventyr med klassiska sagodrag. Även när han är omgiven av underlydande beskriver han sig som ensam. Liksom sagans hjälte tvekar han aldrig på färden. Först vid målet vänder han om.

Tillbaka i Stockholm, tre år senare, är officeren ärrad och matt. Den långa resan och ynglingakraften tycks som försvunna. Men någonting finns ändå kvar: "Min stora, mycket vackra etnografiska samling framkom i oskadat skick." I årtal pryder exotiska vapen och elfenbensmycken hans hem, som ett slags överlevnadstroféer. Efter hans död donerar änkan det mesta till Etnografiska museet.

Bland mängder av blänkande och praktfulla ting blir jag stående med samlingsallra mest slitna: de arabiska skorna som samlaren burit själv. Sulans nötning skvallrar om hur han brukade gå. Den kvardröjande formen av foten skapar en närmast fysisk närvaro: en personlig signatur.

De slitna skorna är ännu ett sagomotiv: ett konkret mått på den utdragna vägen och äventyrets prövning. Förevigade i museet berättar de för eftervärlden vad ägaren själv ville minnas: En gång för länge sedan var jag en hjälte. Jag vandrade långt bort. Jag tog mig allra längst in.

LOTTEN GUSTAFSSON REINIUS

Fil. dr i etnologi, Etnografiska museet / Statens museer för världskultur

Foto: Tony Sandin

Demokraternas guld finns på Hollywoods kullar

VALKAMPANJ. Efter 25 års tystnad om partipolitiken kunde Bruce Springsteen inte hålla sig längre. I början av augusti skrev han i *New York Times* att han stöder Kerry och ämnar bege sig på turnén "Vote for Change" i oktober, i sällskap med bland annat R.E.M., Pearl Jam och James Taylor.

Vad skulle John Kerry göra utan kulturindustrin? Före kampanjarets början hade demokraterna fått ungefär lika mycket pengar från Hollywood som republikanerna från sina vänner inom olje- och gasindustrin.

Bortsett från Barbara Streisand, Robert Redford och Paul Newman är det dock inte stjärnorna som betalar, rapporterar *The Atlantic* (september 2004). Pengarna kommer i stället från producenter, företagare och andra krösusar på Hollywoodkullarna.

Till skillnad från näringslivet kräver kulturindustrins donatorer inga konkreta politiska beslut i gengäld. Deras dollar värnar i stället om stora frågor av principiell karaktär: fri abort, homosexuellas rätt att gifta sig och kampen mot miljöförstöring.

RED.

Fransk engelska gör dygd av okunnighet

VÄRLDSSPRÅK. Glöm engelskan om du vill bli förstådd av de 88 procent av världens invånare som har ett annat modersmål. I stället lanseras nu "glo-bish" som ett nytt världsspråk, fritt från krångel som komplicerad grammatik, svåra stavningsregler, synonymer och språklig skönhet. Det är snabb och enkel kommunikation med endast 1 500 ord.

Mannen bakom detta alternativ till engelskan är en fransk affärsman, Jean-Paul Nerrière. Men snarare än att skapa något nytt fångar boken *Don't speak English: Parlez Globish* ett redan existerande fenomen: en ytterst förenklad avart av engelskan som har vuxit fram utanför den anglosaxiska världen, exempelvis inom turistindustrin. Där har engelsmännen ironiskt nog samst förutsättningar för att göra sig förstådda. Deras språk är alltför elaborerat.

RED.

Rörlig verklighet sprider sig på internet

VIDEOBLOGGAR. Tv-journalister får räkna med större konkurrens från internet. Ett hundratal personer har börjat sända videofilmer på sina så kallade bloggar, hemsidor där privatpersoner dagligen rapporterar om stort och smått. Den 46-åriga Bostonbon Steve Garfield visar exempelvis filmer om leksaksbilar, kontorsliv och arbetet med att

samla ihop pengar till presidentvals-kampanjen. Billigare digitalkameror samt mobiltelefoner med kamerafunktion talar för att allt fler av internets miljontals textbaserade bloggar kommer att förvandlas till videobloggar, eller "vloggers". Ett antal banbrytare finns på hemsidan www.vidblogs.com.

RED.

Medvind för historiker

INTELLEKTUELLA. Den brittiska månadstidskriften *Prospect* utkom under sommaren med sitt hundra nummer. På mindre än tio år har den etablerat sig som ett kulturorgan av första rang. Över dess väl-skrivna artiklar vilar en frisk anda av oförvägenhet och vilja att bryta hävdvunna tankemönster.

Med anledning av jubileet anordnade tidskriften en omröstning i sin läsekrets för att utse Storbritanniens ledande intellektuella. En public intellectual definierades som en person som uppvisade "distinction in some field of intellectual or cultural endeavour" och ägde förmåga "to articulate or represent an important strand of British cultural life". *Prospect* samlade kraft, uppmanade sina medarbetare att inkomma med förslag och sammanställde en hundrahövdad lista.

Resultatet av omröstningen ger en provkarta på viktiga tendenser i den brittiska offentligheten. Att den alltjämt domineras av vita män i medelåldern, ofta knutna till prestigefyllda tidningar och lärosäten i sydöst, förvånar väl ingen. Den nya

vänstern, inflytelserik ännu på åttiotalet, är i dag närmast utrotad. Mer uppseendeväckande är att nittiotalets teoretiska moderiktningar – postmodernism, feminism och mul-

tikulturalism – inte har kvalat in. Ekonomer och filosofer tycks förlora terräng och teologer, naturvetare och lärda polyhistorer är än mer lättträknade.

En vital grupp är däremot historikerna. Hela det politiska spektrumet, från vänsterns Perry Anderson till högerens Niall Ferguson, finns där, liksom hela skalan från idéhistoriker som Quentin Skinner till socialhistoriker som Eric Hobsbawm. De politiska essäisterna – Michael Ignatieff, Timothy Garton Ash, John Gray – står sig också starka.

Det ter sig därför motsägelsefullt när den polemiske biologen Richard Dawkins tronar som överlägsen vinnare efter läsarnas omröstning, följd av den feministiska författaren Germaine Greer och utvecklingsekonomen Amartya Sen. Av de trettio främsta på läsarnas lista är emellertid påfallande många samtidshistoriska essäister med världen som arbetsfält – just den grupp som gärna skriver i *Prospect*.

JOHAN ÖSTLING
Doktorand i historia
vid Lunds universitet

Identitet är ett resväskeord

UTBLICK/ Libanon. Minoriteternas förlovade land lider av konsumtionsbulimi och söker ett nydanande samhällssystem.

LISA IRENIUS

Frilansskribent

DET ÄR MINDRE än Skåne och ligger inklämt i ett av världens mest konfliktladdade områden, mellan Syrien och Israel. Bergigt och bördigt sträcker det sig längs Medelhavet, riktat mot Europa. Libanon, "landet av mjölk och honung", som efter snart 15 år av fred börjar återhämta sig från ett långt inbördeskrig, och där 18 olika religiösa grupper återigen samsas om jorden.

Här utgör "kulturella och religiösa minoriteter" kärnan i samhället. Någon "vanlig libanes" finns inte. Det är en unik, så kallad konfessionalistisk samhällsordning som garanterar politisk representation för samtliga religiösa grupper. Presidenten är maronit, statsministern sunnimuslim, vice statsministern grekisk-ortodox, finansministern druser och försvarsministern shiamuslim.

– Vad är du? frågar alla människor jag möter. De bryr sig inte om att jag är svensk, de vill veta vilken religion jag tillhör. Jag försöker förklara att jag inte är troende men tvingas till slut motvilligt svara "protestant". Här finns inte möjligheten att vara utan religionstillhörighet, eftersom denna påverkar inte bara rösträtt och valbarhet, utan dessutom delar av civilrätten. Olika religionsgrupper sorterar under olika lagar för giftermål och skilsmässor.

Detta system är framtiden, säger en del, en modell för samlevnad i heterogena samhällen, något som borde appliceras också i väst. "Konfessionalismen hindrar att det blir krig igen."

Andra säger tvärtom att konfessionalismen bara splittrar och skapar osämja, och att den så snart som möjligt måste överges för en annan sorts samhällsorganisation. "Konfessionalismen är anledningen till att det blev krig."

Ugarit Younan, ordförande i Movement for People's Rights, hör till kritikerna:

– Systemet är odemokratiskt och står i strid med de mänskliga rättigheterna.

På väggarna i rörelsens stora lägenhetsliknande kontor hänger mängder av kampanjaffischer, och vi förses med böcker och broschyrer: de propagerar bland annat för civila giftermål, för att det ska bli möjligt att gifta sig över religionsgränserna.

Säkert är att det libanesiska systemet begränsar individens valmöjligheter. Dessutom är det inte längre politiskt representativt, eftersom fördelningen av politiska mandat baseras på 1932 års folkräkning. Sedan dess har de muslimska befolkningsgrupperna vuxit avsevärt, något som den inflytelserika kristna eliten blundar för.

Men vilket är alternativet till en konfessionalistisk ordning? Kan Libanon bli en nationalstat av europeisk modell? Ugarit Younan är skeptisk till att ersätta religiös tillhörighet med nationell tillhörighet.

– Det är en variant på samma sak.

Man lär folk att stänga in sig i sin grupp och utveckla fördomar om andra, säger hon.

Till att börja med vill hon, liksom delar av den libanesiska oppositionen, införa en ytterligare, "19:e grupptillhörighet" i landet, en sekulär sådan. Den skulle vara öppen för alla som vill lyda under civil, icke-religiös lag. Förslaget har varit på tapeten i flera år men möter motstånd eftersom det sannolikt skulle medföra stora förändringar. Vad skulle hända om en majoritet valde den civila gruppen, en delaktighet inte så mycket i en nation som i ett knippe sekulära värderingar?

– Just nu är det dock inte läge att göra en sådan förändring av systemet, säger Ugarit Younan. Jamal Fakhoury, medlem av det socialistiska och pro-syriska oppositionspartiet PSNS, säger samma sak. Läget i regionen är för spånt, situationen i Irak och Israel lämnar inte utrymme för några politiska experiment.

DEN POLITISKA LADDNINGEN är fysiskt påtaglig i södra Libanon. I det böljande bergiga landskapet vid gränsen mot Israel finns flera byar,

stadiga vita stenhus med orangeaktiga tak, rök som stiger ur skorstenar, bilar som rör sig på slingrande vägar. Men det är onaturligt tyst, obehagligt lugnt och stilla. Hizbollah-arméns symbol, en rak arm som lyfter ett automatvapen, är sprejad på betongblock utmed vägarna.

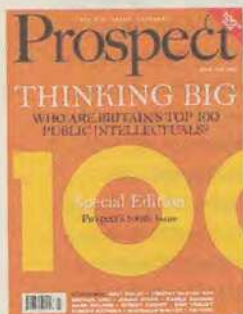
Judendomen är förvisso en av de 18 religioner som åtnjuter officiellt erkännande i Libanon. Men i praktiken finns nästan inga judar kvar i landet. De känner sig nog inte särskilt

välkomna. Här står Israel-Palestina-konflikten ständigt i centrum, och många tycks sätta likhetstecken mellan judar och israeler. Den som har besökt "det ockuperade Palestina" nekas inträde i Libanon. Det är "vi" mot "dom".

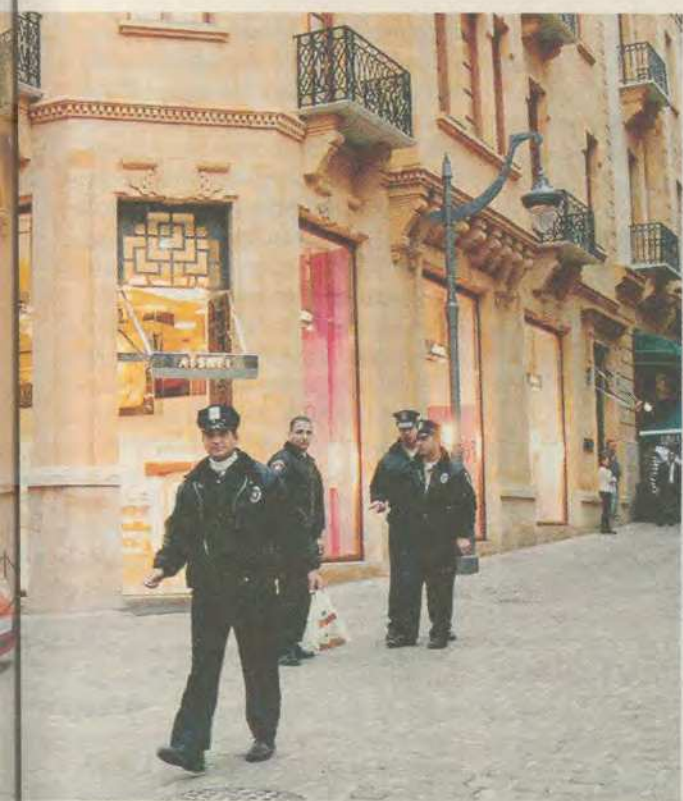
"Vi" – jag reagerar alltid då jag hör det ordet i Libanon. Ofta förstår jag inte riktigt vad som menas. Det gör nog inte libaneserna själva heller, "vi libaneser" är som sagt en vagt förankrad föreställning. Men om det inte finns något nationellt vi, om det inte finns en libanesisk nation, vad håller då landet Libanon samman?

En skylt vid den syriska-libanesiska gränsen hälsar "Welcome to Lebanon" med en bild på en blombukett. "Blommorna" i buketten består av glänsande kreditkort. Det är en talande återspeglings av stämningen i landet, även om det är en reklamskylt för ett kreditkortsföretag. Libaneserna lär ha drabbats av en "konsumtionsbulimi" sedan det blev fred. Kriget vill de inte veta av, det förflutna talar ingen om, i stället prioriteras det lättsamma och ytliga.

Tidningsständerna skyltar med magasin som *Mondanités*, en lunta

... om det
inte finns en
libanesisk nation,
vad håller då
landet Libanon
samman?

Förändrad stadsbild. Snart 15 år efter kriget tänker Beirutborna hellre på shopping än på det förflutna.
Foto: Lisa Irenius

glättat papper som bara innehåller vimmelbilder på libaneser som är ute och festar.

– För drygt 10 år sedan trodde ingen att det fanns någon marknad för livsstilsmagasin i Libanon. I dag säljer de bäst av alla, säger Roger Moukarzel.

Han är en av Libanons främsta fotografer och tycks ha gjort sig en förmögenhet på efterfrågan på modebilder. Han tar emot i vad som kallas för Moukarzel Building, där hans lägenhet ligger högst upp. Ett zebraskinn ligger utfläkt på golvet, med man och svans intakta. Fjärrstyrda gardiner dras surrande undan och blottar en panoramavy över Beirut.

Ute på stan uppvisas dyrgripas som jag aldrig har sett någon annanstans. Här måste finnas världens största koncentration av Hummer, amerikanska militärliknande bilar som kostar runt en miljon kronor och har finesser som är helt onödiga i stads- trafik.

För libanesiska kvinnor i vissa samhällskretsar tycks allt kretsa kring guld. Tunga gyllene örhängen, halsband, armband. "Var förvarar du ditt guld?" frågar de. Men allt är inte skrytsamhet. I ett samhälle där frän- skilda kvinnor är rättslösa blir det personliga guldet en garanti för över- levnad. Det gäller att samla på sig så mycket som möjligt så länge äkten- skapet varar.

Denna lyxmani är inte heller representativ för hela Libanon. Pengarna finns främst hos den krist- na överklassen. En smärtsamt skarp kontrast utgörs av de extremt fattiga, palestinska flyktinglägren i Sabra och Chatila i utkanten av Beirut.

DET ÄR LIKA SVÅRT att hitta gemensamma nämnare för Libanons

invånare som för de libanesiska land- skapen. En dag åker vi bil från Beirut till Bekaadalen för att äta lunch på vingården Massaya. Vägen går först utmed Medelhavskusten, förbi sol- hotell och stränder, sedan upp i de snöklädda bergen, inte långt från skidorten Faraya Mzaar. Därifrån ser man Beirut sticka ut som en trubbig pil från fastlandet, ett grått gytter storstad. Vägen fortsätter sedan ett tag genom höjderna, kantad av dra- matiska utsikter och klippblock som i vilda västern, och mynnar slutligen ut i den platta Bekaadalen, ett färg- starkt lapptäcke åkrar med bördig jord som ger vindruvor, potatis, tomater. Totalt tar resan ungefär en timme.

– Är det inte världens vackraste land? frågar Bassam, en libanesisk bekant som är med i bilen.

Jag svarar att det är möjligt; det kan inte finnas många ställen på jor- den där så skiftande landskap samlas på en så liten yta. Å andra sidan kan- tas vägen också av sönderskjutna och sönderfallande hus, skrot och skräp och monstruösa fuskbyggen.

– Problemet är landets befolkning. Om det här landet hade bebotts av européer hade det varit paradiset på jorden, säger Bassam.

Han tycks säga det halvt på allvar, halvt ironiskt. Européerna har ju i själva verket varit djupt delaktiga i Libanons historia. Vore det inte för européerna, och i synnerhet frans- männen, vore Libanon inte ens ett land. Det var under franskt styre som nya landgränser drogs år 1920, tidi- gare var "Libanon" inte mycket mer än namnet på de berg som skilde Syrien från Medelhavet.

– Under andra världskriget delade engelsmän och fransmän upp Liba- non mellan sig. Men de införde aldrig ett sekulärt samhällssystem av euro-

peiskt snitt utan separerade religiösa grupper från varandra. Konfessiona- lismen har totalförstört ett land som var regionens juvel, säger opposi- tionspolitikern Jamal Fakhoury bit- tert.

Som europé tiger jag lite skamset. Jag vet heller inte vad jag ska säga då libanesiska bekanta suckar och säger "Ce n'est pas la Suède" – detta är inte Sverige. Det är inte bara till mig de säger så. Det tycks vara ett stående uttryck på både franska och arabiska i Libanon, något man säger för att be om överseende med kaos och oord- ning.

Nej, detta är inte Sverige. Och det är inte Europa. Men hur stor är skill- naden? Var går gränsen mellan öst och väst, orientaliskt och väster- ländskt? I Beirut finns flera McDon- nald's men de bevakas av män med k-pist och på väg in i restaurangen blir man kroppsviterad. Stormark- naden Monoprix ser ut precis som i Frankrike, men personalstyrkan är kanske tre gånger större och pro- duktnamnen står även på arabiska. Många här talar flytande franska eller engelska. Välbeställda muslimer skickar sina barn till AUB, American University of Beirut, välbeställda kristna skickar sina barn till det fran- ska Université Saint-Joseph.

Inanna, som undervisar i statsve- tenskap på AUB, säger att det som slår henne mest av allt hos hennes studenter är just deras osäkerhet på vad som är "västerländskt" och inte.

– De har ett stort identitetspro- blem. Studenterna är synligt nervö- sa inför sina västerländska lärare. De frågar sig: Hur ser de på oss, som jäm- likar eller som "mindre utvecklade", som en del av tredje eller första vär- lden?

Libanon, de 18 religionernas land, beläget i utkanten av orienten med blicken mot väst, är också ett förvir- rings land, dömt till eviga försök att reda ut tillhörigheter – identite- ter. Titt och tätt blir jag vittne till, och ibland också indragen i, olika "iden- titetsdiskussioner".

– Identitet är bara "un mot valise", säger någon till slut, för att klippa av ännu en diskussion som urartat.

Det är väl uttryckt: identitet tycks ofta fungera som ett resväskeord. Man kan stoppa precis vad som helst däri men ytan förblir glatt och intet- sägande.

Likväl tycks många samhällen i världen nu genomleva ett slags "iden- titetskris", en kris som finner sin karikatyr i fallet Libanon. Här ter sig dock idén om en "19:e civil sam- hällsgrupp" som en intressant och inte alltför komplicerad lösning. På så vis skulle medborgare som inte trivs med olika svårdefinierbara "kul- turella och religiösa identiteter" få möjlighet att helt enkelt ansluta sig till ett antal sekulära värderingar, baserade på individens jämlikhet och lika rättigheter. ■

Evig frid bara dösnack

GRAVAR. Det har hänt något med vårt förhållande till gravar. Första gången jag tänkte på det var när jag för en tid sedan fick en räkning från kyrkans gravkontor för skötsel av familjegraven i Helsingfors och insåg att jag hade att välja mellan att betala in för ett år eller tio. Med ens kom jag ihåg att mina föräldrar hade berättat att det när graven anskaffades hade skett mot ett löfte om skötsel "i evig tid" och det slog mig att det är – ja, *intressant* – att just precis kyrkan nu avskaffat evig- hetsperspektivet. Sen dess har jag noterat att många av de människor jag känner har börjat förklara att de efter sin död ingalunda vill begravas utan strös. Frågar man dem varför säger de antingen att de inte vill att deras anhöriga ska utsättas för det besvär det innebär att ta hand om en grav eller också säger de att de insett att så gott som alla gravar blir bortglömda och utplånade förr eller senare.

För egen del har jag plötsligt blivit osäker på om jag över huvud taget vill begravas i min familjegrav. Det har att göra med att jag börjat tycka att där ligger för många mig ovid- kommande personer. Där ligger min farmor och min farmors bror och så varderas barn och när jag tänker efter inser jag att jag egentli- gen aldrig har tyckt om min fars kusiner: jag förknippar dem med oändliga, tråkiga kafferep i min barndom och har nästan inte alls sett dem sen dess. Men det är naturligtvis ett tidens tecken att jag över huvud taget börjat tänka i de här banorna: i tidigare generationer skulle man inte ha frågat sig om man tycker om sina släktingar, släkt- banden var oavvisliga bortom alla personliga sym- eller antipatier. Vid mitt sista besök på begravningsplat- sen såg jag förresten gravstenar med ett enda namn på – gravstenar som var så små att det var uppen- bart att det inte är tänkt att det nån- sin ska stå mer än ett enda namn på dem. Också de gravstenarna är naturligtvis i högsta grad ett tidens tecken. Ändå är jag långtifrån säker på att det är en sån gravsten jag vill ha.

MERETE MAZZARELLA

Professor i litteraturvetenskap

Smågravarnas tid. Vem vill dela familjegrav med jobbiga släktingar?

Foto: Lasse Edwartz/Scanpix

Vilsekommen post

BREVDUVOR. I ett undanskymt hörn av koloniområdena på väster i Lund håller brevduveklubben till. Ibland får duvorna ta en svängom och seglar i flockar över trädgårdarna. Brevduvor? Tillhör inte de rekvisitan i 50-talsfilmer från New York med duvslag på taken? Eller i varje fall en svunnen tid när det fanns militära brevduveförband med fåglar som färdades med hemligheter i den lilla behållaren fäst vid bröstet. Och naturligtvis fiender som specialiserat sig på att skjuta ned eller fånga in duvorna för att komma över begärlig information.

Jag trodde att brevduvornas tid var förbi, ersatta för evigt av en annan luftburen post, e-mail. Men bara i Skåne finns runt 30 000 brevduvor. En julilördag i sommar var flygvärdet perfekt och unga duvor från bland annat Malmö, Helsingborg och Nyköping släpptes ut för sina första långflygningar. Men de flesta förrirade sig, försvann eller kom hem starkt försevnade. Ingen vet varför. Några lömska fiender lär det inte vara fråga om. Atmosfäriska störningar, en geomagnetisk storm tror någon. Den mulna sommaren tror någon annan. Duvorna har inte kunnat träna navigering i soligt väder. Det finns trots allt vissa likheter mellan duv- och e-post. Även e-mail förrirar sig, försvinner i elektroniken av outgrundliga skäl och når aldrig adressaten. Eller hamnar hos någon helt annan än avsett. Ingen har heller lyckats förklara för mig varför den vilsekomna e-posten försvinner. Jag satsar på atmosfäriska störningar eller elektroniska navigationsproblem. För fiender kan det väl inte vara fråga om?

LYNN ÅKESSON
Docent i etnologi
vid Lunds universitet

Foto: Gamma/IBL Bildbyrå

Ensam röst från krigets brutala vardag

SOFIA NERBRAND

Redaktionssekreterare på Axess

JAG MÖTER Anna Politkovskaja en skir sommardag, på Engelsbergs-konferensen om medier. Hon har ett skört, nästan genomskinligt utseende, men hon är inte spröd:

– Visar jag svaghet kommer Putin-regimen att äta upp mig. Många journalister har knäckts när man kunnat urskilja något annat än styrka hos dem. Så jag måste visa hur stark jag är. Det är farligt att komma hit och ge föreläsningar och intervjuer, men det får jag leva med. När man uthärdar ett krig under lång tid trängs känslorna undan, tårfloderna sinar.

Anna Politkovskaja reser till Tjetjenien varje månad sedan kriget återupptogs 1999 och är den enda journalist som regelbundet skriver om krigets brutala vardag. Hon är reporter på en av de få oppositionella tidningarna i dagens Ryssland, *Novaja Gazeta*, och mycket känd både i och utanför landet.

– Men jag är aldrig välkommen i rysk tv och bara en radiostation, Echo Moscow, har bjudit in mig efter en reportageresa för att återge vad jag sett och hört. Hälften av lyssnarna som hörde av sig uppmanade mig att fortsätta, den andra hälften önskade se mig död. Få orkar ta till sig berättelserna, inte ens mina bästa vänner vill tro på mina ögonvittnesskildringar.

Jag får viss förståelse för det när jag tar mig igenom hennes genomträngande reportagebok *Tjetjenien – sanningen om kriget* (Ordfront, 2003). Hon berättar naket och konkret om vad människor råkar ut för i denna skärva av Kaukasus. Det är nästan outhärdligt att läsa om, för att välja ett av många öden, den

Foto: Sofia Nerbrand

AXESS INTERVJUAR

Anna
Politkovskaja

Reporter på den ryska
tidskriften *Novaja Gazeta*

gamla Rozita, som hämtades från sitt hem i gryningen och kastades ner i ett hål på en kaserngård i ett "filtrationsläger". Där fick hon sitta på huk i tolv dygn, utan tak och toalett – mitt i vintern. FSB (tidigare KGB) delgav henne ingen misstanke och ställde få frågor, men de fäste elkablar på henne och lät elektriciteten "dansa" genom hennes kropp. Hon gallskrek och de svarade med att öka strömstyrkan.

DET FÖRSTA Tjetjenienkriget under 1990-talet hade främst nationalistiska förtecken och gällde tjetjenernas självständighet. De har inte glömt att Stalin deporterade varenda en av dem 1944 och att de inte kunde återvända förrän efter hans död 1957. De ryska trupperna tvingades retirera 1996 från Tjetjenien efter drygt två års strider, ett förödmjukande nederlag. I pausen mellan det första och andra kriget

uppstod anarki i landet. Tjetjener kidnappade ryssar och utlänningar och tilltvingade sig miljoner i lösen-sommar. Vladimir Putin använde den oroliga situationen för att profilera sig som handlingskraftig och ta makten som president 2000, och han har sett till att begränsa och styra rapporteringen från regionen:

– I dag anser en majoritet av ryssarna att tjetjener är omänskliga apor, säger Anna Politkovskaja.

Under det andra kriget har islamismen fått fäste, men de inreasta saudiska wahabiterna uppskattas inte i breda lager av det sufiska stamsamhället i Tjetjenien. Med det oavbrutna och urskiljningslösa mördandet och lemlästandet växer hat och bitterhet och islamistiska grupper inom den tjetjenska sidan har allt lättare att rekrytera unga extremister.

Ett av de största problemen för civilbefolkningen är den utbredda handeln med liv och lik. I så kallade upprepningsaktioner kan ryska soldater när som helst tillfångata någon familjemedlem och då gäller det för de anhöriga att snabbt skaka fram pengar. De döda är dyrare för de anhöriga att friköpa, eftersom de ryska soldaterna vet hur viktig en riktig begravning är för det tjetjenska folket. De som berättar om dessa tragiska människöden för Anna Politkovskaja får inte sällan plikta med sina liv. Hennes landsmän säljer lite mer tid i livet till de tjetjener som blir angivare. Sedan mördas de också. Följden blir att ingen litar på någon. Tjetjenien är i dag en "failed state" med en befolkning som har förlorat anhöriga, bostäder, el, mat, lag och ordning och förmågan att gråta.

Varför reser hon då oavbrutet till denna dystra plats?

– Jag är själv civil och skriver om civilbefolkningens dagliga vedermödor, inte om krigsstrategier. Jag är som vem som helst i Tjetjenien – jag försöker överleva. Många av mina vänner, vardagens hjältar, har dött under kriget. Nu måste jag fortsätta för att hedra deras minne.

Besserwisser av Anders Mathlein

Jag kan inte sluta när alla mina kolleger slutat skriva efter hårda påtryckningar från regimen. Någon måste ju skriva.

HON HAR BETECKNAT utvecklingen i Ryssland efter Putins tillträde som en tillbakagång till Brezjnevtiden.

– När jag intervjuat ledaren för det tjetjenska folket, hörde FSB (tidigare KGB) av sig till redaktionen och berättade att jag skulle avlyssnas och filmas dygnet runt. Jag talar alltid med uppgiftslämnare och människor utomhus eller på allmän plats i Moskva eftersom jag räknar med att FSB verkligen registrerar allt jag företar mig. De senaste fyra åren har mitt jobb liknat en spions arbete. Jag är 45 år och jag arbetade som journalist även under Sovjettiden, och nu är journalistikens villkor nästan likadana. Det viktiga undantaget är internet. Det är det enda forumet för en öppen diskussion, och jag ser på min tidnings webbsida att folk läser och diskuterar. Alla andra tidningar är statsstyrda.

Hon har själv arresterats och hotats:

– När jag skulle resa till London för några månader sedan sade passkontrollanten på Moskväs flygplats att jag inte skulle få återvända om jag reste ut.

Hon ringde då till sina barn som lovade att följa efter om hon skulle bli portad vid gränsen vid återkomsten. Det gick bra den gången, men Anna Politkovskaja är sårbar eftersom hennes arbete kan gå ut över hennes nära och kära.

– FSB hotar med att placera droger i mina barns väskor, gripa dem för innehavet och sedan sätta dem i fängelse. Men uppmärksamheten kring mitt arbete och mina kontakter utanför Ryssland utgör ett visst skydd, eftersom det skulle vara en prestigeförlust för Putin om jag råkade illa ut. Han förstår bara maktspråk och om han skulle få kritik av det internationella sam-

funder kan det påverka hans agerande.

SITUATIONEN I GROZNYJ har ofta liknats vid belägringen av Stalingrad, och fruktansvärda massakrer har ägt rum i exempelvis byarna Machkety och Tsotsan-Jort. Många av de civilpersoner som Anna Politkovskaja låtit sina läsare lära känna genom sina artiklar är nu mördade. Antalet dödsoffer beräknas vara över 100 000. Det borde inte vara möjligt att negligera. Ändå är detta krig i Europa, som nu är inne på sitt femte år, i stort sett icke-existerande i våra medvetanden och i den politiska debatten.

EU:s ledare har länge dividerat om huruvida det som sker i Tjetjenien ska betraktas som folkmord. Det finns paralleller med de lama reaktionerna på den etniska rensningen på Balkan och i Rwanda för tio år sedan och på de vidrigheter som nu äger rum i Sudan. De bilder som Anna Politkovskaja tecknar med ord skulle vara svåra att publicera i västerländsk press som fotografier, de skulle helt enkelt anses för makabra. Därför uteblir också allmänhetens reaktioner utanför Ryssland.

Kriget är impopulärt i Ryssland men Anna Politkovskaja ser inget slut på striderna – både ledande ryssar och tjetjener vinner prestige och tjänar pengar på kriget. Hon menar att den enda lösningen är att Tjetjenien blir ett internationellt protektorat. Detta stoppas dock effektivt i FN:s säkerhetsråd där Ryssland är permanent medlem. Även generalsekreteraren Kofi Annan väljer att blunda för terrorn i Tjetjenien. Det har också stor betydelse att väst, med USA i spetsen, accepterar att det bortglömda kriget i Tjetjenien utgör en del av "kriget mot terrorismen". Anna Politkovskaja är besviken:

– Ni verkar se oss i Ryssland som andra rangens folk, som kan leva efter en annan, lägre standard för mänskliga rättigheter. Men vi är precis som ni. ■

Tröjornas tid

TEXTILTRYCK. På varje marknad, festival, turiststråk eller publikt evenemang säljs t-tröjor i långa banor. Du kan köpa fotbollströjor med favoritstjärnans namn och nummer, tröjor med karta över semestermalet, tröjor med gulliga texter som "farfar är min bästis" eller tröjor med mer eller mindre obskyra texter och bilder. Motivet med två kopulerande grisar och texten "make love, not bacon" är väl en gammal klassiker vid det här laget. Nygamla klassiker är Che Guevara eller Mao Zedong, kommunist-chic.

Denna expanderande affärsverksamhet är känslig för vad som rör sig i tiden. Att fundera över tröjornas budskap kan därför bli ett stycke samtidsetnografi i all enkelhet. Vissa meddelanden tycks ha längre varaktighet medan andra har kort bäst före-datum. På visfestivalen i Västervik observerades exempelvis denna sommar svarta tröjor med vit text som sannolikt köptes parvis av eller till par, kanske som en indikation på styrkeförhållandet i relationen. "Pastorn" stod det på den ena, "Kristi brud" på den andra. Budskap som knappast överlever nästa sommar. Någon tröja med "Barnflickan" syntes dock inte till. Det finns gränser för det makabra.

RED.

På nyheterna visades för några år sen en amatörvideo. En turistgrupp befinner sig vid kanten av en glaciär när en kalvning inträffar. Ett väldigt isblock faller ner i vattnet nedanför och skapar en jättevåg. Vissa i gruppen reagerar snabbt och hinner sätta sig i säkerhet, men flertalet blir kvar och sveps med av is- och vattenmassorna. De klarar sig dock med lättare blessyrer. Jag har sparat den här händelsen som emblematiske för något slags ... jag vet inte, kanske en viss typ av blick, eller hållning? För turisterna betedde sig som om isblocket föll någon annanstans än där de befann sig, som om de såg skeendet bakom en skyddande barriär. De tycktes förutsätta att platsen, såsom varande en Attraktion, var definitionsmässigt Säkrad. Satsen "jag

Det storslagna, spännande och främmande ska inte ens rispa – det är mer för extremsportutövarna – utan det ska kittla, ge en fjäderlätt ilning.

är här" konnoterar för turisten i dag varken uppmärksamhet eller vaksamhet; i den mån något sker (det förväntas ju göra det) är det enkom som spektakel, ett skådespel arrangerat till vårt fromma. Att ett naturscenario vars lockelse är dess sublimitet (det vill säga människans litenhet) skulle kunna utsätta besökaren för fara ingår inte i vår föreställningsvärld. Det storslagna, spännande och främmande ska inte ens rispa – det är mer för extremsportutövarna – utan det ska kittla, ge en fjäderlätt ilning. Utan att vilja påstå att det är hela förklaringen, så tror jag ändå att tv spelar en stor roll för denna blick/hållning. Slentrianmässigt sägs det ofta att tv-tittandet handlar om voyeurism, men det stämmer nog taget inte, för voyeuren hämtar sin njutning lika mycket från tjuvkikandet som från risken att bli upptäckt. Han/hon är in dragen i situationen på ett sätt som kanske liknar biobesökarens seende, men absolut inte tv-tittandet (bortsett möjligen från dokusåporna, deras lockelse handlar om skam, en ställföreträdande skämmighet). Tv är som McLuhan säger ett svalt medium. Nerkylt ytterligare av fjärrkontrollens ripostfunktion. Turisterna under glaciären agerade som om de tittade på tv, det vill säga de förhöll sig till världen som till en (avlägsen) bild. Symptomatiskt nog var det bara mannen som videofilmade incidenten som var helt utom fara – för att få med isens väldighet hade han varit tvungen att stanna på parkeringen.

Kanske håller tv på att vänja oss av med det sublima. Kant definierar detta ungefär så här: att från en säker punkt betrakta ett fasansfullt eller överväldigande objekt, en på gränsen till förödande upplevelse; och att det upplivande ligger i att överleva ett sådant möte. Att på detta sätt dels erfara, dels vara större än det mest storslagna och skrämmande. Det sublima är därför inte heller någon heltigenom angenäm upplevelse. Och det förändrar en. Kanske är det därför som vi hellre kollar på tv, och hellre lyssnar på skivor än går på konsert? Förströelse snarare än intensifiering.

Ytterligare ett emblematiske klipp: en översvämning i Tyskland. En stad ligger under vatten, vilket alltid är säregnet och vackert, det mest vardagliga så totalt förvandlat – en vattenspegel upp till trafikmärken och butiksskyltar. Utanför en avspärrning står mängder av tillresta åskådare, vilket gör de boende upprörda. De ropar något i stil med "Vad gör ni här!? Är vi djur på zoo, eller?!" De boende befinner sig inte inför det sublima, men möjligen gör åskådarna det. Eller befinner de sig där jag befinner mig när jag ser detta på tv? Var i hela världen det nu är.

NIKLAS SÖDERBERG

Poet

Anarki och omfördelning

RÄTTVISA. Synen på äganderätten är en vattendelare inom politisk filosofi. Egalitära filosofer använder ofta en hypotetisk ursprungssituation där individer som med viss sannolikhet riskerar dra en nitlott i livets lotteri antas kunna enas om att även nitlotten ska ge en anständig välbästandsnivå. Ett problem är dock att faktiskt existerande människor inte nödvändigtvis känner sig bundna av vad de skulle gjort i ett filosofiskt tankeexperiment.

Ett snarlikt problem dyker upp för dem som menar att äganderätten är okränkbar och att beskattning är orätt. Vad kan invändas mot den som hävdar att hon aldrig godkänner idén om privat ägande och därför anser sig ha rätt att idka omfördelningspolitik till sin egen förmån – det vill säga det äganderättsförespråkaren skulle kalla stöld?

För många människor gör egenintresset att de ogärna ser en välfärdsstat som omfördelar från rika till fattiga. Andra anser sig i jämlikhetens namn ha rätt att omfördela från andra till sig själva. Krasst sett: människor kan förväntas respektera privat äganderätt och betala skatt till välfärdsstaten endast om det är rationellt för dem, givet de konflikter som annars skulle uppstå.

Ur detta synsätt kan vi härleda åsikten att samhällets blandning av kapitalism och välfärdsstat bör vara sådan att alla har det bättre än de skulle ha det om samhället kollapsar till anarki. Utifrån detta kriterium har de tyska ekonomerna Dieter Bös och Martin Kolmar nyligen visat att en stabil omfördelningspolitik kan uppstå ur anarki. Artikeln, som publicerades i *Journal of Public Economics*, bygger på idén att utan omfördelning kommer åtminstone någon att ägna sig åt "stöld" i stället för produktion. Andra svarar då med att ägna sig mer åt "egenomsförsvar". Om det under anarki läggs mycket tid på konflikt snarare än på välbästandsskapande, kan en ordnad inkomstöverföring vara att föredra för alla parter.

Synsättet kan utvidgas till den dagliga politiska debatten. Fastighetsskatten må vara orättvis, inte minst ur fastighetsägarnas perspektiv. Men eftersom de flesta hellre bor kvar än flyttar kan den ses som ett rationellt sätt för majoriteten att tvinga minoriteten att dela med sig. Skatter på förmögenheter och värdepapper ter sig kanske rättvisa ur ett fördelningsperspektiv, men är irrationella såtillvida att de lätt kan göras otillgängliga för skattmasen. Kanske är det dags att göra nödvändigheten till dygd i skattepolitiken?

ANDREAS BERGH

Fil. dr i nationalekonomi vid Lunds universitet

Utan uppdrag att ifrågasätta

INBLICK/ Underrättelsetjänster.

I juli presenterade den amerikanska 11 september-kommissionen sin slutrapport.

JOHAN JAKOBSSON

Försvarsanalytiker

UNDER DE SENASTE månaderna har ett flertal utredningar, bland annat *The 9/11 Commission Report*, offentliggjorts som närmare granskar de amerikanska och brittiska underrättelse- och säkerhetsorganen och ansvariga ministrars agerande i samband med attentaten den 11 september 2001 och beslutet att angripa Irak som ett led i kriget mot terrorismen.

Många av de centrala frågorna i dessa utredningar handlar om huruvida underrättelsetjänsterna har givit sina uppdragsgivare rätt bedömningar och underlag. Uppgifter om att Bagdad hade förmågan att använda sig av massförstörelsevapen inom 45 minuter från det att en avfyrningsordring givits, har visat sig komma från inte helt tillförlitliga källor. Den nu misskrediterade Ahmad Chalabis organisation skall också ha varit en av den amerikanska underrättelsetjänstens huvudkällor, trots att han hade ett mycket tvivelaktigt förflutet.

För en utomstående betraktare infinner sig några frågor som kräver svar: Har underrättelsevärlden missbedömt eller överdrivit de uppgifter som till slut kom att leda till ett långvarigt krig? Var underrättelsetjänsterna av politiska skäl tvingade att redovisa uppgifter för att passa en viss politisk agenda? Eller hade de inte närmare granskat sina egna källor och därmed blivit offer för vilseledande information?

Belackare av underrättelsetjänster framför ibland att dessa organs viktigaste ambition inte är att förse sina uppdragsgivare med unik information, utan att inte beläggas med att göra fel. Med tanke på den ymniga floran av spekulationer i olika internationella medier om Saddam Husseins innehav av exempelvis kemiska vapen, skulle en underrättelsechef som påstod motsatsen ha försatt sig

i ett prekärt läge. Han skulle också ha försatt de politiker som en gång tillsatte honom i blåsveder, eftersom deras omdöme därmed skulle ha ifrågasatts. Saddam Hussein hade bevisligen tidigare använt sig av kemiska stridsmedel mot sin egen befolkning och det var därför sannolikt att han fortfarande var i besittning av en sådan arsenal, resonerade man möjligen i CIA:s och MI6:s högkvarter.

FRÅGAN OM I VILKEN utsträckning underrättelsetjänsternas rapporter kan sägas ha varit beställningsjobb från den politiska ledningen som ville rättfärdiga ett angrepp mot Irak, har varit en annan het potatis i främst Washington. Vita husets tidigare samordnare av terrorfrågor, Richard Clarke, antyder i sin nyligen utkomna *Against All Enemies: Inside America's War on Terror* att president Bush intalades av sina närmaste medarbetare att det i själva verket var Irak som stod bakom attentaten den 11 september. Han påstår också att det fanns en

intention att angripa landet hos Bushs regering redan före den 11 september – bara en politisk förevändning kunde hittas. Påståendena att al-Qaidas nätverk var den irakiska regimens lydiga verktyg för att bekriega USA har med tiden emellertid kommit att klinga alltmer ihålliga. Det

framförs även allt oftare misstankar om att den amerikanska ledningen inte velat ta till sig uppgifter från underrättelsetjänsterna i de fall de stred mot regeringens ambitioner och världsbild. Huruvida underrättelsetjänsterna lämnat felaktiga uppgifter på grund av bristfälligt eller dåligt kontrollerat underlag är dock en intressantare fråga. Mycket tyder på att en viktig källa till uppgifter om Irak före kriget var Ahmad Chalabi, men redan det faktum att han fortfarande är efterlyst i Jordanien för ekonomiska oegentligheter borde ha skickat varningssignaler. Chalabi insåg troligen att han kunde skaffa sig avgörande fördelar vid ett maktskifte genom att ge

USA "rätt" information om Irak och om sina konkurrenter inom exiloppositionen.

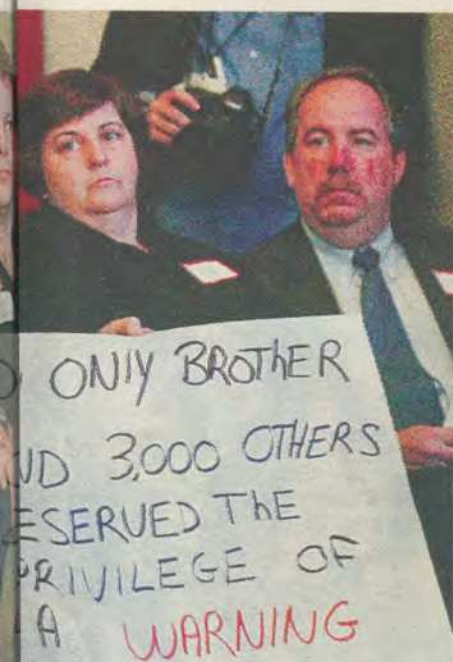
Både CIA och deras brittiska kolleger skall dessutom ha lidit brist på egna källor inom det irakiska etablissemanget. I vilken utsträckning befann de sig då i händerna på andra underrättelsetjänster? Enligt journalisten Steve Coll var CIA nästan helt beroende av sina saudiska och pakistanska kolleger under kriget i Afghanistan. Den syn som dessa tjänster förmedlade tycks vara den som har dominerat underlaget till CIA:s rapporter. Några faktiska belägg för att amerikaner och briter även denna gång skulle ha varit utlämnade till exempelvis saudernas bedömningar finns dock inte, men brist på egna källor kan lätt medföra att en underrättelsetjänst tvingas lita till partnertjänsters svårkontrollerade uppgifter.

Kritik mot underrättelseorganens agerande i samband med attentaten 2001 framförs i den slutgiltiga rapport som 11 september-kommissionen lade fram i juli. Det är ett minst sagt omfattande verk som tycks gå in i minsta detalj beträffande händelseförloppet. Rapporten presenterar en del märkliga rekommendationer, men presenterar också intressanta slutsatser.

CIA och FBI skall till stor del ha levt kvar i ett synsätt som var mer anpassat för kalla kriget än för att möta de hot som kom från ett globalt terrornätverk. Svårigheter med att infiltrera dessa informella grupper och med att rekrytera avhoppare bidrog också till bristen på insikt. Generellt sett skulle man kunna säga att det faktum att islamistiska nätverk inte låter sig analyseras på samma sätt som RAF eller de sovjetiska stridskrafterna bidrog tillsammans med bristande övergripande analysförmåga till att möjliggöra al-Qaidas framgång.

Dessutom kritiseras förekomsten av ett överdrivet internt hemlighetsmakeri inom underrättelsetjänster.

Rapporten kommer sannolikt inte att få enbart inrikespolitiska konsekvenser i form av förändringar inom CIA och FBI.

Förebråelser. Anhöriga till offer i World Trade Center anklagar myndigheterna för att inte ha informerat om hotbilden.

Foto: Reuters/Scanpix

att skärpa USA:s tryck på Saudiarabien och de skikt inom landet som ekonomiskt har understött islamistiska grupper. Detta kan resultera i att relationerna mellan USA och Saudiarabien blir frostigare. USA har dock ett fortsatt behov av att ha allierade i området kring Persiska viken – särskilt i närheten av kris-hårdar som Irak – men måste samtidigt markera att man inte kan se mellan fingrarna med saudernas stöd till extrema wahabitiska nätverk.

Det är i första hand underrättelse-tjänsterna i respektive land som fått bära hundhuvudet för att utgången av Irakkriget inte har blivit som man föreställt sig. Även om syndabockarna i stor utsträckning står att finna i Vauxhall (MI6:s högkvarter i London) eller i Langley (CIA:s högkvarter) kan inte de folkvalda politikererna undandra sig ansvar. Det gäller som bekant inte bara att vinna kriget, utan också freden. Länder som Afghanistan och Irak kan i avsaknad av viktig infrastruktur lätt bli samlingsplatser för allsköns säkerhetshotande verksamhet just därför att internationella nätverk av terrorister, kriminella syndikat och annan ljusskygg verksamhet gärna frodas i sådana miljöer.

Vad hade Washington och London föreställt sig skulle hända i Irak och Afghanistan när de förhatliga Baath- och talibanregimerna väl hade störtats? Knappast att staterna från en dag till nästa skulle organisera sig själva. Världen saknar definitivt inte Saddam Hussein eller Mullah Omar, men snabba internationella insatser hade behövts för att bygga upp länderna innan de åter blir grogrund för terrorister. ■

Ax:son Johnsonstiftelsen på tv

Engelsbergssamtalen

Har någon sett borgerligheten? Vad är borgerligheten? Finns det egentligen ett trovärdigt alternativ till socialdemokratin i Sverige? Varför klarar inte oppositionen av att få till stånd en maktväxling?

Engelsbergssamtalen tar pulsen på borgerligheten. Programmen sänds i TV8 på måndagar kl. 22.10, repris torsdagar kl. 23.10.

6 SEPTEMBER

Hans L. Zetterberg intervjuas av Susanna Popova.

13 SEPTEMBER

Kjell-Olof Feldt intervjuas av P. J. Anders Linder.

20 SEPTEMBER

Mauricio Rojas intervjuas av Peter Wolodarski.

27 SEPTEMBER

Hans Bergström intervjuas av Peter Wolodarski.

Global Axess

Hur gestaltar sig mediernas makt? Under hösten presenterar *Global Axess* åtta möten med framstående mediepersonligheter. Programmen sänds i TV8 på onsdagar kl. 22.10 med repris på söndagar kl. 22.50.

15 SEPTEMBER

Roy Greenslade intervjuas av Thomas Gür.

22 SEPTEMBER

Edward Lucas intervjuas av Thomas Gür.

29 SEPTEMBER

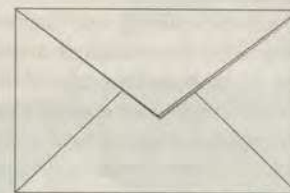
Isabel Hilton intervjuas av Björn Linnell.

AXESS ✶ LÄSARBREV

Strukturerna slår tillbaka

Anne Marie Berggren

Fil. dr i historia, sekreterare i forskningsrådsnämndens genuskommitté 1991-2001

PER BAUHN KRITISERAR struktur-tänkandet i samhällsdebatten (*Axess* nummer 5, 2004). Visst kan man använda strukturella begrepp som medeltiden, menar han, trots att dess början och slut och även innehåll inte är självklart – det är praktiskt. Men han invänder mot det strukturtänkande som handlar om grupper i samhället bedömda efter deras tillgång på viktiga resurser. De som tänker så är normerande strukturalister som definierar grupperna med sämre resurser som marginaliserade och de andra som förtryckare. Strukturer i denna mening finns inte, enligt Bauhn. Visst kan det förekomma diskriminering av individer, men det har enbart med individer att göra.

Här är Bauhn inne i en gammal känd kunskapsteoretisk strid inom samhällsfilosofin, den mellan (metodologisk) individualism och (metafysisk) holism. Som individualist utgår man från delarna och lägger samman dem till helheten. Ingenting finns utanför delarna. Som holist frågar man om inte helheten är något mer än delarna. En maskin i funktion är något annat än de utspridda delarna. Något skulle med andra ord kanske bara kunna fungera i vissa konstellationer.

För Bauhn är denna gamla strid inom den samhällsvetenskapliga filosofin ett avslutat kapitel, på grund av den historiska och idéhistoriska utvecklingen. Holismen har sedan länge varit politiskt komprometterad genom Hegel, Marx och föreställningar om att kollektiva storheter som stater, folk eller klasser inte enbart kan förklaras genom antaganden om individerna. Att en ledare skulle kunna förkroppsliga nationen utan att på allvar fråga individerna som folket bestod av ledde till de kommunistiska, fascistiska och nazistiska katastroferna.

BAUHN MENAR ATT det är typiskt holistiskt att utgå från normen och anpassa verklighetsbeskrivningen efter den. Den som likt undertecknad har följt genusforskningen sedan 80-talet vet att utvecklingen varit svindlande. Det är svårt att se ojämlikheten, förtrycket, som något annat än väl empiriskt belagt.

Vår kunskap om kvinnors förhållanden som kvinnor och i förhållande till män ökade snabbt på alla

områden, även där man inte skulle tro att könsrelationen hade någon betydelse. Får kvinnliga handikappade samma hjälp som manliga? Kvinnor i åldringsvården får det inte. Klassrumsstudier visade att flickor använd(e)s som stötdämpare i skolan mellan pojkarna för disciplinens skull och inte fick/får samma uppmärksamhet. Samhällsvetenskaperna översköldade oss med statistik som visade på olikheten på mätbara områden som kvinnors och mäns löner, arbetsförhållanden, position i samhället. Den medicinska forskningen upptäckte att den på många områden behandlat kvinnor som män. Kvinnornas historia synliggjordes och visade på en konsekvent andrarangsplats för dem i samhället. Att föreställningsvärlden i antropologi, religion, litteratur och konst historiskt komponerats nästan totalt av män konstaterades. Måste man inte se detta som en verklighetsbeskrivning, fylld av empiriska fakta som forskningen i vanliga fall accepterar?

DET FINNS OLIKA SÄTT att beskriva genusperspektivet – eller för den delen den normerande strukturen. Historikerna Joan Scott och Yvonne Hirdman har ganska likalydande formuleringar med innebörden att genus/kön är ett element i samhället som baserar sig på hävdvunna skillnader mellan könen och är ett centralt sätt att beteckna maktförhållanden. Historikern Gunnar Qvist beskriver det på följande vis i *Löneskillnader och lönediskriminering* (SOU 1993:7 s. 156):

Forskaren ställs inte bara inför ett material av formell karaktär, debatter, beslut och regler utan kan också räkna med en "tyst" front mot kvinnorna, dolda men effektiva skyddsmekanismer, kring mansamhället. Inte nödvändigtvis i form av en organiserad sammanväring mot kvinnorna. Snarare som tusentals och åter tusentals små beslut av beslutsfattare utan inbördes samverkan men styrda av traditionella och "självklara" vär-

Forts. nästa sida

Forts. Strukturerna slår tillbaka

deringar och därför verkande i samma riktning.

Så spänningen mellan individualism och holism i den samhällsvetenskapliga, politiska filosofin finns där. Den springande punkten är att om man inte vill acceptera ett holistiskt begrepp som den manliga normens primat, är det bara att envist hålla fast vid att stapla empiriska fakta utan att dra några slutsatser. Varje faktum är en individuell händelse och man ser inget mönster. Nu tror jag inte många gör det utanför en krets av samhällsvetare och politiska teoretiker som särskilt sysslar med filosofi som Bauhn. För historiker, menar jag, är det omöjligt att vara en sträng metodologisk individualist. Det skulle göra historia meningslös.

ETT TALESÄTT INOM historieforskningen är att man aldrig går naken ner i arkiven. Ger inte det Bauhn rätt? Det går inte att vara absolut objektiv. Gunnar Qvists beskrivning innehåller även något utöver det absolut fysiskt notbara. Ger inte detta den normerande strukturalisten ett fritt spelrum? I genuskommitténs första utlysning hanterade man objektivitetsproblemet genom att nämna det: "En grundläggande frågeställning på detta område [genus] kan vara relationen mellan kön och makt." Men det blev för mycket i forskningsrådsvärlden. Forskning är objektiv och subjektivitet i genusforskningen ville man inte veta av. Kommittén tvingades ta bort formuleringen.

I efterhand kan man tycka att det hade varit bättre för forskningen om man hade erkänt att här fanns ett objektivitetsproblem som tvingade forskaren att vara på sin vakt oavsett om maktaspekten förkastades eller bejakades. Det är ju inte så att den forskare som satte sig före att gå igenom mängder av medicinska statistiska undersökningar där kön är en relevant faktor för att se i hur hög grad man tagit hänsyn till kön, blev helt perplex när hon upptäckte att man inte gjort det. Hon hade förmodligen misstänkt det. Men det gällde för henne att sträva efter förutsättningslöshet, att pröva ur alla aspekter. Också motsatsen gäller, att den forskare som blir kritiserad för att ha förbisett genusaspekten verkligen rannsakar sig själv. Det är strävan efter förutsättningslöshet som är det viktiga, insikten om det svåra med objektivitet, inte det ouppnåeliga målet objektivitet.

MEN, KAN BAUHN utropa, då har jag ju rätt. Bristen på objektivitet visar att man utgår från en normerande struktur, genusperspektivet, och letar upp bevisen. Bauhn kräver en fullfjädrad, fysiskt bevisbar kon-

spirationsteori för att gå med på över- och underordnade gruppers existens. Det är metodologisk individualism i sin renaste form. På det sättet behöver han inte svara på den uppenbara invändningen att det också är en normerande struktur att förneka genusperspektivet. Det är också holism som han dock inte på något sätt ser sig behöva gå i närkamp med.

Hans moralfilosofiska kritik går ut på följande. Normativa strukturalister ägnar sig åt moralisk relativism. Man erkänner helt enkelt inte existensen av en opartisk arkimedisk punkt från vilken den egna positionen kan utsättas för kritik, skriver Bauhn. Detta leder till att man inte blir opartisk eller objektiv i sina bedömningar av giltigheten i olika utsagor. I linje med detta hävdar Bauhn att "vi har anledning att tro att det finns en medborgerlig rätt till politisk frihet" endast under förutsättningen att "våra rättighetsanspråk kan relateras till en rationellt hållbar värde teori".

På denna punkt är det svårt att över huvud taget argumentera med Bauhn, eftersom han uppenbarligen själv har nått fram till den opartiska

arkimediska punkten, en rationellt hållbar värde teori, dock utan att tala om för oss hur han nått dit. Och utan att ha gjort det blir det aldrig mer än en trosartikel att man rationellt kan bevisa mänskliga värderingar. Här kan Bauhn knappast ta några moral-filosofiska poäng över den normerande strukturalisten.

Genom Bauhns artikel löper som en röd tråd varningar för den normerande strukturalismen som nerförsbacken mot marxism och totalitarism, deporteringar och avrättandet av judar och klassfiender. Ja, han modifierar sig, men han har uppnått sitt syfte: "guilt by association". Denna tankegång är tydligen nära till hands för akademiker som ser genusperspektivet breda ut sig.

Efter uppståndelsen kring genuskommitténs utlysning som nämner maktaspekten kände sig nämnden föranledd att offentligt försäkra att all dess forskning stod i demokratins tjänst. Men är det inte möjligt, Per Bauhn, att både vara normerande strukturalist och en övertygad demokrat och likt Voltaire förklara sig beredd att med sitt liv försvara rätten att framföra åsikter som man ogillar? ■

LÄSARBREV / SVAR

Sanningens återkomst

Anne Marie Berggren har inte förstått min kritik av den normativa strukturalismen. Hon blandar ihop frågan om det finns orättvisa strukturer med frågan om normativ strukturalism kan belägga sådana strukturer. Normativa strukturalister begär ett logiskt felslut när de från en premiss om olikhet i utfall mellan grupper sluter sig till att den sämre lottade gruppens medlemmar måste vara offer för orättvisa eller diskriminering. Att deras argument är ohållbart är givetvis inte samma sak som att det inte finns samhällen som är orättvist strukturerade. Apartheiderans Sydafrika, nazisternas Tyskland och kommunisternas Sovjetunionen exemplifierar samhällen som i lagstiftning och officiell ideologi sanktionerade förtryck och förföljelse av människor med viss ras- eller klasstillhörighet. Av någon anledning är det aldrig sådana uppenbara fall av förtryckande strukturer som intresserar normativa strukturalister. För dem är "struktur" i stället ett kodord för samband som de vill se, men som de inte kan belägga. Strukturbegreppet är för dem en ersättning för empiri, inte ett resultat av empiri.

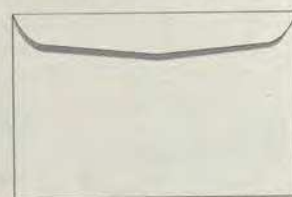
Journalisten Mats Skogkär bad Mona Sahlin (integrationsminister), Andreas Carlgren (Integrationsverket) och Margareta Wadstein (diskrimineringsombudsman) att uppskat-

ta diskrimineringens andel i skillnaden mellan invandrades och svenskföddas sysselsättningsgrad. Sahlin och Carlgren lät hälsa att frågan inte gick att besvara, medan Wadstein svarade att det fordrades "analys nästan ner på individnivå", men ifrågasatte "varför det nu är så intressant" (*Sydsvenska Dagbladet* den 29 juli 2004). Man medger alltså att man saknar belägg, men envisas likväl med att diskrimineringen finns och att den är "strukturell".

Berggren hävdar att "det också är en normerande struktur att förneka genusperspektivet". Ja, i samma bemärkelse som att både den som hävdar och den som förnekar existensen av tomtar och troll uttalar sig om verkligheten. Men alla påståenden och alla normativa perspektiv förtjänar inte samma respekt och tilltro. Och därmed landar vi i skillnaden mellan det rationellt hållbara och det rationellt bevisade, som Berggren också rör ihop. Att en utsaga är rationellt hållbar innebär bara att den inte strider mot fakta och logik. Att en utsaga är rationellt bevisad innebär att det strider mot fakta och logik att inte acceptera den. Kravet på rationell hållbarhet (som är det jag refererar till) torde kunna uppfyllas av mer än en värde teori. Men knappast av den normativa strukturalismen. PER BAUHN

Docent i praktisk filosofi i Lund

LÄSARBREV

Ny teknik ger bättre djuröga

Hans Ekdahl

Tidigare VD för Delaval

FARHÅGAN ATT automatisk mjölkning skulle försämra möjligheterna att utveckla koöga, vilken Jutta Falkengren och Carin Israelsson uttryckte i *Axess* nummer 5, menar jag är helt grundlös. Det omvända gäller.

Det är riktigt att det tunga handmjölkningsarbetet, som ofta utfördes av kvinnor i vårt land före andra världskriget och bakåt i tiden, har försvunnit. Men när umgänget med djuren inte är fokuserat på tungt mjölkningsarbete och utfodring får djurskötaren mer tid att ta hand om djuren. Han eller hon får större kunskap och ett bättre underlag för sitt djuröga än vad bonden hade tidigare, eftersom det nu även finns information från mjölkningsanläggningen om hur mycket kon producerar, äter med mera. Korna producerar också mjölk som är relativt sett billigare för konsumenter i dag än vad den var för 50 år sedan.

FRÅGAR VI I DAG mjölkproducenten som har anammat den nya tekniken om resultatet så får vi främst ett svar: Mer tid för djuren.

Utvecklingen av tekniken hjälper till att återupprätta och förbättra koögat och därmed skapas en grund för en bättre djuromsorg, vilket ligger i allas intresse. Bönder vill ha friska kor eftersom det är mer lönsamt för dem. Konsumenter vill ha etiskt producerad mat och vi vill även ha högproducerande kor så att matpriserna kan hållas nere.

Ett besök i en så kallad automatisk mjölkkanläggning kan föranleda besökaren att yttra: "Korna har det ju som om de bor på Grand Hôtel." (Sagt av Tina Nordström i ett av hennes matlagningsprogram i Sveriges Television.)

Teknologiutveckling kan rätt utformad vara av stort värde och till glädje för både människor och djur. När vi ifrågasätter den, vilket vi givetvis ständigt skall göra, bör vi titta på helheten. Vi bör objektivt skildra situationen före och efter den nya teknikens införande samt göra jämförelser enligt samma kriterier. Annars blir det svårt för ickeexperter att ta ställning till olika påståenden. Vi bör kosta på oss intellektuell hederlighet. ■

TEMA: OSÄKERHETENS MARKNAD

Illustrationer: Claes Jurander

Nätverk spelar en central roll på osäkerhetens marknad. Konkurrenter och kriminella kan lättare infiltrera företag och stater i vår globaliserade, uppkopplade värld. Sidorna 14–25

Säkerhet är ingen vara men den har ett pris

ESSÄ/ Riskhantering. Både företag och stater bär ansvar för att garantera viktig infrastruktur och säkerhet runtom i världen. Men staten och näringslivet har olika benägenhet att ta risker. De har också olika intresse av att betala för säkerheten. För att tillvarata deras särskilda kompetenser behövs ett brett internationellt samarbete.

Med tanke på de nordiska ländernas blygsamma folkmängd och begränsade naturresurser är det märkligt att de har frambragt så många jättestora företag. Finland har två av världens fem största pappersbruk. Norsk Hydro, Veritas, Nordea, ABB, Ericsson, Nokia, Fortum, Marimekko – dessa och många därtill har blivit kända begrepp långt utanför Norden och sysselsätter ofta fler människor utanför hemlandet än inom dess gränser. Normalt skulle man vänta sig att de nordiska medborgarna var stolta över dessa framgångar och såg storföretagen som högt värderade bidragsgivare till deras välfärd och nationella identitet.

I praktiken förhåller det sig annorlunda. I synnerhet i Sverige finns det starka strömmar av misstro och fientlighet mot företagsvärlden, senast återspeglade i kritiken mot Anna Lindh för att hon gjorde gemensam sak med företagsledare i kampanjen inför EMU-omröstningen (ett exempel med bitter eftersmak med tanke på vad som sedan hände). En enkel förklaring till detta är att det folkliga stödet för socialistiska troskröer här har bevarat kontakten med sitt antikapitalistiska ursprung, samt det likhetstecken man ofta sätter mellan företagsvärlden och högerpartierna. På ett mer subtilt plan kan man peka på den ovanligt höga grad av systematiskt isärhållande av de politiska och de privata ekonomiska etablissemangen som finns i dessa länder (mindre påtagligt i Finland). Inom det förstnämnda är kvinnorna starka medan männen dominerar inom det senare – man skulle nästan kunna tala om en kulturklyfta mellan "Venus" och "Mars". Sist men inte minst håller en av allt att döma ändlös rad av storföretagsskandaler hemma och utomlands misströskamheten och fientligheten vid liv.

Det förvånar inte att frågan om näringsliv och säkerhet i en sådan miljö är svår att objektivt belysa och väcker blandade känslor. Sverige bidrar faktiskt med ett av de finaste historiska exemplen på tvektigheten på detta område. Alfred Nobel var en dynamitmiljonär som bland annat instiftade ett internationellt fredspris. Sonade han med det senare sina synder i den tidigare rollen? Eller var hans framgång i affärer nödvändig för att göra honom till en så generös och handlingskraftig filantrop?

I DEN MODERNA VÄRLDEN påverkar företagssektorn tryggheten på många andra sätt än genom att leverera krut och vapen, och näringslivet möter många andra säkerhetshot än bomber från en fientlig stat. Händelserna den 11 september 2001 erbjöd en ny och mäktig illustration till den offentliga och den privata sektorns växande beroende av varandra på detta område. Företagsmänniskor miste livet när World Trade Center förstördes, och många företag fick sina huvudkontor utplånade.¹ Detta var ingen tillfällighet: al-Qaida hade utsett dessa speciella komplex till måltavla just därför att de symboliserade styrkan i vad man betraktade som en "gudlös" västerländsk kapitalism i lika hög grad som den amerikanska makten i allmänhet. Och den privata sektorn skadades ytterligare genom efterverkningarna eftersom affärsresandet,

Av
Alyson J. K.
Bailes

Chef för Sipri

Översättning:
Caj Lundgren

¹ Cantor Fitzgerald Securities, ett företag som hade sitt huvudkontor i byggnaden, förlorade 685 av sina 1000 anställda.

² Försäkringsutbetalningar till följd av attentatet beräknas ha uppgått till 40 miljarder dollar, förlusterna för turistföretag och flygbolag till 16 respektive 15 miljarder dollar och de finansiella förlusterna till 77 miljarder dollar.

³ Mycket av resonemanget och många av referenserna i denna artikel har hämtats från en Sipri-volym, *Business and Security: Public-Private Sector*, A. Bailes and I. Frommelt (red.), Oxford University Press, 2004.

⁴ se www.unglobalcompact.org

turismen och konsumenternas förtroende sjönk och såväl de direkta som de indirekta skadorna krävde massiva försäkringsutbetalningar.² När händelseutvecklingen sedan ledde till att en "koalition" invaderade Irak fick näringslivet nya och ganska sensationella roller att spela: det förekom anklagelser om en orättvis och konkurrenshämmande utdelning av lukrativa återuppbyggnadskontrakt i Irak till företag med band till den amerikanska administrationen. En konspirationsteori gick rentav ut på att För-enta Staternas politik styrdes av hemliga band till vissa saudiska oljemagnater. Kort sagt: i en modern säkerhetskris kan företagsvärlden framställas som både offer och brottsling, som både en del av problemen och oumbärlig för deras lösning.³ I det följande kommer dessa motstridiga – eller kanske komplementära? – sidor av näringslivets roll att begründas ur några samtida säkerhets- och ledarskapspekter.

FÖRST GÄLLER DET NÄRINGSLIVETS roll som förment pådrivare av och förmånstagare till den allmänna globaliseringsprocessen. Det är möjligt att de mest våldsamma uttrycken för anti-globaliseringskampanjen i västländerna har börjat avta, men en avsevärd opinion världen över ser fortfarande uteslutande en fiende i det internationella näringslivet. Inställningen är inte enbart filosofisk; den vilar på vad man ser som bevis för att näringslivet skadar både den personliga och den nationella säkerheten i högst konkreta avseenden. Till dessa räknas exploatering av billig arbetskraft, miljöförstöring, expropriering och förstörelse av naturtillgångar. En del storföretag ser ut att samarbeta med en angripande utifrån, en förtryckarregim eller en upprorsrörelse för att underblåsa och profitera på lokala konflikter. Till detta kommer privat företagsamhet inom försvarssektorn och effekter av globaliseringen som anses förstöra lokala kulturer och samhällen.

Näringslivet kan bemöta dessa argument på två plan. För det första kan det fråga hur världens massor ska kunna sysselsättas, försörjas, utbildas och hjälpas till utveckling utan bidrag från privat rikedom och utan en omgivning som ger dem möjligheten att själva starta lönsamma företag. Många kritiker inser detta och kräver inte att det internationella näringslivet ska krossas, bara att det ska bli strängare reglerat. I realiteten har dock framstegen inom handelsliberalisering och andra hälsosamma regler kommit först när världens starkaste ekonomiska makter varit ense om dem och faktiskt arbetat för dem. De kontraproduktiva effekterna av Brasiliens och en grupp andra utvecklingsländers försök att ta kontroll över agendan vid WTO:s fruktlösa ministerkonferens i Cancun 2003 talar för sig själva. För det andra kan västländernas företagare hävda att man har tagit till sig åtminstone vissa delar av globaliseringskritiken och modifierat sitt agerande. Ett antal "uppföranderegler" har utvecklats internationellt och på företagsnivå för specifika och allmänna sidor av företagets beteende.⁴ Vad som fått dessa företag att agera tycks dock intressant nog i mindre grad ha varit medkänsla med "offren" än påtryckningar från deras egna västerländska kunder och aktieägare, som i sin tur drivits av måhända ganska trendiga samveteskväl och rent-

av modenycker. Dessutom har dessa affärslivets beteenderegler utvecklats på frivillighetens grund och saknar juridisk underbyggnad.

En cyniker skulle därför kunna hävda att de senaste årens framsteg till stor del består av taktisk retorik och inte har medfört något verkligt överförande av *kontrollen* från rika till fattiga (eller från aktörer inom den privata sektorn till den allmänna).

FRÅGAN OM KONFLIKT GER upphov till några av de mest motstridiga bilderna av företagsamhetens roll. Den ena ytterligheten består av historier om hur företag har manipulerat konflikter för att vinna fördelar för egen del, som ensamrätt på kontrollen av lokalt råmaterial. Inte bara leveransen av vapen utan också av "konfliktredskap"⁵, till exempel i form av illegal diamant-handel, har gett bränsle åt olika envisa konflikter i synnerhet i Afrika. Å andra sidan kan man hysa stora förhoppningar om att den privata sektorn ska träda fram som en sorts hjälpsam *deus ex machina* i konfliktregioner genom att pumpa in rikedomar för återuppbyggnad och få gamla motsättningar att smälta ner i den ekonomiska förnyelsens hetta. Det diskuteras alltmer på vilka sätt näringslivet rentav kan bidra till att förhindra uppkomsten av konflikter genom att dirigera sitt ekonomiska engagemang i en speciell region eller stat på sätt som förbättrar välbefindandet, men också rättvisan och villkoren för tillväxt och utveckling.

Allvaret i dessa frågeställningar kan knappast förnekas, men det är också rimligt att medge deras komplexitet. Om företag alls ska tillåtas att verka utanför sina hemländer (och om de inte gjorde det skulle vi alla leva i en högst annorlunda värld!) kan de inte undgå att ställas inför frågan om "på vems sida de står" i lokala konflikter, eller åtminstone vems regler de är beredda att åtgärda. Naturligt nog kommer de nästan alltid att föredra att våldet stoppas så att de riskfritt kan arbeta i vilken del som helst av området. Ibland är ett utländskt företag så mäktigt att det kan använda sitt inflytande till att förebygga eller lösa en konflikt, men i de flesta fall har företagen bara en begränsad valmöjlighet mellan att på bästa tänkbara sätt (praktiska eller moraliska) anpassa sig till konfliktsituationen eller helt dra sig undan. Talesmän för mänskliga rättigheter uppmanar dem rutinmässigt att göra det senare⁶, men så snart ett företag har lämnat ett område blir det mycket svårare, och vanligen dyrare, att starta om från början med en ny verksamhet där. Om globala företag systematiskt skulle undvika länder med säkerhetsproblem skulle handeln mellan nord och syd, liksom mellan öst och väst, i stor utsträckning avstanna. Kombinationen av konflikt, brottslighet, terrorism och kulturell fientlighet har fått Riskkontrollgruppen att i sin senaste risköversikt klassa 87 länder som bärare av "måttlig" till "synnerlig" risk för näringslivet, jämfört med 73 länder för ett år sedan.⁷

När det kommer till kritan brukar ekonomisk tillväxt och internationellt ekonomiskt engagemang oftare avstyra konflikter än orsaka dem. Offentliga myndigheter som arbetar för att förhindra och lösa konflikter bör sålunda vara känsliga för näringslivets säkerhetsbehov. I annat fall kommer företagen antingen att hålla sig borta eller finna sina egna, antagligen föga ortodoxa och kanske föga önskvärda lösningar. Å andra sidan finns det inte längre någon ursäkt för företagen att vara blinda eller ansvarslösa när det gäller effekten av deras aktiviteter i samband med en konflikt. Till deras förfogande finns goda regler och handlingsmönster vilka de kan och bör följa, samt en mängd rådgivare i form av humanitära och andra organisationer.⁸ Om slutligen ett företag, dess representanter eller dess privata säkerhetsvakter begår brott mot internationella humanitära lagar eller andra etablerade "krigslagar" – till exempel restriktioner i fråga om bruk av landminor och diverse andra typer av vapen – bör de ställas inför rätta precis som alla andra.

EN ANNAN MYCKET FREKVENT "fiendebild" av näringslivet framställer vapentillverkarna som "dödens handelsmän". Vapenindustrin har alltid funnits hos oss och åtminstone sedan uppkomsten av världens stora religionskrig alltid haft en tveklöst framtoning. Vapenproducenter beskylls för att skapa överdrivna hotbilder eller uppmuntra nya konflikter och för att i sitt sökande efter nya marknader bidra till en ständig kapprustning genom

Kritiserad duo. Att det finns en mistänksamhet mot näringslivet märktes när Ericssons Carl-Henric Svanberg gjorde utspel om EMU med Anna Lindh.

Foto: Janerik Henriksson/Scanpix

att skapa fler sofistikerade och dödsbringande vapen än vad som faktiskt behövs. Samtidigt värdesätter och understöder de flesta regimer aktivt sina försvarsindustrier som källor till sysselsättning, inkomster och tekniska framsteg. För tillfället behövs de kanske mindre för krigsändamål, men de ger likafullt välbehövliga bidrag till fredsbevarandet (vilket faktiskt är mer krävande än landkrigföring i fråga om transporter och kommunikationer).

De år som har gått efter det kalla krigets slut har i stort sett varit svåra år för vapenhandeln. Den världsomfattande vapenmarknaden tappade en fjärdedel från 1988 till 1992, och hälften mellan 1988 och 2000. Västländernas och den tidigare Sovjetunionens vapenindustrier har till följd av det tvingats till konkreta nedskärningar och hårda "konsolideringsåtgärder". De har också i högre grad riktat in sig på köpare i andra världsdelar för att hålla försäljningen uppe. Forna kommunistländer som tog stora vapenkvantiteter ur bruk i sina egna styrkor, men var ovilliga att stänga sina egna fabriker som tillverkade vapen av relativt låg kvalitet, var särskilt skrupelfria i fråga om att söka sig till utvecklingsländer (även i konfliktregioner), där de kunde göra sig av med dessa överskottsvapen med åtminstone en minimal vinst.⁹

Fredens och säkerhetens sak har alltså inte förbättrats i takt med den minskade kvantiteten vapen. Samtidigt har insynen minskat eftersom allt fler konflikter involverar stridande parter på understatlig nivå.

Insynen har även minskats av den illegala handeln, däribland det nära sambandet mellan illegala eller ansvarslösa vapenaffärer, terrorism och organiserad internationell brottslighet. Till allt detta kommer den växande handeln med privata militära "tjänster", alltifrån mindre kontroversiella sådana – den kommers med kläder, tvätt, transport, livsmedel, utbildning och hälsovård som de väpnade styrkorna i flera ledande västländer numera betjänar sig av – till förmedlingen av privat säkerhetsrådgivning och vakt-tjänster och, som yttersta gräns, privatägda stridskrafter eller det som förr kallades legosoldater. Sist men inte minst blir frågan om att definiera vad som är "vapen" oavbrutet svårare eftersom gränsen mellan militär och civil teknologi och produktion har blivit så diffus.

Vad som står klart är att den som vill kontrollera vapenproduktionens och handelns värsta excesser, eller reglera försvarsindustriens aktiviteter i allmänhet, måste anlägga ett bredare och mer flexibelt perspektiv än i det förflutna. Vapenkontrollforskare försöker i växande utsträckning skapa inskränktningsregler för alla vapentyper, medvetna om att de kraftigaste inte självklart är de som mest sannolikt kan skapa konflikt eller är de farligaste i humanitära termer. Den framgångsrika agitation som ledde till Ottawafördragets förbud mot personminor¹⁰ eller den uthålliga kampanjen för begränsningar i handeln med handeldvapen¹¹ är goda exempel. Lika viktigt är det att fokusera riskerna för att tappa kontrollen över teknologin eller att den oklokt sprids på R+D-stadiet – "vapenkontroll av det osynliga", så att säga. Man kan också föreställa sig kontroll och regelsystem gällande leverans av privata militära och säkerhetsmässiga tjänster.¹² Det finns möjligheter att förvissa sig om att exportkontroll och icke-spridningsåtgärder "biter" på understatliga och privata aktörer, inte bara på stater – till exempel den idé som nyligen diskuterats i FN om att göra innehav och förmedlande av kärnvapenteknologisk materiel och information till en särskild förbrytelse.

Det bör betonas att ju mer omfattande, raffinerade och inträngande sådana regleringar blir, desto mer behöver statsledningarna den privata sektorns hjälp för att framgångsrikt genomföra dem eller rentav formulera dem på rätt sätt. Vissa länder, däribland Sverige, har väl etablerade mekanismer och organ för exportkontroll, och myndigheter som kan föra en dialog med ansvariga representanter för industrin.¹³ Denna modell stämmer bättre med en upplyst nations behov och värderingar än försök att jaga bort vapenhandlarna från marknaden, vilket ofta bara innebär att driva dem under jord.

EN ANNAN MYCKET AKTIV del av kontaktytan mellan affärer och säkerhet som alljämt rymmer många outforskade aspekter och tvetydigheter är de så kallade "nya hoten" – bland annat ter-

5 Detta uttryck förklaras i en uppsats av N. Pauwels, som kan läsas på www.isis-europe.org/isis/eu/brieflist/No.27_Conflict_Commodities.pdf

6 Om resursavlägsnandet som generellt problem, se www.globalpolicy.org/security/natres/docs/index.htm

7 Se "Riskkarta 2004", www.crg.com, och R. Briggs: *Doing Business in a Dangerous World: Corporate Personal Security in Emerging Markets*, Foreign Policy Centre, 2003.

8 Se till exempel www.lundin-petroleum.com/Documents/ot_lupe-code_e.pdf och www.icrc.org; se även www.bhforum.ch

9 Denna fråga diskuteras mera i detalj i SIPRIs Policy Paper No. 6/2003, *Relics of Cold War: Europe's Challenge, Ukraine's Experience*.

10 En konvention om förbud mot minor trädde i kraft den 1 mars 1999.

11 Se www.small-armssurvey.org/

12 Brittiska underhuset publicerade en proposition om detta 2002. Se även kapitlen om "Vapenkontroll i den nya säkerhetsmiljön" och "Åtgärder på utbudssidan" i Sipris årsbok 2003.

13 Företagspartnern i denna dialog är Svensk Exportkontrollförning

rorismen. Den 11 september var inte första gången näringslivet och staten kopplades samman som både offer för och motståndare till terrorism. Många västerländska stater (däribland Tyskland, Storbritannien och Spanien) har upplevt inhemsk terrorism med både företagsrepresentanter, myndighetspersoner och militär personal som måltavlor. Under arbete utomlands har företagspersonal varit särskilt utsatt för kidnappning. Företag och privata forskningsorganisationer har blivit måltavlor för specialiserade former av våld som ekoterrorism och djurrättsaktivism. Dessa erfarenheter bidrar kanske till att förklara varför de företag som har påverkats av de senaste terroristattackerna har reagerat relativt lugnt. Deras strategier syftar i grunden till att begränsa skadorna. De har stramat åt sina säkerhetsåtgärder, lämnat särskilt utsatta platser, spritt ut sina vitala tillgångar och byggt upp viktiga lager för att stärka "överlevnadsförmågan". För dem är terrorismen bara en del av riskspektret och kan bemötas med en allmän, kyligt beräknad riskuppskattning. Fastän enorma summor har satsats privat på säkerhetsåtgärder utanför företaget – en studie kommer fram till en siffra på 150 miljarder dollar enbart i USA sedan september 2001 – är den procentuella ökningen av den sortens utgifter sedan den 11 september och deras andel av företagens budget fortfarande anmärkningsvärt låg.¹⁴

För statsledningarna utgör terrorism av al-Qaida-typen en utmaning av ett helt annat slag. Den är ett hot mot deras auktoritet och undergräver det våldsmonopol statens klassiska auktoritet bör vila på. Dessutom hotar den medborgarnas förtroende för sina politiska ledare. Den amerikanska administrationens reaktion har varit dramatisk och medfört väldiga satsningar på "hemlandets säkerhet" och väpnade styrkor, jämte insättandet av två militära aktioner (i Afghanistan och Irak) som i sig själva har öppnat en synbarligen bottenlös avgrund av utgifter.¹⁵ Dessa aktioner har i sin tur bidragit till ett rekordunderskott i Förenta Staternas budget och handel med potentiellt allvarliga ekonomiska konsekvenser. Kortsiktigt har många producenter tjänat på nya vapenkontrakt, produkter och tjänster för den inhemska säkerheten, återuppbyggnadskontrakt i Iran etcetera. På något längre sikt är allihopa risktagare i administrationens spel med hela den ekonomiska stabiliteten, de utländska investerarnas tålmod och de egna och utländska konsumenternas förtroende.

Utöver detta har såväl USA:s regering som regeringar på annat håll förväntat sig att den privata sektorns aktörer ska anpassa sitt agerande och acceptera nya regler och bördor för att stödja "kriget mot terrorismen". FN:s nya kommitté mot terrorism, upprättad genom säkerhetsrådets resolution nr 1373 den 28 september 2001, går i spetsen för ett försök att identifiera och blockera de fonder och kanaler som världen över används för finansiering av terroristaktiviteter.¹⁶ Dess agerande kompletterar andra åtgärder som redan vidtagits av OECD:s Financial Action Task Force (FATF)¹⁷ för att få grepp om penningtvätt i allmänhet, och sammanfaller med ikraftträdandet av en FN-konvention mot finansiering av organiserad brottslighet och lanseringen av ännu en som är riktad mot korruption och mutor.¹⁸

Ansvarskännande företag bör välkomna sådana åtgärder, men betydande problem kan uppstå vid genomförandet, inte minst genom skiljaktigheterna i de listor över enskilda och grupper av "syndare" som upprättas av olika regeringar och internationella organisationer. Det är kanske inte så underligt att endast 134 miljoner dollar i terroristrelaterade tillgångar enligt rapporterna fram till oktober 2003 har blivit frysta som resultat av CTC-initiativet.¹⁹ Därutöver har amerikanska åtgärder efter den 11 september, i form av stramare säkerhetskontroller av resor och gods-transporter i synnerhet med containerfartyg, lett till åtskilliga klagomål: i det förra fallet framför allt från amerikanska företag vilkas utländska kunder och klienter blivit försenade och avskräckts från besök, i det senare huvudsakligen från utländska hamnar och affärsmän som tvingats att "extraterritoriellt" acceptera de nya amerikanska normerna. De kostnader och förseningar som uppstått tycks hittills inte ha varit tillräckligt besvärande för att få någon större effekt på handelsflödet och dess lönsamhet. De väcker emellertid en viktig principiell fråga om huruvida användandet av överdrivna eller olämpliga medel i försvaret mot "nya hot" kan riskera att skada och avmotivera den fria marknadsekonomi som de (bland annat) är avsedda att skydda.

Möjligheten till partnerskap mellan offentligt och privat i kampen mot terrorismen och liknande "asymmetriska" hot har knappast blivit närmare undersökt. Det karakteristiska för sådana hot

är att de parasiterar på fria samhällen och ekonomier. De är som mest skadliga och demoraliserande när de angriper inifrån. Vore det alltså inte logiskt att söka nya råd och resurser hos samhällsaktörer som privata företagare och – för den delen – medborgarorganisationer och enskilda medborgare? Näringslivet äger enorma kunskaper om vad som händer i det egna landet och i främmande länder där det arbetar. Företagsledningarna har mycket större möjligheter än regeringar att förstå (och kunna efterlikna) de lösa, icke-hierarkiska och begreppsbaseade nätverk som är typiska för moderna terroristorganisationer. Men de kommer inte att dela med sig av sin kunskap och förmåga till den offentliga sektorns myndigheter om de inte får försäkringar om att deras tillgångar efterfrågas för rätta syften och används med önskvärd finess och diskretion. De kommer också att förvänta sig en större känslighet än hittills för den oro de känner i samband med det uppenbarligen växande terroristhotet, speciellt när det gäller försäkringar. Efter den 11 september ställdes många flygbolag inför förödande höga premiekrav och kunde inte fortsätta flygverksamheten utan ett speciellt tillfälligt stöd av sina regeringar. Försäkringsindustrin som sådan överlevde med svårighet, och det finns en oro för att ett nytt massivt angrepp på ett västerländskt mål skulle kunna bli för mycket i synnerhet för återförsäkringsbolagens kapacitet, hotade som de redan är även av andra faktorer än terrorismen, till exempel den ökande förekomsten av naturkatastrofer.

DET FINNS ETT OMRÅDE inom vilket den privata sektorn redan kontrollerar den nationella och sociala säkerhetens redskap och har monopol på de tillgångar som såväl regeringar och krigsmakter som privatpersoner behöver för att kunna fungera. Energiförsörjning, underhåll av "oumbärliga infrastrukturer" (elkraft, vatten, transporter, kommunikationer, livsmedel och bränsle) jämte driften av it-tjänster och nätverk har mer eller mindre genomgående privatiserats i de flesta utvecklade länder. De ligger till övervägande del i händerna på utländska företag. Den moderna människans livskvalitet och trygghet är beroende av att dessa infrastrukturer fungerar i långt högre grad än någonsin tidigare i historien. När de krånglar blir det väldigt kostsamt och ofta direkt livshotande.²⁰ De flesta människor som hamnar i sådana nödsituationer skyller på regeringen och räknar med att den snabbt ska göra något för att förbättra situationen samt erbjuda kompensation efteråt. Ändå står det helt enkelt inte i en genomsnittlig statslednings makt att förutse, förhindra eller praktiskt lösa sådana sammanbrott.

Debatten om terrorismen har på nytt fäst uppmärksamhet på dessa utmaningar eftersom terroristangrepp är ett alternativscenario vid en plötslig systemkollaps. Samtidigt kan mänskliga misstag, olyckor och naturkatastrofer ha verkningar som är nära nog omöjliga att skilja från varandra. En rad färskastudier och seminarier, några av dem sponsrade av institutioner som FN och Nato, har visat att endast ett komplicerat partnerskapsmönster kan hantera de problem som skapas av ett lika komplicerat mönster av inbördes beroende. Förutsatt att åternationalisering av hela energi- och kommunikationsindustrin inte är ett alternativ – staten skulle inte nödvändigtvis vara ofelbar, den heller! – måste den privata sektorn själv ta ansvar för skapandet av system som minimerar sårbarheten. Den måste upprätthålla en god "säkerhetshygien" i verksamheterna, upptäcka sårbara punkter i förväg och skapa beredskapsplaner för alla sorters misslyckanden. Dessutom bör den privata sektorn underhålla en tillräcklig reservkapacitet eller alternativa tillgångar för att snabbt kunna återställa en normal service. Å andra sidan är det regeringarna som måste skapa den nödvändiga lagliga regelstrukturen. Denna innefattar alla lämpliga tvångsåtgärder för privata operatörer samt speciella villkor för rekvisition och förnyat övertagande av statlig kontroll i krigssituationer eller andra nödlägen. Det är regeringarna som måste ta ansvar för att lindra oron hos befolkningen under ett sammanbrott, måhända genom att mobilisera väpnade styrkor eller andra statskontrollerade hjälpresurser. I händelse av terroristangrepp på mänskliga mål måste regeringarna bestämma graden av kraftfulla reaktioner, avskräckningsåtgärder och påföljande hämnd eller bestraffning. Så långt förefaller arbetsfördelningen tämligen klar, men det finns besvärliga gråzoner. Det gäller till exempel kostnaderna för säkerhetsåtgärder. Historien om de brittiska järnvägarna efter privatiseringen belyser problemet: utåt sett har de privata operatörerna ansvaret för att hålla systemet på

14 En granskning av 331 storföretag i juli 2003 fann att den genomsnittliga ökningen av deras kostnader för säkerhetsåtgärder sedan 2001 bara var 4 procent, och att en stor del därav berodde på försäkringspremier.

15 Se till exempel "The 87 Billion Dollar Money Pit" av R. Nordland och M. Hirsh i *Newsweek* den 3 november 2003, nr 18.

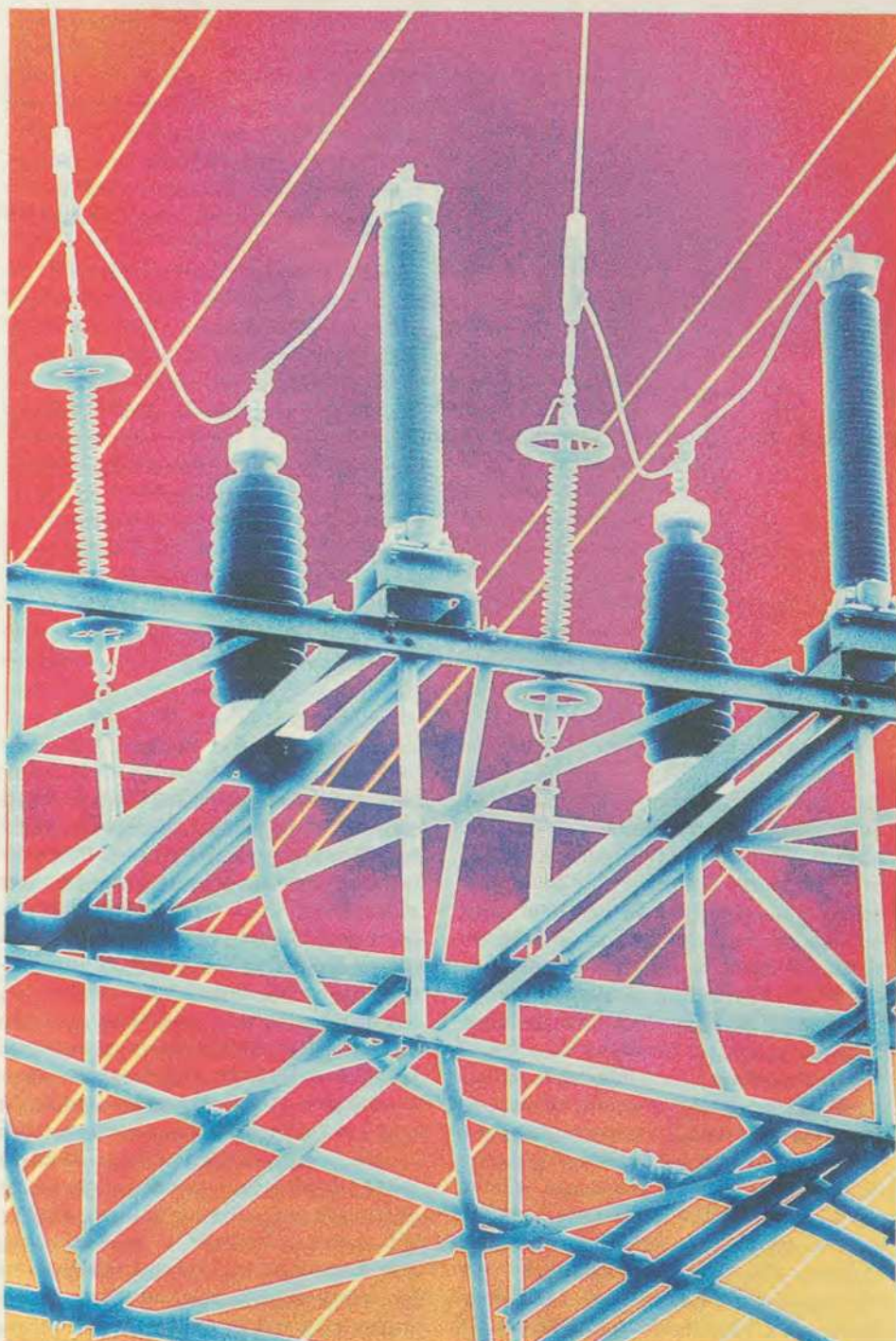
16 Se www.un.org/Docs/sc/committees/1373/

17 Se www1.oecd.org/fatf/

18 FN:s konvention mot transnationell organiserad brottslighet, www.unodc.org/unodc/en/crime_cicp_convention.html, och FN-konventionen mot korruption, www.unodc.org/unodc/en/crime_convention_corruption.html

19 Se CTC:s webbplats liksom not 16.

20 En färsk studie av säkerhetshoten mot befolkningen i Schweiz kom fram till att ett större avbrott i elektriciteten var en av de värsta katastrofer som kunde inträffa, med omedelbara och svåra skador på hälsan, säkerheten och ekonomin, jämte tänkbara konsekvenser för landets trovärdighet och konkurrenskraft på längre sikt. Se uppsats nr 2 av dr Herbert Braun i Sipris årsbok 2003.

Explosivt. Infrastruktur, såsom el och datornätverk, är ett potentiellt mål för terrorister. Den ägs ofta av företag och är nödvändig för samhället. Men vem kan och bör ta ansvar för att garantera säkerheten?

Foto: SPL/IBL Bildbyrå

en rimlig säkerhetsstandard, men i praktiken kommer de alltid att frestas till kostnadsnedskärningar och klaga över de omfattande investeringar som ofta krävs för att förebygga systemsammanbrott. Om staten dessutom i praktiken delegerar säkerhetskontrollen till aktörer i den privata sektorn kan följden bli att en katastrof bara väntar på ett tillfälle att inträffa.

Sist men inte minst finns det ett uppenbart behov av internationellt samarbete. De typiska infrastruktursystemen är i sig själva internationaliserade och sträcker sig ibland över väldiga geografiska avstånd (till exempel pipelines, optiska fiberkablar, kontaktcentra som västerländska företag har placerat ut i tredje världen). Nödsituationer som orsakas av deras sammanbrott får återverkningar långt utöver nationsgränserna och kräver samordning mellan såväl statsledningar som berörda företag. Insikten om dessa realiteter har förmått Förenta Nationerna att upprätta ett nytt globalt "energisäkerhetsforum" med sin bas i FN:s ekonomiska kommission för Europa.²¹ Regionalt samarbete mellan grannländer som ofta är beroende av samma leverantörer (som i Norden!) är också väl värt att arbeta för. Sättet att åstadkomma en formell och allomfattande internationell reglering av den infrastrukturrelaterade riskhanteringen i dess helhet skapar emellertid problem. På FN:s informationstoppmöte nyligen stötte för-

slaget från vissa länder om att världsorganisationen skulle få ansvaret för genomförandet av åtgärder mot dataintrång på motstånd (som senare övervanns) från andra som ansåg att detta skulle kunna inskränka de internationella kommunikationernas frihet och oberoende utan att nödvändigtvis garantera en lösning.

NORMALT SES SÄKERHETEN inte som en handelsvara, men den har sitt pris. Ju mera fullständig säkerhet vi söker, desto mer dramatiskt stiger priset. Alla säkerhetsåtgärder måste betalas: av skattebetalaren om de är offentliga, genom prissättningssystemet om de är privata. Här har redan påpekats att höga statsutgifter för säkerheten och hårda statliga säkerhetsregler för industrin riskerar att göra den senare klen motiverad och pressa vinstmarginalerna alltför hårt. Att söka de rätta lösningarna är ett känsligt balansnummer. När blir kostnaden för förebyggande åtgärder smärtsammare än följderna av det som ska förhindras? Var ligger den acceptabla risknivån, den otrygghet som man kan begära att ett modernt samhälle ska leva med? Experter inom den privata sektorn skulle troligen förespråka en större osäkerhetstolerans, inte bara på grund av sin obenägenhet att slösa med pengar eller därför att de är vana vid att arbeta på riskabla platser än i hemlandet, utan därför att risktagande är grunden för själva affärsverksamheten. Statsledningar som utsätts för påfrestningar kan gå till den motsatta ytterligheten och försöka lösa problemen genom att "dränka dem i pengar" på ett sätt som – särskilt då det görs i brådskan – sällan träffar sitt mål. I båda fallen är det den stackars konsumenten som blir lidande. Idealet vore att hitta ett sätt för de offentliga och privata policyskaparna att diskutera dessa valmöjligheter sinsemellan under sökandet efter en framkomlig väg.

Vilken sorts partnerskap mellan offentligt och privat skulle ha de bästa förutsättningarna för att kunna hantera alla dessa utmaningar, tygla företagsamhetens negativa tendenser och utnyttja de positiva? Här har visserligen talats om många specifika exempel på partnerskap och konsultationer, men inget land och ingen internationell institution har hittills hittat en komplett och alltigenom effektiv apparat för samordning av offentliga och privata säkerhetsåtgärder. Det kalla krigets slut drog uppmärksamheten från perspektiv på "total säkerhet", just i den tid då rollerna inom den privata sektorn växte och vidgades så att de blev mera relevanta. Händelserna den 11 september blev en väckarklocka.

Den typ av fördomar och misstankar som nämndes i början av denna artikel visar hur inbördes relationer kan lockas in på villavägar. Även om det vore möjligt att på nytt införa en statlig kontroll av alla säkerhetsrelaterade funktioner skulle detta rimma illa med den fria marknadens teorier och snabbt ruinera de berörda statsledningarna. Att låta näringslivet diktera reglerna för samarbetets former och principer är lika riskabelt, eftersom det när allt kommer omkring inte består av några välgörenhetsorganisationer utan är uppbyggt för att främja sina egna intressen. Företagen kommer exempelvis alltid att föredra frivilliga och informella regelsystem, medan statsledningarna med rätta kan tycka att vissa säkerhetsregler är så viktiga att de kräver bindande former och universell tillämpning. Omvänt kan vissa företag faktiskt propagandera för överdrivna säkerhetsåtgärder eftersom de kan leverera de varor som krävs.

Liknande motsägelser uppstår i sökandet efter det rätta ramverket för internationell samordning. Ekonomiska organisationer och hjälporganisationer må vara okunniga och naiva när det gäller säkerhetsfrågor, men säkerhetsorganisationer kan förtjust kasta sig över lösningar som skapar grundläggande funktionsproblem för den internationella marknaden. Den bästa sortens partnerskap måste vara ett som respekterar båda parter och skillnaderna mellan dem. Information och åsikter från den privata sektorn kan vara värdefulla just genom att komma ur icke-statliga källor. Statsledningen kan stundom ha klarare blick för de lösningar som är bra för företagsamheten och samhället för att den ser flera delar av bilden. Samspelet mellan de skilda aktörernas olika prognos- och planeringsmetoder kan också vara till fördel.

Det viktigaste enskilda villkoret för framgång på såväl det nationella som det internationella planet är en bättre ledningskvalitet både på det statliga och på det företagsmässiga planet. Med detta i åtanke är Förenta Nationerna, som kombinerar en bred kompetens med vakttjänsten över den internationella gemenskapens högsta värden, antagligen den bästa miljön för bearbetning av dessa ytterst viktiga frågor på det globala planet. ■

²¹ Detta forum lanserades den 20 november 2003, se www.unecp.org/ie

Handelns fortsättning med kriminella medel

ESSÄ/ Organiserad brottslighet. I försvagade stater som inte kan upprätthålla lag och ordning kan internationella kriminella nätverk lätt konvergera med politiska rörelser. Omvärlden märker av dessa skurkstater genom smuggling och trafficking.

Slutet på kalla kriget medförde genomgripande förändringar av världens politik och ekonomi. Kommunistiska diktaturer har försvunnit, marknadsekonomin har vunnit global acceptans, stora delar av världen har öppnats för flöden av kapital, varor, idéer och människor. Detta har inneburit tidigare oförutsedda möjligheter för kontakter av ekonomiskt, kulturellt och politiskt slag mellan länder och världsdelar till allt lägre kostnader och med allt större hastighet. De positiva konsekvenserna är uppenbara. Den ekonomiska tillväxten i Asien, särskilt världens folkrikaste länder Kina och Indien, drivs av handel med konsumtionssamhällen i väst. Liberala ideal har spridits över världen med en ökning av antalet demokratier som följd.

Men globaliseringsprocesserna har även en allt tydligare baksida. Som fenomen är organiserad brottslighet ingenting nytt: maffian i Italien och brottssyndikaten i Chicago har skildrats i böcker, film och myter. Men under de senaste femton åren har den transnationella organiserade brottsligheten utvecklats dramatiskt både kvantitativt och kvalitativt och blivit alltmer global. Statistik om organiserad brottslighet är notoriskt otillförlitlig, men dess globala omsättning beräknas till mellan 500 och 1 500 miljarder dollar om året.¹ Enbart narkotikahandeln står för cirka 200-400 miljarder och är enligt de flesta beräkningar världens näst största "näring" (efter vapenhandeln, som omsätter ungefär dubbelt så mycket).² Den är större än Sveriges bruttonationalprodukt på cirka 309 miljarder dollar, och större än bil- eller oljeindustrin.

Organiserad brottslighet kan, som den amerikanske experten Phil Williams uttrycker det, definieras genom en omskrivning av Clausewitz dictum att kriget är en fortsättning av politiken med andra medel: det är en fortsättning av affärsverksamheten med andra medel,

Av
Svante
Cornell

Universitetslektor och forskningschef för programmet för sidenvägsstudier vid Uppsala universitet

mer specifikt ett systematiskt användande av våld och korruption för att nå ekonomisk vinning.³ Den organiserade brottslighetens konsekvenser skiljer sig dramatiskt mellan länder och kontinenter. I norra Europa kan den fortfarande skrivas av som en mindre kostnad, vars största effekt är minskade skatteintäkter. Problemets vidd kan dock skönjas inom både EU:s nya och dess gamla gränser. Den sicilianska maffians inflytande på Italiens politik och ekonomi fram till nyligen är ett exempel och särintressens fortsatta inflytande på italiensk politik är välkända. Ett annat exempel är Litauen, där en regeringskris utbröt hösten 2003 då landets högste befattningshavare, president Rolandas Paksas, bevisades ha nära band till organiserad brottslighet. I delar av Asien och Latinamerika har den organiserade brottsligheten fått stora konsekvenser både för staters styrelseskick och för individuell och nationell säkerhet. I länder som Colombia, Tadzjikistan och Afghanistan har den blivit ett ledande hot mot statens och samhällets funktionalitet.

FLERA FAKTORER HAR samverkat i denna utveckling. För det första har de kriminella nätverkens metoder, målsättningar och utsträckning blivit alltmer transnationella, medan brottsbekämpningen fortfarande i huvudsak sker på ett nationellt plan. Ett exempel: om en narkotikakurir stoppas i Skåne av svensk tull på väg från Danmark och uppger Oslo som slutdestination, kan det ta dagar innan den norska polisen får information om fallet. Självfallet har då kurirens kontakt i Oslo för länge sedan "dunstat".⁴ Kriminella nätverk har lärt sig att utnyttja skillnader i juridiska system, beskattning, teknologiska framsteg och brottsbekämpning mellan olika länder. De har likaså dragit nytta av den explosiva ökningen i global handel under 1990-talet, som gjort tullmyndigheter alltmer handfallna. USA:s tull kan till exempel

bara inspektera 3 procent av de containers som fraktas in i landet sjövägen.⁵ I praktiken har internationell handel, transporter och finansiella transaktioner växt i ett sådant tempo att de rent praktiskt inte kan övervakas.⁶ Kriminella organisationer ser nationella gränser som ett allt mindre hinder för sin verksamhet.

En andra faktor är organisationsstrukturer. De flesta kriminella organisationer har lämnat den hierarkiska organisationsmodell som kännetecknar den sicilianska maffian. De har lärt av terrorgrupper och anammat ett nätverkstänkande. Därmed har det blivit svårare för myndigheter att slå ut dem eftersom ett nätverk, särskilt ett med cellstruktur, i mycket högre utsträckning tål att en enhet slås ut än en hierarkisk organisation, där spåren till det styrande ledarskapet är mycket tydligare. Nätverken är inte mindre organiserade än tidigare, men har anpassat sin organisationsstruktur för att kunna ändra skepnad efter behov.

För det tredje har kriminella nätverk, likt legala företag, diversifierat sin portfölj. En tydlig tendens är att samma smugglingsrutters används för olika typer av smuggelgods; nätverken smugglar det som betalas bäst och är förenat med minsta risk. Till exempel noterade den iranska narkotikapolisen hösten 2001 en märkbar ökning av gränsforceringar längs Irans gräns till Pakistan och Afghanistan, ett centralt område för narkotikasmuggling. Samma nätverk som normalt smugglar narkotika var inblandade, men i många fall var det inte narkotika utan människor som smugglades, närmare bestämt al-Qaida-terrorister på väg från Afghanistan mot staterna kring Persiska viken.⁷

ORGANISERAD BROTTSLIGHET studeras traditionellt från ett kriminologiskt perspektiv och som ett nationellt fenomen. Därmed har den huvudsakligen hamnat utanför studier av internationell säkerhet och demokratiutveckling, och

inte behandlats som ett internationellt politiskt problem. Men i stora delar av världen har den organiserade brottslighetens utbredning fått stora sociala, ekonomiska, politiska och militära konsekvenser, som påverkar samhällens och staters funktionalitet. Den kan därför också betraktas som ett säkerhetsproblem.

ORGANISERAD BROTTSLIGHET hotar i synnerhet försvagade stater, alltså stater som saknar ett starkt rättssystem, stabila politiska mekanismer och en statsidé med utbredd legitimitet hos befolkningen. De kanske allvarligaste och mest långtgående konsekvenserna har kopplingen mellan väpnade statsfientliga grupper (separatistiska, ideologiska motståndsrörelser samt terroristgrupper) och organiserad brottslighet haft.

Under kalla kriget finansierades många väpnade icke-statliga grupper (en term som inkluderar både rebellrörelser och terroristorganisationer) av endera supermakten eller dess allierade, oavsett om de var ideologiskt drivna eller etniskt separatistiska rörelser och oavsett om de använde terroristmetoder eller inte. Med kalla krigets slut försvann denna inkomstkälla. Dessa väpnade grupper har sedan dess i allt större utsträckning övergått till organiserad brottslighet för att finansiera sin verksamhet.

Tidigare fanns tämligen tydliga gränser mellan organiserad brottslighet och politisk aktivism, delvis på grund av olika mål. Politiska grupperingar vill förändra statskicks och utmanar därför staten. Brottsliga grupper söker däremot maximera vinst och undviker därför att utmana staten. Men på senare tid har brottsliga intressen engagerat sig politiskt då många stater har försvagats sedan kalla kriget; svaga stater skapar möjligheter till ekonomisk vinst.

Resultatet har blivit en ond cirkel. Politisk instabilitet och väpnad konflikt drar till sig organiserad brottslighet, eftersom instabilitet också betyder svagare implementering av juridiska normer. En organiserad brottslighet skapar i sin tur incitament för stridande parter att bibehålla en konfliktssituation, eftersom denna möjliggör smuggling av varor, narkotika, vapen och människor utan myndigheters inblandning. Fattigdomen som konflikter för med sig gynnar också brottsligheten: människosmuggling blir en växande näring när människor söker fly fattigdom, och narkotikakurirer blir allt lättare att rekrytera.

Georgien är ett typiskt exempel. Trots konflikten mellan centralregeringen och utbrytarrepubliken Sydossetien har de flesta flyktingar flyttat tillbaka och kontakter på samhällelig nivå återupprättats. Men den politiska konflikten har inte kommit närmare en lösning, snarare har situationen förvärrats under sommaren 2004. Sydossetiens gräns till Ryssland bevakas inte, inte heller har någon tull funnits vid eldupphörslinjen mellan Sydossetien och Georgien, eftersom Georgiens regering ser området som en del av sitt territorium. Sydossetien, med 80 000 invånare, har blivit en gigantisk

Rännil. Nära gränsen till Tadzjikistan och Afghanistan har ryska gränsvakter beslagtagit ett ton heroin – en bråkdel av vad som flödar in från Centralasien.

Foto: Reuters/Scanpix

marknadsplats. Där har stora mängder olja, alkohol, tobak, konsumtionsvaror, narkotika och vapen flödat från Ryssland in i Georgien och södra Kaukasus – och korrupta tjänstemän på båda sidor tjänat miljontals dollar. Efter revolutionen i Georgien vintern 2003–2004 har den nya regeringen försökt stävja korruption och organiserad brottslighet i och kring Sydossetien.

Men att tala om en symbios mellan organiserade brottsliga nätverk och väpnade statsfientliga organisationer av separatistisk eller ideologisk natur vore en för-

enkling. Forskningen visar att väpnade grupper och kriminella nätverk sällan skapar långvariga allianser eller samarbeten. Vanligare är att de samarbetar punktvis för enskilda aktioner när den ena parten behöver den andras kompetens. Skälet till avsaknaden av längre samarbete är att det inte behövs. Väpnade grupper har i allt högre grad själva gett sig in i transnationell brottslighet som aktörer, i stället för att bilda allianser med brottsliga organisationer.⁸ Minst en tredjedel av kända terroristgrupper har deltagit i organiserad brottslighet.⁹ Kopplingen mellan

väpnade grupper och organiserad brottslighet har varit mest uppenbar när det gäller narkotikasmuggling. Farc-gerillan i Colombia, Wa-armén i Burma, PKK-gerillan i Turkiet, ETA i Spanien, Uzbekistans islamiska rörelse och UCK i Kosovo är framträdande exempel på väpnade organisationer, som har eller har haft narkotikasmuggling som en betydande inkomstkälla.

Detta är naturligt eftersom produktion och smuggling av narkotika söker sig till områden i konflikt på grund av svagheten eller avsaknaden av statlig jurisdiktion där. Det är ingen tillfällighet att Afghanistan, Burma, Colombia och Peru, länder med en lång historia av inbördeskrig, är eller har varit centrala producenter av kokain och heroin. Väpnade organisationer vänder sig till narkotikahandeln på grund av dess stora inkomster och låga utgifter, samtidigt som konflikten de själva deltar i minskar riskerna med verksamheten. Men det systematiska deltagandet i denna verksamhet, som till sin natur strävar efter ekonomisk vinning, förändrar ofta dessa organisationers karaktär och drivkraft. Särskilt när en konflikt pågått under en lång tid och när ledare i den väpnade rörelsen inser att de har små utsikter att nå sina slutgiltiga mål ser man ofta en förändring av organisationens karaktär: ekonomisk vinning, och därmed brottslighet, blir ett allt viktigare mål i sig, ibland viktigare än ideologiska motiv. Det bör noteras att det ovan nämnda inte enbart gäller narkotika; till exempel har de tamilska tigrarna på Sri Lanka i hög grad börjat ägna sig åt människosmuggling till Europa.¹⁰

Konsekvensen är att skiljelinjerna mellan ekonomisk vinning i brottslig skepnad och ideologiskt baserad väpnad kamp alltmer suddats ut. Forskare talar om en "konvergens" mellan politiska rörelser och organiserad brottslighet. I flera organisationers fall är det tydligt att den ideologiska eller nationalistiska kampen mest blivit ett spel för gallerierna, medan den egentliga drivkraften för organisationens verksamhet är narkotika. Wa-armén i norra Burma är det mest uppenbara exemplet.¹¹ Andra organisationer, som PKK, UCK och IMU, bedöms vara drivna av både ideologiska och kriminella målsättningar.

Organiserad brottslighet är därför i allt högre grad ett hot mot staters säkerhet. Det gäller även när man på traditionellt vis betraktar säkerhet som en fråga om militära hot mot en stat. Aktörernas drivkrafter är en alltmer komplex blandning av ideologiskt eller etnonationalistiskt nit och kommersiella, kriminella intressen. Från Colombia till Kosovo och Abchasien till Afghanistan blir kopplingen mellan inbördeskrig och transnationell organiserad brottslighet allt tydligare. Men utöver den nationella säkerheten påverkar organiserad brottslighet även staters styrelseskick. Den amerikanska experten Louise Shelley kallar transnationell brottslighet för "den nya auktoritarianismen" för att belysa på vilket sätt den underminerar statsbyggnad och demokratiutveckling.¹²

Flower power.

Det är ingen tillfällighet att fattiga odlar opium i länder där kriminella har tagit makten.

Foto: Corbis/Scanpix

DEN ORGANISERADE brottslighetens största landvinningar har ägt rum i forna kommunistiska stater och i utvecklingsländer, särskilt i dem som är belägna längs viktiga smuggelruttor. Rutterna för narkotika- och människosmuggling går från fattigare till rikare länder, alltså från syd/öst mot nord/väst; när det gäller vapen och kärnvapenmaterial går de snarare i motsatt riktning. Man kan tala om två nav i den globala organiserade brottsligheten. I den västra hemisfären har Centralamerika och norra Sydamerika utvecklats som centrum, i Eurasien har forna Sovjetunionen och sydvästasien (Afghanistan, Pakistan och Iran) blivit ett stort och alltmer kriminaliserat område. I forna kommuniststater har brottsliga krafter varit de första att utnyttja den politiska instabilitet och ekonomiska kollaps som följde med kommunismens slut.

Den mest extrema varianten av kriminalisering är när staten själv initierar och övervakar organiserad brottslighet. Detta är dock relativt sällsynt. Nordkorea är det tydligaste exemplet på en stat som sedan länge finansierar delar av statskassan genom smuggling. Landets ambassader i Europa blev ökända på 1970-talet när de försökte sälja tullfri importerad sprit till restauranger. På senare år har staten, i takt med Nordkoreas ökade isolering och ekonomiska problem, uppmuntrat och övervakat opiumodling och laboratorier som tillverkar metamfetamin och heroin för den asiatiska och australiska marknaden.¹³ Nordkorea är, möjligen tillsammans med Burma och mindre utbrytarrepubliker i Kaukasus, lyckligtvis ett undantag. Den mest utbredda varianten av kriminalisering av statsmakt och ekonomi sker i stället när kriminella intressen genom korruption och våld växer sig så inflytelserika att de kontrollerar beslutsfattandet i viktiga statliga och ekonomiska institutioner.

Världsbanken skiljer begreppet *state capture* från det vaga begreppet korruption.¹⁴ Det finns en kvalitativ skillnad mellan att passivt ta emot mutor som gränsvakt och att försöka kontrollera eller påverka administrativa beslut, lagstiftning, domstolar eller statens politik, alltså "fänga" staten i syfte att vrida dess funktioner till att tjäna särintressen i stäl-

let för befolkningen som helhet. State capture bedrivs av privata företag och maktiga intressegrupper i många utvecklingsländer och postkommunistiska stater, oftast i det tysta, men även Italiens Berlusconi uppvisar många aspekter av fenomenet.

Definitionen av state capture skiljer dock inte på typen av intressen som otillbörligt söker påverka statens institutioner. När organiserad brottslighet infiltrerar staten i syfte att påverka dess beslut och myndighetsutövande handlar det utöver state capture om en kriminalisering av statsmakten. Den organiserade brottsligheten har i allt högre grad försökt påverka och infiltrera statsmakter, dels eftersom summorna som disponeras ger en finansiell kapacitet att "köpa" befattningshavare, dels för att den ännu mer än andra aktörer har ett intresse av att påverka staten vars uppgift ju är att motarbeta brottslig verksamhet. De kriminella nätverkens finansiella kapacitet, deras ökande intresse för staten och statens ekonomiska svaghet i utvecklings- och transitionsländer har samverkat till att skapa alltmer kriminaliserade statsapparater.

I praktiken betyder detta att i synnerhet tullmyndigheter, inrikesministerier, polismyndigheter, gränsvakter och militär, men även andra myndigheter, har infiltrerats av kriminella nätverk eftersom de utgör ett hot mot smuggling. I starkt konfliktdrabbade länder som Afghanistan, Georgien och Tadzjikistan har processen gått längst. I Afghanistan är opium den klart största källan till inkomster. Regionala potentaters finansiella grund är och har varit opiumekonomin, och den nationella regeringen är inte undantagen. Tadzjikistan är tillsammans med Pakistan och Iran en av de främsta exportvägarna för afghanska opiater. Även om större mängder smugglas genom de senare staterna är Tadzjikistan fattigare och betydligt mindre (5 miljoner invånare mot Pakistans 150 och Irans 70) och drabbades av ett långt inbördeskrig 1992-97. Konsekvenserna av smugglingen är därför betydligt större. Narkotikasmuggling utgör även i Tadzjikistan den största näringen och dess värde motsvarar enligt vissa kalkyler mellan 30 och 75 procent av landets BNP. I Georgien försöker den nya

**Den
organiserade
brottsligheten
har i allt högre
grad försökt
påverka och
infiltrera
statsmakter ...**

regeringen nu rensa upp i systemet, och ett starkt skäl till den folkliga resningen 2003 var just korruptionen och kriminalisering av ledarskapet.

När processen går tillräckligt långt, och kriminella intressen infiltrerat statsmaktens högre skikt, undergrävs statens legitimitet, dess institutioner och även dess fysiska bas – de tre faktorer som en stat enligt den säkerhetspolitiska forskaren Barry Buzan är uppbyggd på.¹⁵ Statens institutioner används inte till sin egentliga funktion utan för kriminella gruppers intressen. Statens ekonomiska kapacitet urholkas ytterligare genom att kriminella intressen avleder resurser från statskassan. Organiserad brottslighet undergräver även statens "idé" och legitimitet, ett betydande problem i nya statsbildningar där stat och nation ofta inte sammanfaller. När staten upphör att leverera grundläggande tjänster som ordning och elektricitet till medborgarna tappar den legitimitet. När detta problem aktualiseras blir den logiska konsekvensen en tendens mot mindre öppenhet och mer repression, helt enkelt därför att öppenhet, fria medier, ett aktivt civilt samhälle och en aktiv politisk opposition hotar att avslöja statens kriminalisering och korrupta makt-havares ställningar. I Georgiens fall var orsaken till regeringskrisen hösten 2001 att säkerhetsministeriet försökte kväsa en frspråkig tv-kanal som rapporterat om korruption på hög nivå, vilket gett upphov till betydande folkliga demonstrationer.

SAMHÄLLELIG SÄKERHET, alltså samhällets funktionalitet och utveckling, kan även på andra vis påverkas av organiserad brottslighet. Detta sker till exempel när narkotikamissbruk når en så stor del av befolkningen att folkhälsa och ekonomisk produktion märkbart påverkas. Historiska exempel är Kina kring sekelskiftet och Iran vid mitten av 1900-talet, när de opiumberoende omfattade tvåsiffriga procenttal av befolkningen. I dag är återigen Iran i riskzonen, liksom Ryssland, eftersom narkotikamissbrukare uppskattas uppgå till över 2 procent av befolkningen i båda länderna. Situationen förvärras av att drogmissbruk i allt högre grad går mot starkare droger, särskilt heroin. Det faktum att proportionen injicerande missbrukare konstant ökar medför ytterligare ett problem, då det leder till spridning av sjukdomar som hiv/aids och hepatit C etcetera. Ryssland och de forna Sovjetstaterna är i dag den del av världen där hiv

sprids fortast. Demografer beräknar att mellan 5 och 9 miljoner människor kommer att drabbas av hiv enbart i Ryssland fram till 2010.¹⁶ I dag är 50–80 procent av hiv-fallen relaterade till injicerande drog-användning. I Kina finns de största hiv-problemen och tillika narkotikaproblemen i provinserna Yunnan och Xinjiang, som gränsar till Burma och Centralasien. Men även utan epidemier påverkar organiserad brottslighet människors välfärd. I områden som gerillagrupper kontrollerar med hjälp av narkotikapengar finns inget rättsskydd. Vapensmuggling leder till uppenbara risker för människors välmående. Narkotikamissbruk är även kopplat till våldsbrott och rån – i USA beräknas 70 procent av sådana brott ha koppling till narkotika.

TRANSNATIONELL BROTTSLIGHET har som sagt växt till ett problem av denna magnitud till stor del därför att kriminella har lärt sig att tänka transnationellt, medan stater, brottsbekämpningsmyndigheter och akademiker fortfarande tänker inom nationsstatens ram. Därtill skär fenomenet rakt igenom etablerade gränser mellan discipliner som statsvetenskap, nationalekonomi, konfliktforskning och sociologi. Det kan endast svårigen studeras med de traditionella forskningsmetoder som dessa discipliner bygger på, vilket oftast resulterar i att det över huvud taget inte studeras. Ett ytterligare skäl är att det till största grad drabbat transitions- och utvecklingsländer. Den industrialiserade världen har drabbats främst på ett ekonomiskt plan.

Den transnationella brottslighetens indirekta konsekvenser för stabila post-industriella samhällen är dock betydande. Narkotikans samhälleliga konsekvenser i produktions-, transit- och konsumtionsländer är uppenbara, men detta återspeglas inte i bistånds- och utrikespolitik. Efter regimskiftet i Afghanistan ökar landets opiumproduktion stadigt, och trots internationell närvaro i landet förväntas opiumproduktionen inte minska. Afghanistan beräknas 2004 producera uppemot 4 500 ton opium. Samtidigt är narkotikafrågan allt annat än en prioriterad fråga för bidragsgivare, där Sverige räknas bland de större. Afghanistans svaga och fragmenterade regering kommer inte att kunna minska opiumekonomins grepp om landet utan betydande stöd utifrån. Biståndsinsatser bör därför i möjligaste mån riktas mot att underminera opiumekonomin och förstärka den legala eko-

nomin, samt formuleras på ett sätt som ger incitament till regionala makt-havare att frångå narkotikahandlingen.

Narkotikans konsekvenser är inte allt. Kvantiteten vapen i cirkulation ökar konstant. Människosmugglingen leder till utnyttjande av människor och fler asyl-ärenden, vilka kväver migrationsverk. Därtill kommer de ännu relativt osynliga finansiella konsekvenser som organiserad brottslighet för med sig. Kriminella nätverk tvättar och investerar i huvudsak sina pengar i stabila, västliga ekonomier. Detta betyder inte bara bankkonton på Caymanöarna eller småskalig pengatvätt genom restauranger, utan även en kriminalisering av legalt kapital i Europa och Nordamerika eftersom köpstarka kriminella intressen investerar i den finansiella sektorn och europeiska företag, ett problem som finns särskilt i Storbritannien, men som förekommer även i Sverige.

Vad kan göras för att motverka detta problem och dess allt vidare konsekvenser? Ett första och nödvändigt steg är att tänka transnationellt och inbegripa transnationell brottslighet i utrikes- och biståndspolitiken. Organiserad brottslighet är i dag inte en prioriterad del i denna, varken i Sverige eller något annat europeiskt land. Transnationell brottslighet är dock ett betydande problem för EU, särskilt när unionen nu gränsar till forna sovjetrepubliker, där kriminaliseringen av staten har gått relativt långt. Människohandeln är ett allt större problem för Västeuropa, men lagstiftningen i många europeiska länder, Sverige inräknat, har länge behandlat offren för människosmuggling som illegala migranter. Man har skickat hem offren i stället för att genom dem försöka komma åt de kriminella nätverk som är ansvariga för verksamheten. I Europa är avsaknaden av en harmoniserad lagstiftning för kampen mot organiserad brottslighet, i kombination med avsaknaden av inre gränser, ett stort problem.

En FN-konvention mot transnationell organiserad brottslighet äger sedan hösten 2003 laga kraft. Konventionen är ett viktigt redskap för att motverka fenomenet. Dock återstår mycket arbete innan tänkesätt och arbetsmetoder hos myndigheter nått i kapp de innovationer och förändringar som de kriminella nätverken för länge sedan genomfört. Att kriminella ligger ett steg före är närmast en kliché och ingenting nytt. Men försprångets storlek har, särskilt i mindre lyckligt lottade delar av världen, visat sig ödesdigert. ■

1 Rachel Ehrenfeld, *Funding Evil: How Terrorism is Financed and How to Stop it*, Bonus Books, 2003.

2 Report of the International Narcotics Control Board for 1999, United Nations Publication, 1999.

3 Phil Williams, "Combating Transnational Organized Crime", *Transnational Threats: Blending Law Enforcement and Military Strategies*, Carolyn W. Pumphrey (red.),

Carlisle, PA: US Army War College, 2000.

4 Norsk poliskälla, muntlig kommunikation, Stockholm, december 2003.

5 Customs Service: *Drug Interdiction Efforts* (Briefing Report, 09/26/96, GAO/GGD-96-189BR).

6 Phil Williams, "Transnational Criminal Organizations and International Security", *Survival*, vol. 36 nr 1, 1994.

7 Personligt samtal med general Maleki och överste Tehrani, Irans narkotikapolis, Teheran, december 2003.

8 Chris Dishman, "Terrorism, Crime and Transformation", *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 24 nr 1, 2001.

9 Tamara Makarenko, "A Model of Terrorist-Crime Relationships", *Jane's Intelligence Review*, september 2003.

10 Daniel Byman et al., *Trends in Outside Support for Insurgent Movements*, RAND, 2001.

11 David Keen, *The Economic Functions of Violence in Civil Wars*, Adelphi Paper nr 320, 1998.

12 Lousie Shelley, "Transnational Crime: The New Authoritarianism", *The Illicit Global Economy and State Power*, Peter Andreas och Richard Friman (red.), Lan-

ham, MD: Rowman & Littlefield, 1999.

13 Larry Wortzel, "North Korea's Connection to International Trade in Drugs, Counterfeiting, and Arms", Testimony to the U.S. Senate, 20 maj 2003, "US Attacks North Korea's 'State' Drugs Trafficking Policy", AFP, 2 mars 2004; Richard Paddock och Barbara Demick, "N. Korea's Growing Drug Trade Seen in Botched Heroin Deli-

very", *New York Times*, 21 maj 2003.

14 Cheryl Gray et al., *Anti-corruption in Transition 2*, World Bank, 2004.

15 Barry Buzan, *People, States, and Fear*, Harvester Wheatsheaf, 1991.

16 Nicholas Eberstadt, "The Future of AIDS", *Foreign Affairs*, november 2002.

Information med uppdrag att förvilla

RESEARCH/ Informationsoperationer. Attacker mot informationssystem är ett sätt att påverka beslutsprocesser. Myndigheter och företag luras att agera i strid med sina egna intressen. De kan även berövas möjligheten att agera över huvud taget. För att bekämpa en nästan osynlig fiende krävs nya strategier.

TJECKIEN SKA DEN 1 december 2003 besluta om vilket stridsflygplan landet ska långtidshyra, Gripen från Saab i Sverige eller ett amerikanskt plan. En tjeckisk utvärderingskommission har rekommenderat Gripen. I samband med detta får tjeckiska nyckelpersoner besök av en amerikansk handelsdelegation bestående av företrädare för både myndigheter och företag. En av de parlamentsledamöter som besökts överlämnar material han fått från amerikanerna till den svenska ambassaden. Det innehåller ett antal direkta felaktigheter rörande Gripens tekniska prestanda och påståenden om att planet även i andra sammanhang inte passar in i Nato. Sveriges ambassadör i Tjeckien går snabbt ut och dementerar uppgifterna och anklagar amerikanerna för smutskastning. De anser det vara fråga om normal lobbying. Senare i december beslutades om förhyrning av Gripen.

Detta är ett exempel på vad som brukar kallas *informationsoperationer*, i detta fall en psykologisk, vilseledande operation av amerikanska staten och amerikanska företag. Målet är att påverka tjeckiska staten inför beslutet om anskaffning av stridsflygplan. Men man vill också influera den tjeckiska opinionen. Lyckas man med det, kan det i sin tur skapa ett tryck på de statliga beslutsfattarna att favorisera amerikanerna. Det försvårar också för den svenska sidan att snabbt bemöta felaktiga påståenden. Beslutsfattarna kan sannolikt få korrekt information, men det är inte lika lätt att nå ut till den allmänna opinionen.

Vad är då informationsoperationer? En svensk definition lyder: Informationsoperationer är samlade och samordnade åtgärder i fred, kris och krig till stöd för politiska eller militära mål genom att påverka eller utnyttja motståndares eller annan utländsk aktörs information och informationssystem. Det kan ske genom att utnyttja egen infor-

Av
Mats
Bergström
Analytiker vid
Försvarshögskolan

mation och egna informationssystem samtidigt som dessa också måste skyddas. Ett viktigt inslag är att påverka beslutsprocesser och beslutsfattande.¹ Informationsoperationer kan vara både defensiva och offensiva. Det finns flera olika varianter, bland annat elektronisk krigföring, dator- och nätverksoperationer (CNO), psykologiska operationer, vilseledning och sabotage. En infoattack som "enbart" syftar till att sätta ett it-system ur spel bara "för att det är möjligt" eller i allmänt vandaliserande syfte (till exempel de flesta fall av hacking) kan knappast anses vara en informationsoperation. En sådan syftar till att förvränga, degradera och förstöra information för en motståndare och därigenom få denne att fatta beslut som är fördelaktiga för en själv. Operationens yttersta syfte är alltså att påverka motståndarens beslutsfattande. Detta kan ske var som helst i beslutscykeln och kan riktas mot informationsinsamlandet, bedömningen, sammanställningen och bearbetningen av informationen, mot själva beslutsfattandet eller mot genomförandet. Attacken måste koordineras och förankras på högsta möjliga nivå inom den anslutande organisationen för att det ska anses vara en informationsoperation.

Syftet med informationsoperationer mot näringslivet är att stödja affärsplaner genom att påverka eller utnyttja främst en konkurrents information och infosystem, eller genom att påverka dennes marknadsposition och anseende. En sådan operation kan även riktas från ett företag mot en stat i form av psykologiska operationer, som lobbying och vilseledning, för att till exempel försöka undanröja handels hinder. Frågan om var gränsen går mellan informationsoperationer och allmän politisk och opinionsbildande påverkan kräver sannolikt en egen artikel.

Informationsoperationer mot näringslivet kan även iscensättas av aktörer utan koppling till konkurrenter. Till exempel terrorister eller en stat kan agera mot svenskt näringsliv i syfte att påverka Sveriges nationella säkerhet för att uppnå ett politiskt eller militärt mål. En stat kan använda informationsoperationer i militärt syfte mot infrastrukturerna ägda av näringslivet om dessa bidrar till det svenska försvaret.

DAGENS BEROENDE av it-system ger helt andra möjligheter än tidigare för stater, organisationer och även individer att genomföra informationsoperationer. Produktion av tjänster och produkter är i dag beroende av informationsinfrastrukturen för att fungera tillfredsställande. Fel eller brister i denna struktur kan innebära att viktig produktion avstannar.

Även små grupper kan relativt enkelt skaffa underlag från och genomföra attacker mot it-system utan särskilt djup specialistkunskap. En mängd verktyg för angrepp på it-system finns fritt tillgängliga på internet. Möjligheten till total anonymitet på internet gör dessutom att små grupper kan förefalla mycket större än vad de egentligen är. En liten grupp kan enkelt sprida sina budskap över världen och ge sken av att vara en stor sammanslutning

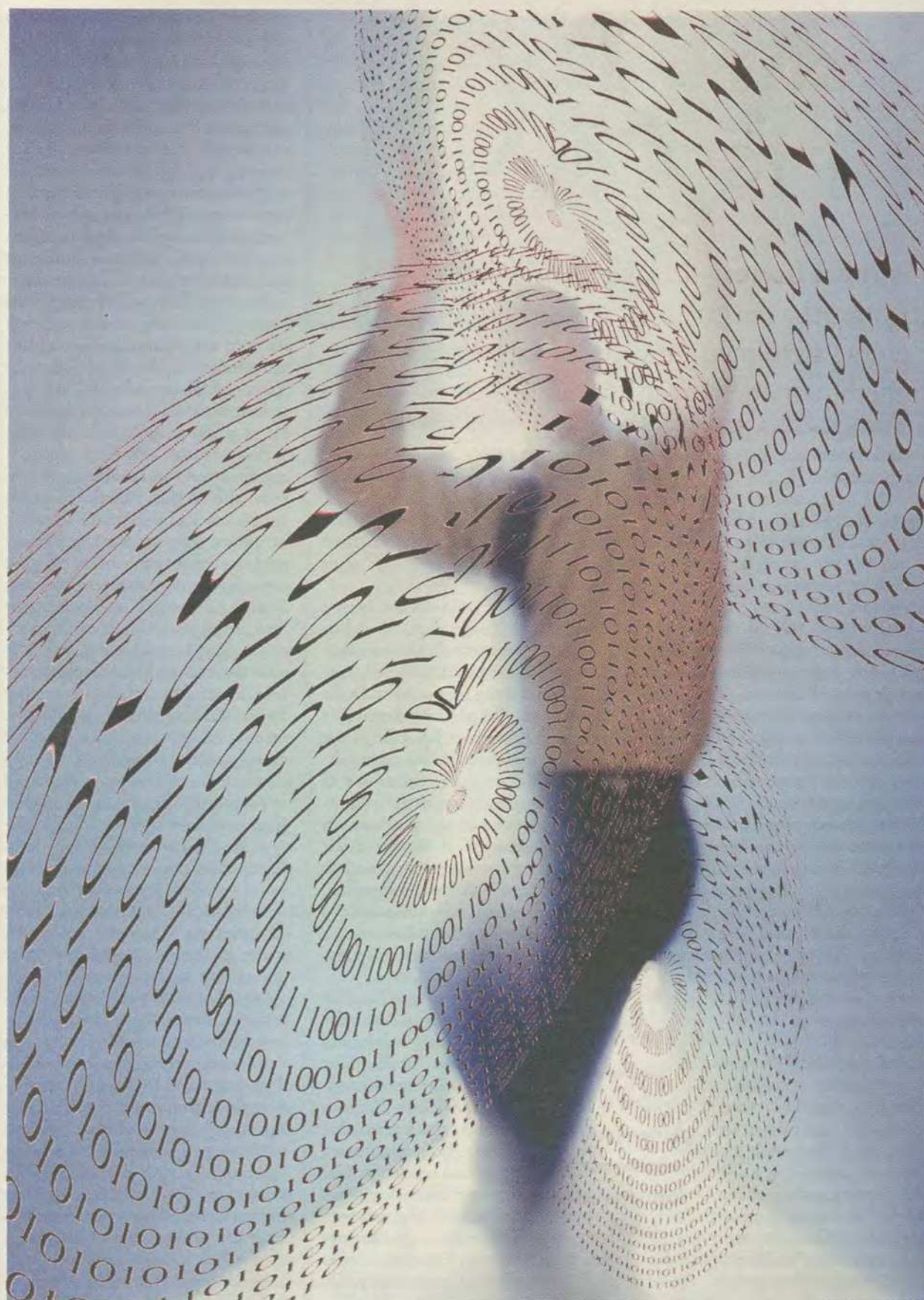
med gemensam politisk målsättning. Resonemanget torde till exempel vara tillämpligt på al-Qaida.²

It-attacker kan enkelt uttryckt kallas ett "fattigmansvapen". Det är lätt tillgängligt för alla typer av aktörer och kan lätt användas för dolda angrepp, särskilt vid låga konfliktnivåer. För att genomföra avancerade informationsoperationer med stor effekt mot it-system krävs dock betydande resurser och kunskaper.

Vilka är de mest sannolika områdena för informationsoperationer mot näringslivet som även skulle kunna få säkerhetspolitiska implikationer? Följande områden har ansetts som särskilt känsliga: a) finanssektorn b) telekom c) elförsörjning d) informationssystem för nationell ledning och mediedistribution och e) flygledning.³ Dessa system ingår i vad som brukar kallas *kritisk informationsinfrastruktur* inom vilka infoattacker kan få omedelbara effekter.⁴ Denna struktur ägs i stor utsträckning av näringslivet. Energisektorn är dessutom nödvändig för samtlig annan verksamhet.

DEN FINANSIELLA sektorn anses ofta vara den mest känsliga, eftersom även psykologiska operationer mot marknadsaktörer kan ge stora effekter. Finanssektorn är dessutom beroende av att telekom- och elförsörjningssektorerna fungerar utan störningar.⁵ Enorma penningbelopp flyttas runt i de finansiella nätverken där en transaktion på ett ställe är beroende av en annan transaktion på en annan plats, även i en helt annan del av världen. Ett mindre problem på ett ställe i världen kan orsaka ett betydligt större problem någon annanstans. En väl genomförd operation mot ett finansiellt nätverk eller finansinstitution skulle alltså kunna innebära att handel försvåras inom eller mellan länder. De finansiella spelarna kan tvingas fatta långtgående beslut med liten och möjligen felaktig information som underlag.

Större delen av den kritiska informationsinfrastrukturen är byggd som slutna system. En oinvid vet i princip inte mot vad, var och hur en operation ska genomföras för att få avsedd effekt.⁶ Men det finansiella transfereringssystemet SWIFT,⁷ som tidigare byggde på egenutvecklade protokoll och tekniker, har nu

Virrvarr. Psykologiska och vilseledande operationer vill ställa till det i huvudet på beslutsfattarna. Foto: Corbis/Scanpix

övergått till användning av internetprotokoll och öppnar sig därmed även för de säkerhetsproblem som finns inom internetsfären⁸. Detta är en generell tendens i dag.

Tidigare använde de flesta kontroll- och övervakningssystem med egenutvecklad hård- och mjukvara med egna protokoll. Detta försvårade för en angripare att förstå eller ta sig in i systemet och påverka det.⁹ Många kontroll- och övervakningssystem förses nu med standardiserad hård- och mjukvaruteknik, vil-

ket gör dem mer känsliga. De kopplas oftare samman med andra typer av nät och system, vilket ytterligare ökar sårbarheten och antalet möjliga angreppspunkter. Det går också ofta att få tag i teknisk information om kontroll- och övervakningssystemen via öppna källor.¹⁰

Sammantaget tyder detta på att informationsoperationer riktade mot sådana system skulle kunna få mycket stor effekt, i synnerhet om de inbegriper en insider med tillgång till dessa system.¹¹ Ett elavbrott

på endast några minuter kan orsaka skador och kostnader för miljonbelopp inom bland annat processindustrin. En informationsoperation riktad mot svensk ekonomi bör kunna få stort genomslag om den riktas just mot elförsörjningen. Men operationer mot den finansiella sektorn torde utgöra det största hotet, eftersom en icke fungerande finansmarknad troligen får mycket långsiktiga effekter och i allra högsta grad kan påverka handlingsfriheten för en stat.

FILMINDUSTRIEN HAR det senaste decenniet producerat en mängd filmer som beskriver allsköns tänkbara hot som riktas mot mänskligheten med hjälp av it och internet. Ofta blåses detta sedan upp av pressen i sensationsartiklar. Initierade bedömare är dock eniga om att inga sådana hot om cyberterrorism hittills satts i verket, men hotet bedöms som reellt och anses öka.¹² I dag finns alltså sannolikt viljan men inte förmågan. Som nämnts krävs oftast mycket god kunskap om ett system för att kunna angripa detta med avsedd effekt.

Hotet från cyberterrorism som kombinerar fysiska attacker med en informationsattack bör vara av särskilt intresse. Effekterna av ett bombdåd, liknande det i Madrid i mars 2004, skulle till exempel kunna förstärkas av en informationsoperation riktad mot polisens och räddningstjänstens kommunikationssystem. Terrorister skulle också kunna ha egna tv-kameror som filmar förloppet och sedan sprider detta på internet. Därmed styr de kognitiv påverkan på ett helt annat sätt än om denna skulle ske enbart via ett tv-bolag.

Internet är ett ypperligt informationsmedium. Tyvärr har därigenom också underrättelsemöjligheterna ökat. Företag med verksamhet inom kritisk informationsinfrastruktur har till exempel gladeligen lagt ut kartor över el- och tele nät och liknande. Efter den 11 september 2001 har dock större delen av denna typ av information försvunnit från webbplatserna.

Hur sårbart är då internet i sig självt? Den svenska delen av internet beräknas klara av störningar och avbrott relativt väl, enligt Post- och telestyrelsen (PTS).¹³ Detta bekräftades under den attack mot internetns rootserver som skedde hösten 2002, då effekterna blev marginella. Men det är inte nödvändigtvis ett ändamål i sig att förstöra internetns infrastruktur, eftersom till exempel terrorister själva har stor fördel av nätet. Ett flertal terroristorganisationer använder internet för propaganda, rekrytering, finansiering och intern kommunikation samt som underrättelsekälla.¹⁴ Enkelt uttryckt: internet är knappast ett mål, däremot ett medel.

Spridning av direkt felaktig information för att uppnå ett ekonomiskt eller annat syfte är en relativt enkel sak via internet. Ett problem för det utsatta företaget är att en sådan informationsattack inte riktats mot det egentliga målet, det vill säga företaget, utan mot internetanvändarna. Att vidta förebyggande skyddsåtgärder mot dessa typer av informationsoperationer är svårt.

I näringslivet är det inte nödvändigtvis affärshemligheter eller

affärssekretess som är viktigast. Självklart finns företag som ägnar sig åt verksamhet med hög sekretess, men det är snarare integritet och tillgänglighet som är de viktigaste faktorerna för information. Tillgänglighet till ett system för order eller CRM (Customer Relations Management) kan vara betydligt viktigare för verksamheten än en hemlig affärsplan. En sådan kan revideras och skrivas om beroende på omständigheterna och en konkurrent har möjligheter att på goda grunder gissa innehållet. Ett CRM- eller ordersystem som står still kan orsaka en mängd missade affärer och minskat cash-flow och är betydligt svårare att återskapa.

Den äldsta kända formen av informationsoperationer är mot "mjuka delar", genom kognitiv påverkan: vilseledning och psykologiska operationer. Det finns ingen aktör inom näringslivet som inte på ett eller annat sätt använder kognitiv påverkan. De vanligaste formerna är marknadsföring och försäljning, vilket inte diskuteras här.

Mediemanipulation och perceptionsstyrning är känsliga områden som ingen vill medge att man ägnar sig åt, men som "alla" inser är "en högst förbjuden nödvändighet". De tekniska möjligheterna är numera mycket goda att manipulera ljud och bild även i ett tv-inslag. Att använda ett inslag framtaget för ett specifikt ändamål för något helt annat är en annan manipulationsmetod. Även helt korrekt information kan användas för att vilseleda en publik genom att presenteras på ett visst sätt, vid en viss tidpunkt och i ett visst sammanhang.

Ett sätt att påverka kognitivt är att skaffa sig insiders hos en konkurrent eller annan aktör som man vill påverka. En insider kan ge tillgång till it-system, men framför allt ovärderlig kunskap om hur konkurrenten agerar, tänker, reagerar. Insidern kan plantera ens egen information och på så sätt påverka beslutsfattande, med eller utan hjälp av it-system, och samtidigt utgöra en underrättelsekälla. I slutskedet av viktiga förhandlingar kan en insider visa sig ovärderlig. Insiderhotet anses ofta som ett stort hot, både i Sverige¹⁵ och utomlands¹⁶.

En viktig skyddsåtgärd mot insiders är en väl genomtänkt personalpolicy, särskilt för hur uppsägningar och omorganiseringar ska hanteras, då det sannolikt är vid sådana tillfällen det är enklast att rekrytera en insider. Den blivande insidern anser sig kanske orättvist behandlad eller vill "ge igen" för att man blivit av med jobbet. Många företag har "karantänsregler" vid uppsägningar av personer i ledande ställning för att undvika att de tar med sig aktuell information om företaget. Sällan finns motsvarande regler för till

Insiders. En god personalpolitik kan förhindra att känslig information sipprar ut.
Foto: Corbis/Scanpix

exempel en it-systemadministratör. Ändå kan denne ställa till med mer skada vid en uppsägning om han eller hon bestämmer sig för att bli insider.

Partnerskap i affärssammanhang blir vanligare och utgör ett särskilt problem, eftersom information helt enkelt måste utbytas. Syftet med ett partnerskap mellan konkurrenter kan faktiskt för någon av parterna vara att helt enkelt skaffa information från den tidigare konkurrenten och plantera egen vilseledande information. Senare kan samarbetet avsiktligt avbrytas av något "lämpligt" skäl. En av de tidigare parterna har då ett informationsövertag relativt sin konkurrent.

Det finns ytterligare en dimension av insiderverksamheten, som ligger utöver det man vanligen tänker sig med insiders. Är det möjligen så att till exempel tillsättning av styrelseledamöter och högre chefer i svenska företag med stort utländskt ägarinflytande sker med "baktanken" att dessa chefer ska påverka svensk handelspolitik på ett sätt som gynnar dessa utländska intressen? Har dessa "insiders" alltså en säkerhetspolitisk påverkan i en vidare mening?

INFORMATIONSSÄKRING (*Information Assurance*), det vill säga driftsäkerhet, kontinuitetsplanering och informationssäkerhet i kombination är grunden för skydd mot informationsoperationer. Attacken mot World Trade Center visade tydligt på vikten av att ha en genomarbetad plan för informationssäkring. Företag inom finansvärlden som hade tillgång till faciliteter för backup, samt planer för omflyttning av verksamhet och personal och omkoppling av tele- och datanät, kunde relativt snabbt återuppta

verksamheten. För andra tog det betydligt längre tid, i vissa fall med svåra ekonomiska problem som resultat.¹⁷

Näringslivet i allmänhet, både i Sverige och utomlands, förefaller mer benäget att efterfråga nationella skyddsåtgärder än tidigare, inte minst efter den 11 september. Detta beror sannolikt på ökade kostnader för att motstå attacker och på att hotbilden förskjutits mot näringslivet. Allt fler menar att staten bör ta ansvar för den kommersiella infrastrukturen – Sverige ska vara en säker marknadsplats. Staten tar ett visst ansvar för återuppbyggnad av infrastruktur och annan egendom om denna skadas av konventionella vapen, men tar inte motsvarande ansvar vid en informationsoperation.¹⁸

EU har beslutat införa vissa gemensamma definitioner av it-relaterade brott ...

Ett stort problem för den angräpnade, stat eller företag, är att över huvud taget inte att man är utsatt för informationsoperationer och klargöra vem angriparen är. Det hör ju till sakens natur att en lyckad operation inte blir upptäckt. Beträffande vilseledning och psykologiska operationer kan man möjligen anse sig veta vem angriparen är, men att kunna bevisa det är en annan sak.

Även ett it-angrepp kan se ut att kunna spåras, men "försvinner" ofta i intet genom användning av falska IP-adresser och publika datorer (till exempel ett internetkafé). Attacken kan också ha utnyttjat datorer hos ovetande och oskyldiga användare.

Ytterligare ett problem är att informationsoperationer är gränsöverskridande. En insats mot en verksamhet kan planeras och igångsättas i ett annat land och utnyttja nätverk och datorer i ett flertal andra länder. Vilket lands jurisdiktion är det som gäller, var har ett

eventuellt brott begåtts? Det är ju faktiskt så att något som är brottsligt i ett land inte nödvändigtvis är det i ett annat!

EU har beslutat införa vissa gemensamma definitioner av it-relaterade brott, bland annat begreppet illegal åtkomst av informationssystem, och gemensamma straffsatser. Arbete pågår nu i Sverige för att anpassa lagstiftningen till gällande överenskommelser inom EU. Ett pågående lagförslagsarbete innebär bland annat att angrepp på informationssystem och datorer ska kriminaliseras och att teleoperatörer ska bli skyldiga att spara trafikdata under lång tid.

Rätten till aktiva motåtgärder vid ett angrepp på it-system har förespråkare främst i USA, där ett företag även avser att lansera ett system som aktivt slår tillbaka mot en angripare. Vad som gäller i Sverige är oklart. Har ett företag rätt att agera offensivt som nödvärn eller som envarsingripande? Kan ett företag till exempel använda sig av realtidsspårning för att hitta angriparen och "arrestera" denne? Att som försvar angripa "motståndaren" är sannolikt inte lagligt om det förutsätter att man själv gör dataintrång för att stoppa attacken på det egna systemet. Om ett eget angrepp däremot görs i syfte att stoppa stöld av företagshemlig information eller pågående sabotage av viktiga system, är situationen inte lika klar. Egna motattacker kan dessutom bestå av angrepp som för närvarande är helt lagliga, till exempel "Denial of Service" (nekad åtkomst). Å andra sidan finns ju inga garantier för att man angriper rätt IP-adress.

När det gäller utnyttjande av ovetande och oskyldiga datoranvändare kan anföras att det borde vara varje användares ansvar och skyldighet att skydda den egna utrustningen. Risken att bli utnyttjad som "zombie" kan minimeras genom antivirusprogram och brandvägg samt uppdatering av främst operativsystem. För att få framföra ett fordon krävs att föraren har utbildning och giltigt körkort. Det krävs att fordonet är försäkrat och godkänt att framföras från trafiksäkerhetssynpunkt. Varför skulle man inte kunna ha en motsvarande lagenlig skyldighet att använda antivirusprogram och brandvägg för att skydda sin egen dator och minska riskerna att utsätta andras datorer för skada eller intrång? Möjligen borde även leverantörerna ha en motsvarande skyldighet att inkludera säkerhetsfunktioner.

I FÖRETAG I ALLMÄNHET är organisationen sådan att det sällan finns en säkerhetsmässig koppling mellan den enhet som svarar för informationssystemen (it-avdelning eller motsvarande) och den enhet som

svarar för informationsspridning (press- och infoavdelning eller motsvarande). Detta gör det svårare att arbeta med upptäckt av koordinerade informationsoperationer med inslag av både it, psykologiska operationer och vilseledning. Det är ofta så att pressavdelningen har en mycket nära relation med företagsledningen medan it-avdelningen finns längre bort från ledningen.

Säkerhetsavdelningen har ofta en mellanställning, med begränsade möjligheter till beslut och påverkan. Dessutom är dagens säkerhetsavdelningar ofta mer inriktade på fysisk säkerhet än på skydd av information. Många företag envisas också med att organisatoriskt ha den it-säkerhetsansvarige inom it-avdelningen i stället för hos säkerhetsavdelningen. Detta minskar möjligheterna till samordning av säkerhetsarbetet. Inte heller ger det den it-säkerhetsansvarige den auktoritet som erfordras om it-säkerheten ligger under samma organisatoriska ansvar som it-driften.

Om informationssäkring ska införas effektivt i ett företag måste ledningen förstå hur den kan bidra till lönsamhet, och att brister i informationssäkringen kan få såväl juridiska som affärsmässiga konsekvenser. En företagsledning har ansvar att se till att alla risker hanteras på ett effektivt sätt, och detta inkluderar risker inom informationsområdet. Det är därför nödvändigt att företagsledning och teknikansvariga talar samma språk för att kunna hantera informationssäkring på bästa sätt. Språket är med nödvändighet affärsspråk, måhända ett nytt språk för många tekniker och säkerhetsansvariga. Å andra sidan måste företagsledningen förstå att information inte är ett nischemråde som ledningen kan avhända sig till teknikerna.¹⁹ Informationssäkring ska därför inte ses som en separat verksamhet utan måste genomsyra organisationen i dess helhet.

DET ÄR VIKTIGT att företag förstår att informationssäkerhet och skydd mot informationsoperationer innefattar hela kedjan från policy, organisation och personal till teknik och utbildning. Det handlar alltså inte

enbart om teknik. Informationen i ett system är betydligt mer värd än systemet i sig, men om informationen ska kunna skyddas måste också systemet skyddas. I allmänhet förefaller det vara så att säkerhetsarbete med inriktning mot informationsbärare och tekniska system är relativt väl hanterat. Det är sämre ställt med arbete rörande skydd mot kognitiva hot, till exempel psykologiska operationer och vilseledning.

Krisberedskapsmyndigheten (KBM) har ett generellt samordnings- och myndighetsansvar för informationssäkerhet, men inget operativt ansvar vid informationsoperationer riktade mot staten. KBM har heller inget entydigt uttalat ansvar för samhällets skydd mot psykologiska operationer och vilseledning, vilket är en stor brist. Härigenom förloras möjligheten till samordning av skydd inom hela området för informationsoperationer. KBM har dock ett tydligt ansvar för att utveckla samarbetet med näringslivet och har inrättat ett informationssäkerhetsråd med representanter för både myndigheter och näringsliv.

Det bör finnas ytterligare möjligheter att förbättra samarbetet mellan näringslivet och samhällets olika organ för att förebygga informationsoperationer. Som tidigare nämnts ägs och drivs den övervägande delen av kritisk informationsinfrastruktur av näringslivet. Det borde därför ligga i både statens och näringslivets intresse att skapa åtgärder som både gynnar de kommersiella intressena och tillgodoser samhällets behov av funktionalitet och tillit till denna infrastruktur.

En funktion för hantering av it-incidenter med PTS som ansvarig myndighet har inrättats, Sitic, Sveriges it-incidentcentrum. Sitic ska stödja samhället i arbetet med skydd mot it-incidenter och snabbt sprida information om uppkomna problem, som till exempel virus och säkerhetshål i operativsystem. Sitic ska även informera och ge råd om

förebyggande åtgärder samt publicera statistik om inträffade händelser.

En svårighet för Sitic är att endast statliga myndigheter och verk kommer att ha rapporteringsskyldighet till enheten. Även om näringslivet kan rapportera på frivillig basis har man sekretess- och konkurrenshänsyn att ta i incidentsammanhang, vilket innebär att statlig insyn och möjlighet till styrning av motåtgärder är minimal. Risken finns att samordnade informationsoperationer av den anledningen över huvud taget inte upptäcks. Ny lagstiftning införs från halvårsskiftet 2004, vilket

möjliggör kan lösa sekretessproblemet.

Ett annat problem är att Sitic endast arbetar under svensk kontorstid, trots att it-incidenter som kan påverka Sverige kan uppstå när som helst på dygnet.

DE FLESTA SVENSKA företag saknar strategier för hur informationsoperationer ska

hanteras, offensivt och defensivt, för att passa in i affärsprocesserna. Sådana strategier måste styras av företagsledningen och bör koncentreras på hur lagliga operationer kan nyttjas för att gynna egna intressen samt på vilket skydd som erfordras mot operationer riktade mot de egna intressena. Det är viktigt att ansvar fastställs, att skyddsnivåer definieras och att det bestäms hur samverkan mellan privat och offentlig sektor ska ske, både avseende underrättelser och operativa åtgärder. Man kan rentav tänka sig att lagstiftningen ändras så tillvida att företagen åläggs att i sina årsredovisningar översiktligt beskriva vidtagna informationssäkerhetsåtgärder. Detta skulle innebära att företagsledningarna tvingas intressera sig för området.

I dag saknas operativ förmåga för att upptäcka och följa "mjuka" informationsattacker inom områdena psykologiska operationer och vilseledning, vilka även kan ha säkerhetspolitisk påverkan. Här borde staten tillsammans med näringslivet utveckla metoder för

detta. Särskilt Styrelsen för Psykologiskt Försvar (SPF) borde spela en betydande roll i sammanhanget.

Försvarsmakten utvecklar kompetens för förståelse av it-vapen och får därmed även viss kunskap om offensiva varianter av så kallade dator- och nätverksoperationer (CNO), informationsoperationer riktade mot datorer och nätverk. Intressant är här under vilka förutsättningar och på vilket sätt Försvarsmakten och relevanta delar av näringslivet kan samarbeta, såväl direkt som inom ramen för ett mer organiserat nationellt koncept, både avseende upptäckt av och möjligheter till motåtgärder, särskilt när en attack kan anses utgöra ett hot mot den nationella säkerheten.

Försvarsmakten utgör en operativ resurs för samhället i övrigt med avseende på hantering av informationsoperationer enligt *Försvarsmaktens Grundsyn informationsoperationer (IO)*.²⁰ Däremot är det inte alls uttryckt på vilket sätt detta ska ske. Ska man samverka endast med andra statliga organisationer eller även med näringslivet? Informationsoperationer riktade mot näringslivet kan även utgöra ett hot mot den nationella säkerheten. Försvarsmaktens resurser för skydd mot sådana operationer bör därför vara av gemensamt intresse för både staten och näringslivet.

Helt klart är att alla och envar har blivit, är eller kommer att bli utsatta för informationsoperationer av varierande slag. Vissa kanske vi upptäcker i tid. Andra "slukar" vi med hull och hår och fattar därmed beslut som gynnar en motpart utan att vi ens är medvetna om det. Det är egentligen bara fantasin som begränsar och då ska man vara på det klara med att den egna fantasin kanske inte är lika väl utvecklad som motståndarens! Vem hade till exempel trott att händelserna i New York den 11 september 2001 skulle kunna inträffa? Ja, uppenbarligen hade några tillräcklig fantasi för att både hitta på och genomföra den operationen, så vad är det som hindrar att någon i detta nu funderar på och planerar för till exempel en informationsoperation mot den svenska ekonomin? ■

1 Ett informationssamhälle för alla, proposition 1999/2000:86.

2 Tim Thomas, *The Danger of Cyberplanning*, Parameters, 2003.

3 Fortsatt förnyelse av totalförsvaret, proposition 2001/02:10, Samhällets säkerhet och beredskap, proposition 2001/02:158.

4 CIIP Handbook 2004, Eidgenössische Technische Hochschule, Zürich Schweiz.

Avsnittet om Sverige skrivet i samråd med KBM.

5 *The financial system and major operational disruption*, Cm 5751, HM Treasury UK, 2003.

6 Se även *Critical infrastructure: Control systems and the terrorist threat*, RL31534, US Congressional Research Service, 2003.

7 Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication.

8 *Electronic safety and soundness – securing finance in a new age*, World Bank, 2003.

9 Ofta benämnda SCADA (Supervisory Control & Data Acquisition) och syftar på både kontroll- och övervakningssystem.

10 "Critical infrastructure protection – challenges and efforts to secure control systems", US General Accounting Office, GAO-04-354, 2004.

11 "Critical infrastructure: Control systems and the terrorist threat", RL31534, US Congressional Research Service, 2003.

12 Se till exempel *Terrorism in the information age – New frontiers?*, Försvarshögskolan 2004 och konferensen "Security in a networked world", Royal Institute for International Affairs, 2004.

13 "Är Internet i Sverige robust?" – PTS-ER-2003:1.

14 *Examining the cyber capabilities of Islamic terrorist groups*, Institute for Security Technology Studies, Dartmouth College, 2004.

15 "Samhällets informations-säkerhet – lägesbedömning 2004", KBM 0026/2004.

16 CSI/FBI Computer Crime and Security Survey, 2003.

17 *September 11: Business Continuity Lessons*, Gartner, 2002.

18 "Lag om registrering av krigsskada på egendom", SFS 1999:889.

19 Se till exempel UK Information Assurance Advisory Council, "Engaging the Board: Corporate Governance and Information Assurance", 2003.

20 *Försvarsmaktens Grundsyn informationsoperationer (IO)*, 2003-12-11, Hkv 01 600:78657.

Ren okunskap gäller för att vara alternativ kunskap. Skillnader mellan kulturer framställs som viktigare än det som förenar. Kritiken av samhället är starkare än engagemanget. Sådana förhållanden och missgrepp vill filosofen **Fernando Savater** motverka. Bildning och läsning är hans medicin.

Okunskap är ett gissel för demokratin

Av

Inger Enkvist

Professor i spanska vid Lunds universitet

FERNANDO SAVATERS DOMINANS bland dagens spanska tänkare märks om man går in i en spansk bokhandel och söker upp hyllan för filosofi. Hans böcker kan uppta halva utrymmet. Medan andra filosofers böcker står där i ett eller två exemplar finns tio till femton av Savaters mest aktuella titlar. Hans eget filosofiska ideal är de franska upplysningsfilosoferna som kunde skriva elegant och spirituellt om viktiga samhällsfrågor. Han kallar sig själv filosof med litet f, medan avundsjuka kolleger använder adjektivet "light" om honom.

Från en närmast anarkisk inställning i ungdomen har han utvecklats till en försvarare av utbildning och demokrati, och han är respekterad i alla politiska läger. Visserligen innehar han en professur i etik i Madrid, men hans främsta verksamhet är numera inte akademisk utan består av hans närvaro i den offentliga debatten genom artiklar, böcker och intervjuer i pressen. Flera av hans böcker om politik, etik och utbildning har blivit bästsäljare (på svenska finns *Etik för min son* från 1994). Han medverkar också ungefär var fjortonde dag på debattsidan i *El País*, där han skriver om våldet i Baskien och om hur en demokrati fungerar, men också om skönlitteratur, utbildning, massmedier – och hästsport.

Savater tar emot i sitt hem i Madrid, en lägenhet högt upp i en byggnad som i Sverige skulle ha fört tankarna till miljonprogrammet. Varje meter vägg i lägenheten är täckt av bokhyllor och överallt finns souvenirer från resor.

Savater är en kortväxt man med ett vänligt leende. Det är väl känt att han tycker om god mat och dryck och inte tackar nej till en cigarr. Han tycker uppenbart också om att samtala.

Att han väljer att ta emot intervjuare i sitt hem förklaras av att han sedan flera år är mordhotad av ETA och därför inte kan förflytta sig utomhus utan livvakter. På grund av de många artiklar och böcker han skrivit om ETA är han den person i Spanien som framför andra förknippas med motståndet mot den baskiska terrorismen. Han har också varit med och bildat organisationen Basta ya ("Nu räcker det"), som organiserat ett antal demonstrationer till förmån för konstitutionen och demokratin och mot terrorismen. Savater växte upp i Baskien och har kvar en lägenhet där, men bor numera huvudsakligen i Madrid för att kunna "andas". Hot från regionalnationalister är vardagsmat för honom inte bara i Baskien utan också i Katalonien. Han har exempelvis vid upprepade tillfällen fått ställa in föredrag och diskussioner på grund av hot.

I samtalet kommer vi gång på gång tillbaka till den baskiska frågan, som för Savater illustrerar flera av de tendenser i samhället som han vill diskutera. Många intellektuella i utbildningsväsendet, massmedierna och kulturlivet väljer, konstaterar han, att inte engagera sig i samhällsfrågor. De vill inte bli inblandade, säger de. Många basker har exempelvis aldrig gått med i en demonstration av något slag.

– Somliga säger att man i stället ska begära en

"dialog" med ETA. Att begära dialog i en demokrati är som att begära att man ska förklara för fiskar varför det är bra att simma. Utvecklingen i Baskien borde få demokrater i alla länder att tänka efter. Det är demokrater som hotas och mördas, inte nationalister. Det är politiker, journalister och poliser som försvarar demokratin och rättsstaten som mördas.

Savaters genomgående budskap är att den demokrat som underlåter att försvara det öppna samhället lämnar fältet öppet för dem som attackerar det. Han är kritisk mot en del intellektuella i den offentliga debatten och menar att man inte ska tro att intellektuella nödvändigtvis är intelligenta. Ljudlikheten förleder oss, miss-tänker han.

– Helst skulle jag vilja använda ordet intellektuell bara för de debattörer som behandlar verklighetens problem förnuftigt, som har en praktisk intelligens. Det finns andra som kan vara briljanta på ett visst område men som inte är till nytta när det gäller att organisera livet. Tvärtom kan de vilja imponera på andra, blanda dem, i stället för att lösa problem. De är som prostituerade – de lever på att behaga. De söker det som är slående, det som ger dem uppmärksamhet, det som får genomslag.

Han har nyligen blivit utnämnd till ledamot i något som kallas de vises kommitté och som ska ta fram förslag till förbättrad public service inom radio och tv. En av de tendenser han är kritisk till är att nyheter "dramatiseras". Journalisten uppträder som "manusförfattare" och

framställer en händelse som resultatet av en motsättning mellan två parter, även om detta inte motsvarar verkligheten. På detta sätt blir offentligt liv till ett skådespel där de dominerande färgerna är svart och vitt. Han tycker att denna tendens är allvarlig från demokratisk synpunkt, därför att nyanserna försvinner och ingen verklig debatt kommer till stånd.

– Kanske kan man fortfarande tala om sviter efter Francotiden, vilket skulle vara en förklaring men inte en ursäkt. Det finns en polarisering och det finns de som kallar personer som har en annan åsikt för fascister, ett slags "intellektuell terrorism", något som är särskilt vanligt bland nationalisterna i Baskien.

SAVATER HAR SKRIVIT MYCKET om demokrati, och under vårt samtal föreslår han en definition: "Demokrati är en icke-religiös, rationell etik som bygger på de mänskliga rättigheterna." Den kan läsas mot bakgrund av katolicismens tidigare ställning i Spanien och islam i våra dagar.

– I en demokrati står konstitutionen över religionen och tillåter en medborgare att tillhöra en kyrka, men kan inte tvinga honom eller henne till det. Det enda som uppfattas som brottsligt är de brott som finns nedtecknade i landets lagar. Religionens normer är en personlig sak. Dessutom bör skolväsendet endast lära ut sådant som är kontrollerbart och som är giltigt för alla.

En av Savater ofta påpekad fara för demokratin är de okunnigas inflytande. De okunniga är farliga, menar han, därför att den som inte har kunskaper, vana att tänka logiskt och ett utvecklat ordförråd kan känna sig frestad att ta till våld för att uttrycka sig. Den demokratiska samlevnaden bygger tvärtom på förmågan att lyssna och att reagera inför andra grupper och att uttrycka sina egna politiska krav i ord.

– Om vi vill undvika farorna med populism och våld, måste vi därför försöka utbilda och uppfostra alla. Uppfostran och utbildning i familj och skola måste vara allas angelägenhet. I Spanien brukar folk bara intressera sig för utbildning när de själva har barn i skollåldern. De förstår inte att de unga är samhällets framtid och att utbildningen därför angår alla.

OKUNNIGHET SES DESSUTOM numera inte alltid som något man måste åtgärda så snart som möjligt för att en person ska kunna fungera jämlikt, utan det talas om en "alternativ" kunskap. Detta är en felaktig föreställning, menar Savater och tar sig själv som exempel. Han har exempelvis dålig syn, inte en alternativ syn. Att tala om "alternativa kunskaper" är att smickra den okunnige. Om barnet inte uppfostras, om det inte lämnar barndomens okunnighet, kommer det inte att kunna fatta bra beslut ens för det egna livet.

– Tanken att alla idéer är lika mycket värda, att barnets eller den okunniges idéer bara är "alternativ" kunskap, är något som kan förknippas med manipulation, eftersom den lämnar framtida medborgare utan möjlighet att förstå vare sig det egna eller det offentliga livet.

Savater ser en grundläggande likhet mellan kunskaper och demokrati, och det är att man måste försvara sin åsikt med argument. Vanan att söka efter bevis för en ståndpunkt är dessutom grunden för det vetenskapliga tänkandet.

– Filosofi, vetenskap och demokrati är begrepp som hänger ihop eftersom de utgår från en diskussion mellan jämlikar och baseras på argument. Detta är också skälet till att man inte

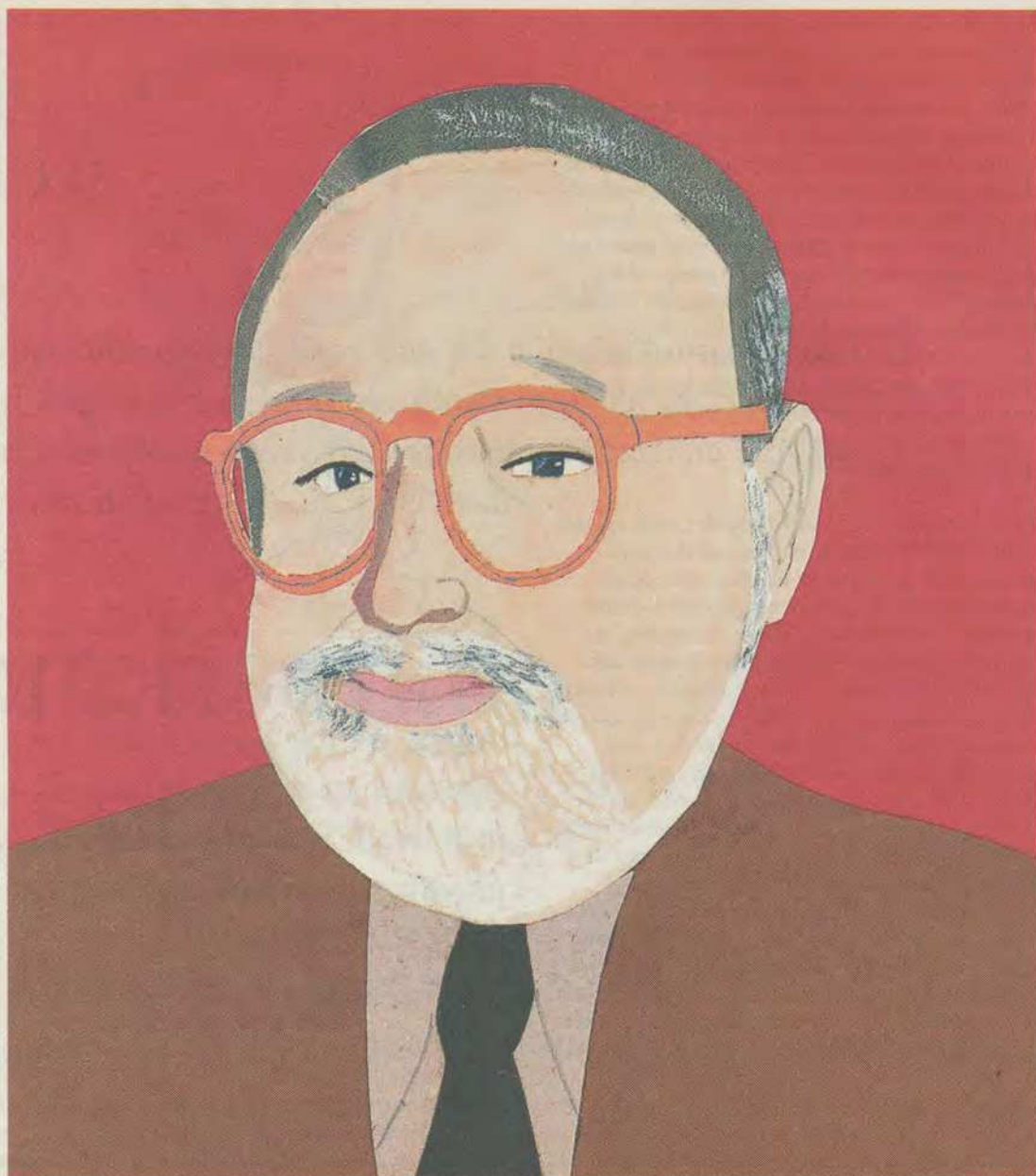

Illustration: Claes Jurander

"Det finns många kulturer men bara en civilisation. Vissa kulturer tror på magi men det gör inte civilisationen."

Fernando Savater ser stora problem i romantiseringen av olikheter mellan kulturer. Det är bättre att söka efter likheterna.

talar om indisk eller kinesisk filosofi utan om indiska och kinesiska vishetsläror. Ett annat begrepp som dragit till sig Savaters uppmärksamhet är "multikulturalism". Det är enligt hans mening en olycklig term, eftersom den inte hjälper oss att förstå den tankeströmning det är fråga om. I dess ställe skulle han vilja sätta "differentialism". Det är ett faktum att människor är olika, vilket termen multikulturalism understryker, men rikedom i det mänskliga är tvärtom att vi är så lika varandra. Hela moderniteten är ett stegvis införande av jämlikhet mellan olika grupper, en utveckling som brutits av vissa intellektuella som upphöjer olikhet till en övergripande myt. Savater tycker sig se ursprunget till dessa idéer hos antropologerna, som söker efter skillnader i stället för likheter.

– Det är inte bevisat att det som är annorlunda nödvändigtvis är lika bra som eller bättre än

det vedertagna. Tvärtom måste man undersöka varje fall för sig eftersom vissa olikheter är värda respekt och andra inte. Olika regionalnationalistiska rörelser stödjer sig ofta på antropologin för såväl riktiga som uppbyggda påståenden. Deras budskap är ju just att invånarna i en landsända är annorlunda än övriga medborgare på något avgörande sätt. Att hänvisa medborgarna till ett snävare område av kulturella erfarenheter begränsar dem i stället för att berika dem, att begränsa människors kunskaper och kontakter med andra är ett klassiskt sätt att behålla kontrollen över en befolkning.

– Ett annat inflytande från antropologerna är idén att alla förhållanden i tredje världen beror på västvärlden. Detta är inte heller sant. Andra folkgrupper har haft andra politiska projekt, och ansvaret för resultatet är deras eget. Inför islamistiska angrepp verkar en del västerländska intellektuella närmast anse att västerlänningar bör rätta sitt uppförande och be om ursäkt för att de andra måst utsätta dem för bombattentat.

– Från antropologerna kommer också ett visst ointresse för civilisationen och omvänt en stor respekt för olika kulturer. Det finns många kulturer men bara en civilisation. Vissa kulturer tror på magi men det gör inte civilisationen. I en kultur kan man tro att inte bara flygplan utan också mattor kan flyga. Vissa intellektuella verkar tro att man kan kombinera stamtänkande med civilisation hur som helst, men det finns ingen isolerad folkgrupp med socialförsäkring och sjukhus. Oavsett vad man skulle kunna

önska, kan inte naturfolk både leva avskilda från världen och samtidigt vara medborgare som alla andra i ett avancerat modernt samhälle.

Det förvånande är att vi låtit antropologerna få så starkt inflytande. Det moderna livet har som ideal rationalitet och jämlikhet, framhåller Savater, medan antropologerna lever av att studera skillnader och speciellt intresserar de sig för avlägsna tider och platser. Kanske man kan säga att antropologin har utnyttjats av olika grupper som i den har hittat ett sätt att rättfärdiga den inställning de hade sedan tidigare, exempelvis en del "antiglobalister". Många av dem har en romantisk, tillbakablickande inställning och menar att livet var bättre förr, men det är inte säkert att de grupper de säger sig försvara delar den uppfattningen.

NÄR MAN SER HUR LÅNG väg det varit till den moderna staten skulle man tro att det vore naturligt för de flesta att försvara den. Men Savater ser just detta som ett problem: demokratin är i demokratiska stater så naturlig att den verkar höra till naturen. Den är som luft och vatten. Invånarna i de demokratiska länderna ser svagheterna i sina politiska system men inte fördelarna. De förstår inte att de redan lever i något som för större delen av mänskligheten är en utopi, en dröm. I stället för att försvara den typ av stat som de haft turen att födas i försöker många förklara den. I medierna drar man fram skandaler och bedrägerier, men understryker inte att skandalerna framstår som skandaler mot bakgrund av ett samhällsideal byggt på jämlikhet och rättsmedvetande. Vissa intellektuella verkar tro att den intellektuelles funktion är att alltid kritisera de offentliga institutionerna, att staten alltid är förtryckande, vilket Savater finner vara en närmast leninistisk inställning. Vore det inte mer konsekvent av en demokrat i ett demokratiskt samhälle att först och främst hjälpa till att förbättra samhället? Om det begås misstag finns det ju mekanismer i ett demokratiskt samhälle för att rätta till dessa.

– Vanan att skylla allt på regeringen har märkts speciellt tydligt det senaste året i samband med två händelser. När man läser vissa journalister skulle man kunna tro att den skyldige till Madridattentaten är Aznar och att det också är han personligen som sänkte *Prestige* utanför Galiciens kust. Ytterligare en absurditet är att man tenderar att se ner på en intellektuell som samarbetar med regeringen. En demokrat bör förstås samarbeta med varje demokratisk regering som utber sig hans eller hennes hjälp, men också kritisera samma regering om det finns anledning till det.

För Savater är det bästa exemplet på bristande stöd för demokrati och rättsstat reaktionerna inför den baskiska terrorismen. Intellektuella vill verka engagerade, men utan att detta ska innebära något besvär, någon risk eller något ansvar. Savater jämför demonstrationerna mot bombattentatet i Madrid med dem som genomförs i Baskien för att protestera mot ETA. Demonstrationerna mot Madridattentatet, där många fler deltog, kan sägas ha varit "folkloristiska", eftersom de demonstranterna inte utsatte sig för någon annan fara än att behöva skjuta upp middagen något, säger Savater ironiskt. Den som demonstrerar mot ETA kan förlora sitt jobb, bli misshandlad, få sin bil eller sitt hus nedbränt eller bli mördad.

Savater har blivit besviken om och om igen när han väddat om att kulturpersonligheter ska delta i demonstrationer eller skriva under upprop till förmån för konstitutionen och rättssta-

Illustration: Claes Jurander

"Ibland hör vi personer säga om en annans bostad eller lägenhet att den är vackert möblerad. Vi borde tänka på samma sätt om andras ordförråd."

Fernando Savater menar att en rik ordspråk borde väcka avund.

ten. När man läser vissa journalister, säger han, verkar det som om de dödade poliserna vore mer skyldiga än de ETA-medlemmar som placerar ut bomber. Vid filmfestivalen i San Sebastián i Baskien förekommer inga protester mot ETA. Filmskaparna har inte heller protesterat vid de tillfällen när arrangörerna straffat Frankrike för ingrepp mot ETA genom att inte visa någon fransk film. Kort sagt väljer dessa kulturpersonligheter att inte försvara den demokratiska rättsstaten samtidigt som de begär respekt för sin konstnärliga integritet och dessutom subventioner.

INTE SÅ FÅ INTELLEKTUELLA, exempelvis journalister, kritiserar och misstänkliggör valda eller lagligt tillsatta representanter för staten men försvarar dem som bryter mot demokratiskt antagna lagar. De underminerar alltså staten och demokratin.

– Fenomenet har samband med de anarkistiska strömningarna från maj -68 och med en önskan att ställa sig in hos de unga. Regler och lagar avvisas eftersom de antas minska friheten. Det vi nu ser är att vuxna visar prov på tonåringars brist på mognad i stället för att tonåringar uppföstras till mogna och ansvarsmedvetna vuxna.

– Politik på nationell nivå består i stor utsträckning av lagstiftning, och medborgarna förstår inte att lagar upprättar gränser som skyddar alla medborgare och innanför vilka de kan känna sig fria. Om man tror att lagar begränsar friheten, kanske man tar avstånd från politik som uppfattas som en önskan att bestämma över andra. Det nutida uppsvinget för termen etik kanske beror på att etiken, i motsats till politiken och religionen, upplevs

som personlig, fri, obunden, inte kodifierad. Som lärare i etik har Savater haft anledning att fundera över gränsdragningar mellan etik och andra fält. Att undervisa i etik är att alltid säga detsamma, menar han, nämligen att det finns både gott och ont och att det goda kan segra. Det viktiga i etikundervisning är sedan att få ungdomar att reflektera över vad de vill göra med sitt liv. De unga är fria, men de måste bestämma vad de ska använda sin frihet till. Som han uppfattar ämnet rör det sig inte om att överföra en viss idé utan snarare om att låra ungdomarna att man måste tänka efter för att inte missa sig. Detta är motsatsen till att föra in en moraliserande, politiskt korrekt "predikan". I stället för att låra eleverna vad de bör tänka om jämställdhet, miljö, tredje världen och dödsstraffet bör man vänja dem vid att tänka efter och att underbygga sina synpunkter med argument.

FÖR SAVATER HÖR LÄSNING av skönlitteratur samman inte bara med utbildning utan också med etik och demokrati. Enligt honom är sambandet med etik att vi människor har lättare att förstå etiska dilemman om de presenteras i en berättelse. Läsning hjälper oss att förbereda oss inför de beslut vi måste fatta i vardagslivet. Vi lär oss att begrunda följderna av beslut genom att följa det som händer personerna i berättelser.

– Läsning är också förknippad med att lyssna på andra, något som är mycket viktigt. Man måste jämföra sina idéer med andra personers för att inte låsa sig vid en möjligtvis felaktig inställning. I stället för att insistera på skyldigheten att respektera andras åsikter borde man tala om skyldigheten att lyssna till andra och att vara beredd att argumentera med dem.

– Läsning är också basen för inlärning, eftersom läsning ligger så nära tänkande. Läsning öppnar perspektiv, gör dig beredd att lyssna på andra och ökar ditt ordförråd, vilket allt gör dig bättre skickad att uttrycka dig. Ibland hör vi personer säga om en annans bostad eller lägenhet att den är vackert möblerad. Vi borde tänka på samma sätt om andras ordförråd. Vi borde tänka att någon har "möblerat" sitt huvud med ett utsökt ordförråd som används nyanserat. Det är något som borde väcka vår avund och stärka vår vilja att skaffa detsamma åt oss själva.

Med andra ord är läsning samtidigt en bas för det goda personliga livet och för den demokratiska samlevnaden. Det finns ett nära samband mellan läsning, kunskap, demokrati och civilisation, och det är därför det är så oroväckande, framhåller Savater, med en del tendenser som märks i utbildningsvärlden. Att främja demokrati är inte att skolbarn röstar om sitt skolarbete utan att de lär sig mycket och blir intresserade av att delta i demokratiska processer när de är vuxna.

MEDAN SAVATER GÅR I VÄG med sina livvakter för att äta lunch med en medarbetare i Bastaya, slår det mig att jag inte läst särskilt många intervjuer som går ut på att medborgarna i demokratiska länder måste vara aktiva i sitt försvar av demokratin och rättsstaten. Det borde vara självklart, men ingen säger det. Inte heller är det vanligt att man i våra dagar kopplar ihop till ett dubbelt ideal den personliga utvecklingen genom läsning och en fördjupad demokrati, formulerad som en öppen diskussion mellan jämlika baserad på kunskaper och acceptering av argument. Det är inte heller många intellektuella som har en genomtänkt syn på människan som samhällsvarelse, uttrycker sig klart och dessutom lever som de lär.

Innan det gick fel. Mot slutet av den islamska civilisationens guldålder skapade **Ibn Khaldun** en teori om staters och kulturers uppgång och fall. Civilisationens mål går i uppfyllelse i stadens förfinade liv, men samtidigt blottlägger den sig för mera vitala folk från landsbygden. Teorin visade sig hålla. 1401 väntade barbarerna utanför stadsportarna. Timur Lenk hade kommit.

Civilisationens mål orsakar dess fall

CARL RUDBECK

Chefredaktör för *Smedjan.com*

ISLAM ELLER I ALLA fall stora delar av den del av världen som dominerar av denna religion är i kris. Man har till synes ohjälpligt hamnat på efterkälken och i ett intellektuellt och politiskt bakvatten. När Europa tog fart och utvecklades till en världsmakt stagnerade det av islam dominerade Västasien, om man nu kan se världshistorien som ett slags tävling mellan länder, civilisationer, religioner och kulturer.

I dag när Kina, Japan och andra länder i Öst- och Sydasien har sett sina ekonomier ta fart och i många fall sina politiska system anta allt mera demokratiska former, har de muslimska länderna från Afghanistan i öst till Marocko i väst inte lyckats med ett liknande ekonomiskt och politiskt konststycke. Så "what went wrong?", som den kontroversiella orientalisterna Bernard Lewis frågade i sin bestseller från 2002. Svaren är många och inget av dem är definitivt eller heltäckande. Det är ett av dessa komplex av frågor där svaren måste sökas bland åtminstone en handfull discipliner – sociologi, ekonomi, politik, religion och filosofi och säkert flera andra.

Men det är ett svårigen motsägbart faktum att den muslimska världen efter att under flera hundra år ha varit till synes oemotsämlig började förlora inflytande och makt för mer än ett halvt årtusende sedan. Innan dess hade dess arméer segrat i alla väderstreck. För tusen år sedan

var det en civilisation som tycktes ha sina bästa år framför sig och inte, som det skulle visa sig, bakom sig. Längre var det i Bagdad, Kairo och i al-Andalus (namnet på den arabiska delen av den iberiska halvön) som civilisationens ljus brann allra klarast – mycket klarare än i Europa som dock aldrig hamnade så djupt i det medeltida mörker som renässansens tänkare och senare tiders historiker har velat göra gällande.

Ganska tidigt sjönk stora delar av den muslimska kulturen ned i ett slags kunskapsteoretisk dogmatism: alla sanningar var redan formulerade i Koranen. Den var Guds ord och alltså den enda moraliska och intellektuella utrustning och vägledning man behövde för att nå framgång i denna världen och väl också i nästa. Allt väsentligt skulle alltså redan vara tänkt och skrivet. Detta innebär att flera av den arabiska filosofins största namn också under denna kulturs storhetstid mera framstår som kompilatorer och kommentatorer än som nytänkare. Al-Farabi, Ibn Rushd (Averroës) och Ibn Sina (Avicenna) är vanligen bundna av å ena sidan Aristoteles skrifter och å andra sidan de religiösa gränser som Koranen och

traditionen en gång för alla hade fastställt.

Undantagen är få. Ibland nämns Ibn Khaldun som ett sådant och det finns partier i hans författarskap som antyder att han skulle vara på

väg ut ur denna dogmatism, men vanligen drar han sig tillbaka när han kommer alltför nära gränsen till farligt fritänkeri. Han var ett barn av sin tid och kunde inte undgå de begränsningar som varje tid påtvingar sina intellektuella. Ändå utgör han en solitär i en tid av tilltagande dogmatism och intellektuell förstelning. Inte undra på att han aldrig blev särskilt populär

eller omdiskuterad under sin egen tid eller i sin egen kultursfär; i stället var det västerlandet som återupptäckte honom.

Vi vet en hel del om honom eftersom han skrev en självbiografi som utgör inledning till det stora verket *Kitab al-Ibar* – "Exemplens bok" – som han arbetade på under flera årtionden. Men det är framför allt genom bokens förord, den teoretiska introduktionen "Muqaddima", som Ibn Khaldun fortfarande läses och kommenteras.

ABD AL-RAHMAN IBN KHALDUN föddes den 27 maj 1332 i Tunis och dog den 17 maj 1406 i Kairo. Han

förlorade tidigt sina föräldrar i den pestepidemi som drabbade Tunis. Han levde sedan ett kringflackande liv i Nordafrika, al-Andalus och till slut i Kairo. Under större delen av sitt liv befann han sig i maktens närhet. Han hade olika höga funktioner vid de hov som då för tiden fanns i dessa länder. Flera gånger utnämndes han till domare i Kairo och gjorde sig snabbt känd för att vara både sträng och omutbar, vilket föranledde att han flera gånger tvingades att lämna sitt höga ämbete för att sedan återfå det.

När han inte tjänade olika sultaner undervisade han i juridik som var hans specialitet, men i Ibn Khalduns fall är det fel att tala om specialitet. Även om *Kitab al-Ibar* främst är ett historiskt arbete spänner det över långt vidare fält än så. Ibn Khaldun ser i själva verket sig själv som upphovsman till en helt ny vetenskap – "det mänskliga samhällets vetenskap" – och han har därför ibland kallats den förste sociologen.

Till skillnad från nästan alla andra historiker från denna eller tidigare epoker anlägger Ibn Khaldun till en början ett för sin tid globalt perspektiv. Han ägnar åtskilliga sidor i början av "Muqaddima" (som trots att det kallas förord ändå omfattar nästan 1 000 sidor) till att beskriva världen så som den såg ut för en bildad muslim mot slutet av 1300-talet. Han räknar upp länder, städer och jordens olika klimat och hur dessa påverkar människor. För mycket och för litet skämmer allt,

... han var en av
de mycket få i sin
del av världen
som åtminstone
anade att tiden
inte stod stilla,
utan att världen
hela tiden
förändrades.

menar han, det vill säga det mycket kalla och det mycket varma klimatet gör civilisation i hans mening omöjlig. Sådana extrema klimatförhållanden tenderar i stället, påstår han, att reducera de människor som lever där till ett närmast djuriskt tillstånd. Men det är inte fråga om någon biologisk rasism – så snart som dessa människor flyttar till mera tempererade zoner av jordklotet blir de som alla andra.

"Muqaddima" är ett omfattande verk, men det är vanligen endast några få avsnitt som lyfts fram när man i dag vill framhäva Ibn Khalduns storhet som samhällsvetare, för att nu använda ett anakronistiskt men inte missvisande ord. Det är de avsnitt där han skriver historia med nästan vetenskapliga ambitioner.

De flesta av hans föregångare bland historiker (Thukydides är väl det främsta undantaget från en sådan generalisering) nöjde sig med att på ett närmast anekdotiskt vis berätta vad som har hänt, vem som gjorde vad och när han gjorde det. Men de försökte sällan besvara frågan om varför något har hänt eller om historien uppvisar någon form av lagbundenhet.

FÖR ATT HITTA och eventuellt beskriva dessa lagar eller åtminstone mönster skapar Ibn Khaldun en terminologi där han ställer två olika former av civilisation mot varandra. Det är landsbygden (*umran badawi*) mot staden (*umran hadari*), nomader och jordbrukare mot stadsbor. I motsättningen mellan de två eller kanske snarare i dialektiken mellan de båda livsformerna tycker han sig urskilja en av historiens motorer, kanske den allra viktigaste bland dem.

Landsbygdens folk är, i Ibn Khalduns historieskrivning, primitiva; de saknar i vid bemärkelse kultur och måste slita hårt för att överleva. I "Muqaddima" är beduinerna, de som bor och lever i öknen, de idealtypiska landsbygdsborna. Beduinen lever på att föda upp kameler eller på plundring och råder mot sina grannar. Han har inget behov av kulturell förfining eller av de institutioner och seder som florerar i städer. I gengäld kännetecknas han av en hårdhet, av en förmåga att uthärda svält, törst, fattigdom och andra umbäranden som gör honom till en god soldat. Snart utkristalliserar sig familjer och klaner bland dessa beduiner som binds samman av ett slags solidaritet eller gruppanda – *asabiyya*, kallar Ibn Khaldun denna svåröversatta term som är en av hans viktigaste. Dessa grupper, familjer eller klaner blir allt rikare och mäktigare och snart är de så starka att de kan hota och erövra en stad där en liten grupp sedan tillskansar sig makten.

Gruppen binds samman av just denna solidaritet, gruppmentalite-

Vetenskaplig diskussion.

Islamsk miniatur från 1400-talet.

Foto: Lessing/
IBL Bildbyrå

ten, som de har tagit med sig från landet in i staden. Denna gruppmentalitet som binder samman en klan är vanligen och i sina bästa och starkaste former förenad med en primitiv för att inte säga asketisk livshållning. Den är en av förklaringarna till att de tidiga muslimska arméerna hade så lätt att besegra de stora och mäktiga länder som omgav dem och som snabbt föll samman när de konfronterades med beduiner från den arabiska halvön. Ibn Khaldun ger många exempel på hur några av de första kaliferna, Abu Bakr och Umar, förkroppsligade dessa ideal; de avskydde lyx och onyttiga ting. De såg som sin uppgift att leva som de lärde och de lärde "att påbjuda det goda och förbjuda det onda".

Ur detta klansamhälle utkristalli-

serade sig så småningom en elit som lägger beslag på makten, *mulk*, som är ett annat av Ibn Khalduns viktiga begrepp. Flera av de centrala delarna av "Muqaddima" är en teori om elits uppgång och fall. Till en början kan denna grupp också när den har skaffat sig makt i en stad förlita sig på traditionella solidariteter inom klanen, men snart blir denna *asabiyya* allt svagare för att till slut endast omfatta härskaren själv och några få personer i hans omedelbara omgivning. I stället ersätts den gamla solidariteten med en köpt sådan, vilket innebär att den makt-havande eliten blir alltmer parasitär. Den ägnar sig åt vidlyftigt och lyxöst leverne som de tvingar folket att betala genom ett allt brutalare skatteuttag.

Ibn Khaldun beskriver här ett till-

stånd som har många slående likheter med den moderna och snabbt växande byråkratin och med det klientsystem som råder där "klanmedlemmarna betraktar de pensionerade får av härskaren som priset för deras... tjänst och stöd. De kan inte ens föreställa sig hur det skulle kunna vara annorlunda."

Ibn Khaldun måste ha varit bland de första att tydligt urskilja ekonomiska sammanhang som fortfarande anses som kontroversiella: "I en stads början är skatterna låga och skatteinkomsterna höga. När en stad är på nedgång är det motsatsen som gäller: höga skatter och låga inkomster." Han tillägger att "skatter och pålagor är tecken på förtryck och förnedring som stolta andar inte uthärdar".

Han påpekar att höga skatter i det

länga loppet endast leder till att de flesta människor inte längre har något intresse av att arbeta och tjäna pengar. Så här skrev Ibn Khaldun för mer än 600 år sedan: "När människor slutar att arbeta för att för tjäna sitt levebröd och inte gör den minsta ansträngning för att skaffa sig saker och varor så avstannar civilisationen och allt börjar förfalla. Folk flyr åt alla håll för att undkomma sin regering och för att söka sitt uppehälle annorstädes."

IBN KHALDUN GER EN dynasti fyra generationer från dess uppgång till dess fall. Det är den tidsrymd som det brukar ta för att den skall bli så förfinad och förvekligad att nästa våg av beduiner skall svepa bort den och ersätta den med en ny som i sin tur går samma utveckling till mötes. Hans bok är full med exempel hämtade ur den arabiska historien där han ser dessa lagar eller åtminstone historiska mönster bekräftas: umayyaderna störtades av abbasiderna som också de snabbt splittrades i inbördes stridande klaner. Kalifen i Bagdad som styrde över ett vidsträckt muslimskt rike blev ganska snart en fiktion som saknade förankring i verkligheten.

Mot slutet av sitt liv skulle han själv få se denna tes om civilisationers och staters uppgång och fall bekräftas i stor skala när Timur Lenks horder svepte fram över Västasien. I sin självbiografi berättar han om sitt möte med Timur utanför Damaskus 1401. Han stannade över en månad hos Timur och summerar sina intryck: "Timur Lenk är en av de största kungarna och en av de mest berömda tyrannerna. Vissa menar att han behärskar vetenskaper ... Andra menar att han är en trollkarl. I själva verket är han inget av allt detta. Han är en aktiv människa med en skarp intelligens som envetet ifrågasätter och undersöker allt, känt såväl som okänt. Han är mellan 60 och 70 år gammal och hans högra knä är stelt. Han berättade för mig att han som barn träffades av en pil. Han kan bara gå en kort sträcka och då släpar han benet."

Trots att Ibn Khaldun ständigt betonar den sammanhållning, den gruppanda, som han finner bland beduiner och bönder så förfaller han aldrig till en idealisering av dessa grupper. Hos honom finns ingen "grön romantik" eller avsky för staden. Han ser stadens alla nackdelar – de livsformer som den premierar leder till vekhet, korruption, otukt, lyx, sjukdomar av olika slag eftersom stadsluften är så dålig. Samtidigt inser han att staden ändå är varje civilisations mål, men det är ett mål som i sig bär fröet till sin egen undergång.

Sedernas förfining och de intellektuella aktiviteter som följer med

Ibn Khaldun.

dem – filosofi, juridik, litteratur, musik – innebar upplösning av den *asabiyya* som garanterade samhällets fortbestånd. Dessa vetenskapliga och konstnärliga aktiviteter är alltså inte gratis. Genom sin blotta existens undergräver de samhället, de gör det svagare och snart till ett lätt byte för mera vitala men mindre förfinade folk.

Under ett par generationer kan en dynasti härskas men med en hela tiden krympande bas. Den kan genom skatter köpa sig lojaliteter men snart när man, enligt Ibn Khaldun, den punkt i utvecklingen då det inte längre är möjligt. Snart avstannar all produktion, korruptionen tilltar och de vanliga stadsborna flyr. Och en ny hord av barbarer – eller som fallet var 1401 – tatarer väntar utanför stadsportarna.

SOM SAGT HAR Ibn Khaldun aldrig fått särskilt många efterföljare i arabvärlden. I Europa upptäcktes han för ett par hundra år sedan och har sedan dess flitigt översatts till många språk, bland annat till svenska av Ingvar Rydberg 1989. Till franska har "Muqaddima" översatts inte mindre än tre gånger. Vanligen, och med rätta, framhålls Franz Rosenthals översättning från 1958 till engelska som epokgörande. Det var genom Rosenthals insats som Ibn Khaldun fick sin stora chans att ta en plats bland världens betydande tänkare. Han blev för första gången globalt tillgänglig i en tillförlitlig upplaga.

De flesta som tagit sig tid att läsa "Muqaddima" önskar naturligtvis att det skall visa sig vara klokt investerad tid och vill att dess författare skall framstå som inte bara märklig för sin tid utan också som en framtidsman vars arbeten föregriper senare storheter inom historia, ekonomi och sociologi. Och visst skulle man kunna publicera utdrag ur "Muqaddima" som fick dess förfat-

tare att framstå som en föregångare till Giambattista Vico, Karl Marx och Max Weber. Sådana projekt kan tjäna att fokusera intresset kring annars lätt bortglömda gestalter, men det är också ett sätt att otillbörligt förenkla bilden av Ibn Khaldun.

För precis som Vico och Marx var tänkare märkta av de tider de levde i var Ibn Khaldun i högsta grad en produkt av sin tid, genomsyrad av 1300-talets muslimska världsbild även om han var en av de mycket få i sin del av världen som åtminstone anade att tiden inte stod stilla, utan att världen hela tiden förändrades. Även om hans kunskaper om Europa – *al-Rum* – verkar ha varit ganska vaga så är han smärtsamt medveten om sin egen kulturkrets relativa nedgång, men som väl har framgått så ligger det i hans historiefilosofi att betona förfall och nedgång. Hos honom finns ingen framtidsstro, civilisationer och kulturer kommer och går; alla har sin utmätta tid. Men inte heller är hans historiefilosofi en tidig version av Friedrich Nietzsches tankar om den eviga återkomsten, utan i stället förenar han i sitt system upprepning och förändring.

Ibn Khaldun är mycket mer än enbart upphovsman till en fortfarande omdiskuterad och till vissa delar alltjämt användbar historiefilosofi. Många hundra sidor av "Muqaddima" handlar om helt andra saker och är djupt märkta av sin tid. Här finns långa utredningar om alkemi som han menar är ett hopplöst företag. Alkemin lockar enbart människor som hoppas på snabba pengar. Den fattige filosofen al-Farabi trodde sålunda på alkemins möjligheter medan den rike och framgångsrike Ibn Sina avfärdade den. Ibn Khaldun ägnar sig åt trollkarlar som kan döda djur på avstånd. Ett kapitel ägnas skattkattor. Han varnar för förslagna förfalskare som skickligt kan nyproducera kartor och få dem att se uråldriga ut. Han ger ytterst detaljerade beskrivningar av hur man med hjälp av intrikata bokstavs- och nummersystem kan utläsa fördolda sammanhang.

DESSA INTE HELT lättbegripliga avsnitt visar att Ibn Khaldun också var en typisk 1300-talsintellektuell som tänkte inom de absoluta och för alltid bestämda gränserna för vad man fick och inte fick tänka. Han levde i en intellektuellt färdig och avslutad värld där alla sanningar redan var etablerade genom profeten Muhammed och Koranen. Om de religioner som föregick islam skriver han att "de måste förkastas" och att det är "förbjudet att studera dem". I den kristna världens alla sekter hittar han bara "irrläror" så som den ädla Koranen tydligt visar.

Vi har inte längre något att säga till dem i detta ämne eller några argument att framföra. De har bara att välja mellan omvändelse, skatt eller döden." På denna punkt finns det ingen anledning för kristna européer att förhåva sig. Bara några få årtionden tidigare hade Dante placerat Muhammed långt nere i en av helvetets kretsar. Dantes värld var också den slutna och färdig men till hans försvar kan man möjligen anföra att han var diktare, inte historiker och filosof med vetenskapliga anspråk.

Ibn Khalduns intolerans mot oliktankande var absolut och de tvivel på religionen och dess bud som kännetecknade några av renässansens stora namn, som i några fall var hans samtida, finns det inget spår av här och hade han formulerat sådana hade han råkat illa ut. Han var en god muslim som tog avstånd från det som kunde hota trons fundament. Om filosofi och fysik skriver han: "Vi måste vända oss bort från studier av dessa saker för det är en muslims plikt att inte syssla med sådant som inte angår honom. Fysikens problem har ingen vikt för oss vare sig vad beträffar vår religion eller vår bärgning." Den vetenskapliga revolution som om ett eller annat sekel skulle så sakteliga börja i Europa var alltså otänkbar i den muslimska världen, åtminstone om man följer en av denna kulturs största intellektuella.

MEN PARADOXALT NOG finns samtidigt hos Ibn Khaldun en stor och genuin beundran av forskning och bildning. Hans naturalistiska syn på samhälle, ekonomi och historia skulle, tycker man, göra en närmast sekulär världsuppfattning till ett naturligt nästa steg. Det steget tog han aldrig. I stället ligger dogmatik och öppenhet sida vid sida i en motsatsställning som han aldrig överbryggat och som han kanske aldrig var medveten om.

Denna dubbelhet genomsyrar hela hans stora bok, där rationella tankar inte bara konkurrerar med religiösa tankar utan också med ren och skär vidskepelse. Den är ett av de sista stora mästerverken inom den klassiska arabiska litteraturen, som nu slöt sig för omvärlden medan Europa öppnade sig. Snart skulle man i vår världsdel inrätta professurer i arabiska och islam medan motsvarande nyfikenhet på den andre inte skulle än på många, många hundra år skönjas i den arabisktalande delen av världen. Tack vare dessa nya lärostolar började man i Europa (och snart också i Turkiet) läsa Ibn Khaldun, vars verk fortfarande kan stimulera den i dag så hetsiga och inte sällan oinformerade debatten om vad som egentligen har hänt i den arabiska kulturen. ■

Den bengaliska tigern klättrar uppåt

REPORTAGE/ Indien byter kurs. Kongresspartiets nya regering förbereder ekonomiska reformer för att komma i kapp Kina. En annan utmaning för premiärminister Singh blir att stoppa vapenskramlet i Kashmir. Partiledaren Sonia Gandhi förblir vid hans sida under arbetsnätterna.

JONATHAN POWER

Författare och frilansskribent

Översättning: Inger Johansson

Artikeln publiceras i samarbete med den brittiska tidskriften Prospect.

EFTER DET CHOCKARTADE indiska valresultatet i mitten av maj försökte jag få kontakt med min vän ekonomen Manmohan Singh – den nye premiärministern. Ska denne center-vänster-man kunna tämja kommunisterna och få Indien att gå om Kina?

Snart blev jag otålig. Jag hade försökt nå både Sonia Gandhi och Manmohan Singh via alla möjliga kanaler, men i och med det häpnadsväckande valresultatet blev indisk politik något som folk fick ägna sig åt tjugo timmar om dygnet – huvudpersonerna hann knappt sova, än mindre låta sig intervjuas av utländska journalister. De första dagarna var den stora frågan: Skulle kommunisterna, som hade fått sju procent av rösterna och överträffat sina vildaste förväntningar, bilda en vänsterregering tillsammans med Kongresspartiet? För en sådan lösning talade kommunistiska tungviktare som Somnath Chatterjee, underhusets (Lok Sabha) nye talman, men trots det blev kommunisternas beslut ett annat. De skulle stödja Kongresspartiets regering men göra det utifrån.

Beskedet att kommunisterna inte skulle ingå i regeringen – utan i stället kanske välla förtret för den – bådade för den svartaste dagen i den indiska aktiemarknadens 129-åriga historia. Kongresspartiet förstod att det måste bilda regering för att hejda börsfallet. För att lugna marknaderna lanserade man som tänkbar finansminister Manmohan Singh – mannen bakom Indiens ekonomiska revolution efter 1991. Fem dagar efter valsegern tog president A. P. J. Abdul Kalam emot Sonia Gandhi för att diskutera regeringsbildning-

en. Både Kongresspartiets ledning och kommunisterna gjorde klart att de förutsatte att hon skulle bli premiärminister. Det var då stormen bröt lös. Det tidigare regeringspartiet Bharatiya Janata, BJP, det hinduiska nationalistpartiet, tillkännagav att de skulle bojkotta Gandhis installationsceremoni om hon blev premiärminister. Hon är italienskfödd och därmed oacceptabel, menade de.

När så Gandhi föll undan för deras veto kom det som en chock för både Kongresspartiet och omvärlden. Hon hade flera skäl. Det stod klart att hennes politiska motståndare tänkte fortsätta att utnyttja hennes italienska härkomst för att undergräva regeringen. I den situationen hade man inte kunnat utesluta risken för ett nytt politiskt mord i familjen Gandhi. Dessutom var hennes ambition att bereda vägen för ett av sina båda barn, och det hade hennes ofattbara valseger redan säkrat. Efter två dygns diskussioner om regeringsbildningen meddelades det sent på natten att Manmohan Singh hade utsetts till premiärminister medan Sonia Gandhi stannade kvar på posten som Kongresspartiets ordförande.

SJÄLV HADE JAG just kommit tillbaka till New Delhi från Calcutta – Västbengalens huvudstad där kommunisterna styr. Morgonen därpå var det lugnt i staden för första gången på flera dagar. Mina indiska journalistvänner sa att de hälsningar jag

hade bett att få framförda till min gamle vän Manmohan Singh säkert hade nått honom, och att jag snart skulle få höra av honom. På morgonen kände jag att jag inte vågade lita på den saken utan lämnade återbud till mina avtalade möten och tog en taxi hem till Singh på den lummiga, tysta gata där jag hade suttit och pratat med honom en förmiddag drygt ett år tidigare. Huset var avspärrat med ett kravallstaket på gatan. Jag klev av, rundade kravallstaketet, mötte en indisk soldat som gjorde honnör och fortsatte genom en obe-

mannad metalldetektor vidare in i en provisorisk hytt där det satt en man med telefon. Jag sa vem jag var, och fem minuter senare blev jag insläppt i trädgården. Där stod premiärministerns fru Gusharan som raskt visade mig in i Singhs arbetsrum. Huset är rymligt med stor trädgård, men inuti är det enkelt. Arbetsrummet är möblerat med ett par

gamla fåtöljer, en rottingsoffa, ett skrivbord och bokhyllor. Singh satt där ensam med händerna knäppta framför sig. Han verkade försjunken i tankar.

– Jag är så trött, var det första han sa. Har bara sovit två och en halv timme i natt.

Det syntes att han var tyngd av en situation som han knappast kunde ha förutsett. Under de fjorton år jag har känt honom har han alltid haft hjärtat till vänster. Han blev känd i vida kretsar för sin insats som centralbankschef och sedan som den finansminister som med förbluffan-

de resultat lät Indien stifta bekant-skap med avreglerad kapitalism och globalisering. Självt minns jag honom dock främst som generalsekreterare i Sydkommissionen under ordförandeskap av Julius Nyerere, Tanzanias högst socialistiske förre president. Kommissionen avgav 1990 en rapport – ett verk av framför allt Manmohan Singh – som är en svidande uppgörelse med den västerländska kapitalismen och dess exploaterande förhållande till tredje världen. I en krönika i *International Herald Tribune* skrev jag att kritiken föreföll överdriven, till och med för en (adopterad) svensk socialdemokrat som jag. Paret Singh svarade med att bjuda ut mig på middag i Genève där de bodde då.

Under vårt samtal den här gången begrep jag ännu bättre än förut att den lysande ekonomen Manmohan hade kommit längre än Clinton och Blair på den tredje vägen 1991, och att han nu är fast besluten att använda kapitalismens energi till att förbättra villkoren för Indiens fattiga.

– Vi är center-vänster, sade han. Men vi lånar center-högerns kläder. Våra ekonomiska reformer är bara genomförda till hälften. Vi måste föra dem till ett logiskt slut. BJP-regeringen fick det inte att fungera. Den var inkonsekvent, splittrad och oförmögen att bedriva en effektiv privatiseringspolitik. När vi lämnade över 1996 var tillväxttakten 7,5 procent. Under BJP har den minskat till 5,5.

Jag frågade honom om han tror att tillväxttakten kan bli så hög som 8 procent, så att Kina får konkurrens.

– Åtta procent skulle kräva en enorm insats, svarade han. Vi har en investeringsgrad på 25 procent av BNP och ett sparande på 23 procent. Vi måste öka vårt sparande och få en investeringsgrad på 28–30 procent, kombinerat med höjd effektivitet. I dag är detta för ambitiöst. Men på fem år kan vi göra det. Om kapitaltillförseln utifrån kan öka från 0,7 till 3 procent av BNP så kan det gå. Kina har 3,5 procent. Vi måste ändra de utländska investerarnas mentalitet. Det går om vi får en stabil politik. Om vi kan få en tillväxttakt på 6,5 procent över en längre tid så kan

... i och med det
häpnadsväckande
valresultatet blev
indisk politik
något som folk
fick ägna sig åt
tjugo timmar
om dygnet ...

vi påverka fattigdomen och arbetslösheten.

– Vilken är den viktigaste enskilda frågan? undrade jag.

– Massfattigdomen, svarade han tveklöst. Sjuttio procent av befolkningen bor på landsbygden och vi måste ge dem bra vatten, bassjukvård, elementär utbildning och bra vägar.

– Jordreformen då? frågade jag, väl vetande att den är kommunisternas heliga ko.

– Den kan vi inte genomföra. Det skulle bli revolution. Och vi är inte som länderna i Latinamerika. Vi har inget spelrum för en revolution här. Det viktiga för arrendatorerna är att få sina rättigheter fastställda så att de får trygga arrendevillkor och kan investera i sin mark. Vi måste bli som kommunistregeringen i Västbengalen. Men vi måste också få en snabb industrialisering så att vi kan få folk att lämna landsbygden.

INDIENS SATSNINGAR PÅ manstarka konventionella styrkor, kärnvapen och missiler utgör visserligen en tämligen liten procentandel av BNP, men ändå blir investeringarna nervösa av de eviga konflikterna med Pakistan om Kashmir. Folk i allmänhet förefaller rätt obekymrade om risken för kärnvapenkrig – 80 procent av indierna var inte födda när Kubakrisen inträffade, för att inte tala om Hiroshima. Men Singh är inte obekymrad. För honom är fred i Kashmir en brådskande angelägenhet. Vid vårt senaste möte 2002 hade han och Sonia Gandhi suttit uppe hela natten och skrivit färdigt en överenskommelse som gick ut på att Kongresspartiet, efter de första fria valen i Kashmir på flera decennier, skulle ingå i en koalitionsregering med ett lokalt moderat muslimskt parti. Initiativet stöddes av dåvarande premiärministern från BJP, Atal Behari Vajpayee. Syftet var att stävja våldet, förbättra den lokala människorättssituationen och bevisa för Kashmirs invånare att centralregeringen i New Delhi menar allvar med att de ska få sköta sig själva.

– Vapenskramlet hindrar oss från att förverkliga vår ekonomiska potential, fortsatte Singh. Det är ett

Koncentrerad ledare. Singh önskar sig utländska investerare.

Foto: Reuters/Scanpix

Enade mot Sonia. Tanken att Indien skulle ha en italiensködd premiärminister väckte förfäran inom oppositionen.

Foto: EPA/Scanpix

problem som vi är skyldiga oss själva att lösa. Frånsett en utbrytning, frånsett att ändra på gränserna, kan det indiska etablissemang acceptera vad som helst. Indiens författning har en inbyggd flexibilitet för legitima strävanden. På 1960-talet hade vi i Tamil Nadu problem med folk som förespråkade en utbrytning. Till sist blev deras företrädare valda och fick bilda regering, och det blev slutet för självständighetssträvandena.

Det här verkar erbjuda Pakistan en hel del handlingsutrymme, men det uppskattar kanske inte deras kashmiriska ideologer och krigare som är utbildade av al-Qaida. Så tillfogade Singh en intressant synpunkt:

– Folk på båda sidor om gränsen borde få möjlighet att röra sig mera fritt. Vi behöver mjuka gränser – då blir gränser inte så viktiga.

– Men vad ni än gör, sa jag, så har väl kashmirerna inte glömt att Nehru lovade dem en folkomröstning?

– En folkomröstning skulle komma att genomföras med religionen som utgångspunkt. Det skulle rubba allting. Det skulle ingen indisk regering överleva. Självstyre är vi beredda att överväga. Allt det här är förhandlingsbart. Men ett självständigt Kashmir skulle bli en plantskola för fundamentalism.

Singh var märkbart trött. Hans privatsekreterare dök upp och lotsade mig och min tekopp ut i det gamla

köket där jag fick en pratstund med Singhs fru. (När jag sa adjö till honom kunde jag inte låta bli att tänka att ett hemvävt möte som det här mellan en premiärminister och en journalist aldrig skulle kunna äga rum i Kina.) Jag berättade för Gursharan vad Singh hade sagt om Sonia Gandhi, att hon är "en person som vill att man säger det man vill ha sagt rent ut, inte på inlindat indiskt vis. Europeisk mentalitet är bra att ha."

– Ja, det stämmer, bekräftade Gursharan. De kompletterar varandra väl.

– Så de ska driva regeringsarbetet tillsammans? dristade jag mig att fråga.

– Ja, de har ett nära samarbete. Det har de alltid haft.

JAG RESTE TILLBAKA till Västbengalen. Jag ville få komma ut i byarna och se hur den indiska kommunismen tog sig ut – för att kunna förstå vad Singh menade med att söka överträffa det som kommunisterna hade gjort i Indiens folkrikaste stat.

Två timmars bilväg från Calcutta befinner jag mig i byn Daura i Howrahdistriktet tillsammans med Tirthankar Mitra, journalist från tidningen *Statesman*. Det är 47 grader varmt i skuggan och vi står ute i den stekande solen. Jag betraktar avundsjukt kvinnor som kommer åkande i cykelkärra, dragna av furiöst trampande män. De sitter där i praktfull sari med parasoll i handen. Aldrig

har jag sett så många cyklar, inte ens i Kina. Jag avundas också barnen som plaskar i byns dammar. Tankarna går osökt till torkan i Bengalen 1943. Den ledde till en fruktansvärd hungersnöd som kom att kräva tre miljoner dödsoffer och blev en av de svåraste som över huvud taget har förekommit.

– Blir det aldrig hungersnöd numera? frågar jag mina guider.

– Den senaste inträffade för sjutton år sedan. Nu har vi dammar och brunnar överallt, och där vi förut fick en skörd om året får vi nu tre. Bengalen har den största risproduktionen av alla Indiens delstater.

Vart vi än kommer hänger den röda fanan med hammaren och skärnan i klargult utanpå nästan varje hus och affär. Bredvid ser man ofta en rad hinduiska gudabilder eller ett altare. Jag ska få träffa arrendatorn Balaram Khanra som främst odlar ris. I början av den kommunistiska kampen mot de feodala jordägarna blev han satt i fängelse. Det var 1967. I dag berättar han stolt att han har ett "fredligt innehav" av marken. Förr var man som arrendator tvungen att ge jordägaren 75 procent av grödorna. I dag räcker det med 25 procent. Han visar mig runt i sitt tegelhus – han fick en septiktank installerad 1986, el drogs in 1992 och 1998 köpte han svartvit tv och eldriven fläkt.

I samtliga byar minskar barnadödligheten, födelsetalen och analfabetismen drastiskt (här är alla siff-

ror bättre än genomsnittet för Indien), och skördarna växer. I tjugo års tid har jordbruksproduktionen i hela delstaten ökat med drygt fyra procent årligen. Andelen människor som lever under existensminimum har minskat från hälften av befolkningen 1970 till omkring en tredjedel i dag.

Bonderevolutionen började 1967 när kommunisterna kom till makten i koalition med andra vänster- och centerpartier. Jordägarna bjöd motstånd, och den så kallade naxalitörelsen, en gerillarörelse fristående från partiet, bildades efter maoistiskt mönster av en grupp studenter och arrendatorer i Naxalbari. Den fick också ekonomiskt stöd från Peking. Naxaliterna var skningslösa, de brände lagfartshandlingar och halshögga jordägare. De kommunistiska myndigheterna slog till sist ner upproret, men från och med då blev deras uppgift lättare – jordägarna hade skrämts till samarbete kring kommunistregeringens jordreform. Västbengalens regeringschef Buddhadeb Bhattacharjee förklarade det så här för mig en gång i Writers' Building i Calcutta:

– Vi gjorde tre saker. Vi tog en del mark från jordägarna, vi gav arrendatorerna rättigheter och vi införde en minimilön på 58 rupier om dagen för lantarbetarna. Jordreformer ska inte vara en fråga om kapitalism eller kommunism. Se på Sydkorea, Taiwan och Japan – överallt har jordreformer varit nyckeln till snabb ekonomisk expansion och industrialisering.

Ordföranden i Västbengalens handelskammare, industrimannen Biswadeep Gupta, håller med:

– Vi har nu ett enormt sparande-överskott på landsbygden, och här i Västbengalen är det störst i hela Indien. Det kommer att skapa utrymme för investeringar. Nu säljer vi produkter som förr ansågs

onödiga, allt från två till motorcyklar.

– Kommer Manmohan Singh att söka få till stånd en sådan jordreform på andra håll i Indien? Jag ställde frågan till talman Somnath Chatterjee. Han svarade:

– Vi stöder Singh reservationslöst. Och vi vet att han fäster stort avseende vid landsbygdens fattiga. Omkring 700 bönder har i år begått självmord därför att de var skuldsatta. Det finns inget alternativ till en jordreform. Den kommer givetvis att bli beroende av de politiska maktförhållandena i varje delstat. Vi räknar inte med någon jordreform i stater som styrs av BJP. Men Kongresspartiet måste anpassa regeringspolitiken.

OM KOMMUNISTERNA hade varit med och bildat regering hade de kanske kunnat driva fler politiska hjärtefrågor än nu. Löftet om att rösta för regeringsförslagen ger dem visst inflytande, men mindre än de skulle ha fått om de hade vågat ta risken

att förlora en del av sin identitet, och därmed en del röster i nästa delstatsval. Slutsatsen blir dock: Får inte Kongresspartiet det stöd det behöver av kommunisterna för att kunna bedriva en effektiv regeringspolitik utan måste avgå, så kommer BJP att vinna en stor valseger i valet därefter. Men skulle kommunisterna visa sig besvärliga kan faktiskt Kongresspartiet redan om ett halvår hota med att spela ut sitt trumfkort, nämligen att utlysa nyval för att få ett starkare väljarstöd. Det skulle de antagligen också få med tanke på Sonia Gandhis och Manmohan Singhs popularitet.

Att döma av vad Singh berättade kommer han att närma sig kommunisterna. Arrendatorerna kommer att få trygga arrendevillkor och kanske blir det rentav minimilön för lantarbetarna. Däremot kommer han inte att vidta åtgärder för att beröva stora jordägare deras äganderätt, eftersom de hör till Kongresspartiets viktiga väljare. Den här politiken påminner om den som förespråkas av professor Roy Prosterman på Institutionen för landsbygdsutveckling vid universitetet i Seattle – en av världens främsta auktoriteter när det gäller jordreformer. Reformen i Västbengalen har blivit en enastående framgång, berättar han men gör ingen hemlighet av de politiska och ekonomiska svårigheterna med att införa liknande lagstiftning i resten av Indien. Det största problemet är de jordlösa, vilka utgör 11 procent av landsbygdsbefolkningen. Prosterman menar att det vore fullt möjligt att ge dessa människor mindre jordlotter, någon

bräddel av ett hektar till trädgårdsodling, träd och några djur.

– Mindre än en tredjedels procent av Indiens odlingsbara jord skulle behöva avsättas, något som helt förändrar våra antaganden om vad en jordreform egentligen kostar.

Hur långt är kommunisterna beredda att gå i sitt stöd till Kongresspartiet? Under de senaste tio åren har de förändrats från ett strängt dogmatiskt till ett förvånansvärt pragmatiskt kommunistparti.

– Vi är numera för globalisering, säger Bhattacharjee. Vi har varit i Shanghai och sett att det fungerar. Han är mycket kritisk mot den gamla kommunistiska linjen att stödja militanta fackföreningar, vil-

ket vanligen ledde till våld och företagsnedläggelser.

– Nu hävdar vi att företagets produktivitet inte enbart är ledningens ansvar. Facket måste också samarbeta. Bhattacharjee är fast besluten att försöka locka multinationella företag till Indien, sär-

skilt de inom it-sektorn. Han är övertygad om att Calcutta kan gå om Hyderabad – där finns stora skator högt utbildade invånare (lärosätena är ett arv från den brittiska tiden) och brottsligheten är den lägsta bland landets storstäder. Västbengalens budgetunderskott är stort och utgifterna för skuldräntor är de högsta i Indien, men nu är tillväxten i delstaten bland de största i landet. Dessutom råder harmoniska relationer mellan muslimer och hinduer. BJP har inga framgångar här.

INTE DESTO MINDRE har Calcutta 6 miljoner invånare, varav 1,6 miljoner bor i slummen. De har det kanske inte lika illa ställt som dem Dominique LaPierre skildrar i sin bästsäljare *Glädjens stad*, men deras villkor är ändå eländiga. När jag var i Calcutta för tjufem år sedan trodde jag att jag hade kommit till helvetet. Jag ska aldrig glömma mannen som hade till uppgift att ta till vara använt toalettpapper och riva av det som inte var nedsmutsat. Hemlösa trängdes i rännstenarna. I dag är antalet människor som sover på trottoarerna nere i några tusen. Gatorna är hyggligt rena, gula taxibilar har ersatt rickshawerna och staden sjuder av ekonomisk aktivitet. Kommunistpartiet vann en bekväm valseger i Calcutta där de annars har fått kämpa. Men trots populariteten kan de inte motstå frestelsen att skrämra upp sina motståndare. Bhattacharjee har fortfarande ett Leninporträtt på väggen i sitt arbetsrum:

– Jag tror på klasskampen. Jag tror inte att kapitalismen är civilisatio-

nens slutkapitel. Detta är alltså Kongresspartiets stödparti. Liberala *Statesman* är den enda lokaltidning som är konsekvent kritisk mot det kommunistiska styret. Liksom chefredaktören Ravindra Kumar kan jag inte låta bli att undra om kommunisterna verkligen kommer att hålla Kongresspartiet kvar vid makten hela den femåriga valperioden. Kumar ger kommunisterna skulden för den stora börskraschen och säger att de borde ha "redovisat sin ståndpunkt tydligare". Det var faktiskt så att Bhattacharjee bara några dagar före valet beskyllde Singh för att vara "Världsbankens och Internationella valutafondens fackelbärare och lakej".

Singh blir tvungen att försöka hantera kommunisternas tvetydigheter. Vid en presskonferens efter valet sa han:

– Livet är aldrig fritt från motsägelser. Våra vänner till vänster har en annan uppfattning om den tidigare ekonomiska politiken, men de är också stora patrioter, och patriotismen och en brinnande önskan att göra 2000-talet till Indiens århundrade är något jag tror alla indier har gemensamt.

Kumar menar att det finns manöverutrymme.

– Att Kongresspartiet redan har urvattnat sin privatiseringspolitik för att tillmötesgå kommunisterna visar att Singh är eftergivlig. Men det behöver han inte nödvändigtvis vara för att få igenom sina ekonomiska reformer. Reformerna handlar om att möjliggöra konkurrens och avreglera, och det har kommunisterna numera ingenting emot.

DEN STORA FRÅGAN är: Ska Singh kunna få indierna att slå in på en väg där de om ett par decennier kommer att gå om Kina? Indien har många fördelar som Kina saknar. Frånsett sin blomstrande demokrati och sin fria press har landet företag i världsklass, särskilt inom informationsteknik, bioteknik och läkemedelsindustri. Indierna har ett intellektuellt kapital i it-specialisterna som flyttar hem från Silicon Valley. Banksystemet har relativt få olönsamma tillgångar. Dess kapitalmarknader fungerar mer effektivt än Kinas. Och framför allt är det en rättsstat. Som en västerländsk bankman sa:

– Kina har gjort så snabba framsteg därför att det inte har funnits lag och rätt. Men nu kommer Indien att gå om Kina, därför att Indien har lag och rätt.

Indien har på trettio år genomgått en djupgående förändring. Antalet fattiga har halverats. Medelklassen är lika stor som befolkningen i det "gamla Europa" och växer snabbt. Indien skulle kunna bli den stat som dominerar 2000-talets andra hälft. Och för min del ser jag hellre att det blir Indien än att det blir Kina. ■

En lugnande hand. Sonia Gandhi blev inte premiärminister men hon förblir Kongresspartiets ordförande.

Foto: Reuters/Scanpix

Geopoeterna kidnappar tillbaka Mellaneuropa

ESSÄ/ Mellaneuropeisk litteratur. De flesta försöker ta sig därifrån. Men några som blivit kvar har funnit en kulturell frihet i Europas marginaliserade mitt. Ur Ukrainas "för-sent-moderna" verklighet reser sig ett motstånd mot den europeiska enhetssmeten. Mellaneuropa återuppstår som en geografisk fantasi om platsens mystiska väsen.

Den ukrainske författaren Jurij Andruchovitj skriver följande i essäsamlingen *Das letzte Territorium* som nyligen introducerade Andruchovitj för en bredare tysk läsekrets:

Man skulle på ett enkelt sätt kunna dela in världen i de länder till vilka man vill komma och de länder som man vill komma bort ifrån. Jag har valt att bo kvar i ett land som många vill komma bort ifrån. Det är fråga om en regelrätt massflykt, men det finns ingen officiell statistik då utflyttningen till 90 procent är illegal. 300 000 ukrainare lever i Portugal, lika många i Grekland. I Italien bor över en halv miljon. I *The Economist* råkade jag för några dagar sedan läsa en artikel som beskrev mitt land som "beklagansvärt". På bussen från Lviv till München befann sig över sjuttio personer senast jag åkte till Tyskland, det var helt fullt i gångarna och man fick dela säten. På tillbakavägen från München till Lviv var vi tre passagerare. Jag insåg att jag inte är representativ, varken som människa eller författare, eftersom jag vänder tillbaka.

Andruchovitj har tack vare sin medvetna utanförposition fått ett stort genomslag i diskussionerna kring Europas politiska utvidgning och frågan om en geografisk identitet i de centraleuropeiska gränsregionerna. *Das letzte Territorium* har blivit en omedelbar försäljningssuccé och mediebevakningen var massiv när Andruchovitj deltog på bokmässan i Leipzig i mars i år. Typiska andruchovitjska jabbar som "Ukrainarnas bysantinska mentalitet betraktar jag alltmör som vårt främsta skydd mot Europa" eller "I början av 1900-talet hade jag kunnat åka och träffa Rilke utan visum" underblåser den gränsosäkerhet som råder i det "nya Europa". Uppmärksamheten kring Andruchovitjs essäer har medfört att förlaget Suhrkamp även har låtit översätta den några år äldre stridsskriften "Mitt Europa" som Andruchovitj skrivit tillsammans med den polske författarkollegan och vännen Andrzej Stasiuk.

Mitt Europa? Ja, Ukraina hör förvisso inte till EU och anslutningsanbudet har inte direkt duggat tätt. Ändå är Ukraina Europas näst största land och ligger i kontinentens egentliga mitt, trots att landet befinner sig vid randen av den kapitalistiska världen

Av
Håkan
Forsell

Fil. dr i historia
vid Stockholms
universitet

och minst femtio näringslivsår därifrån. Andruchovitj skriver drastiskt och samtidigt världsvant om Ukrainas, Polens och Karpatregionens många sorger och katastrofer: det forna Galiziens undergång, arvet efter Tjernobyl och en framtid som är godtyckligt utstakad av omnipotenta gasmagnater. "Man känner sig chockerad över sin egen provinsialism när man läser hans texter", som en moderator under Leipzigmässan träffande uttryckte det. Av Andruchovitj kan man dessutom lära sig någonting man egentligen redan borde veta. Att litteratur hör ihop med geografi, med damm, ljus och smuts från en bestämd ort: städer som Dukla, regioner som Galizien, länder som Slovenien och Slovakien, berg som Karst eller Karpaterne, med floder och gamla järnvägslinjer. Litteratur har en plats. Ju längre bort från västvärldens mobilitetsströmmar man befinner sig, desto mer oavvislig blir den platsen.

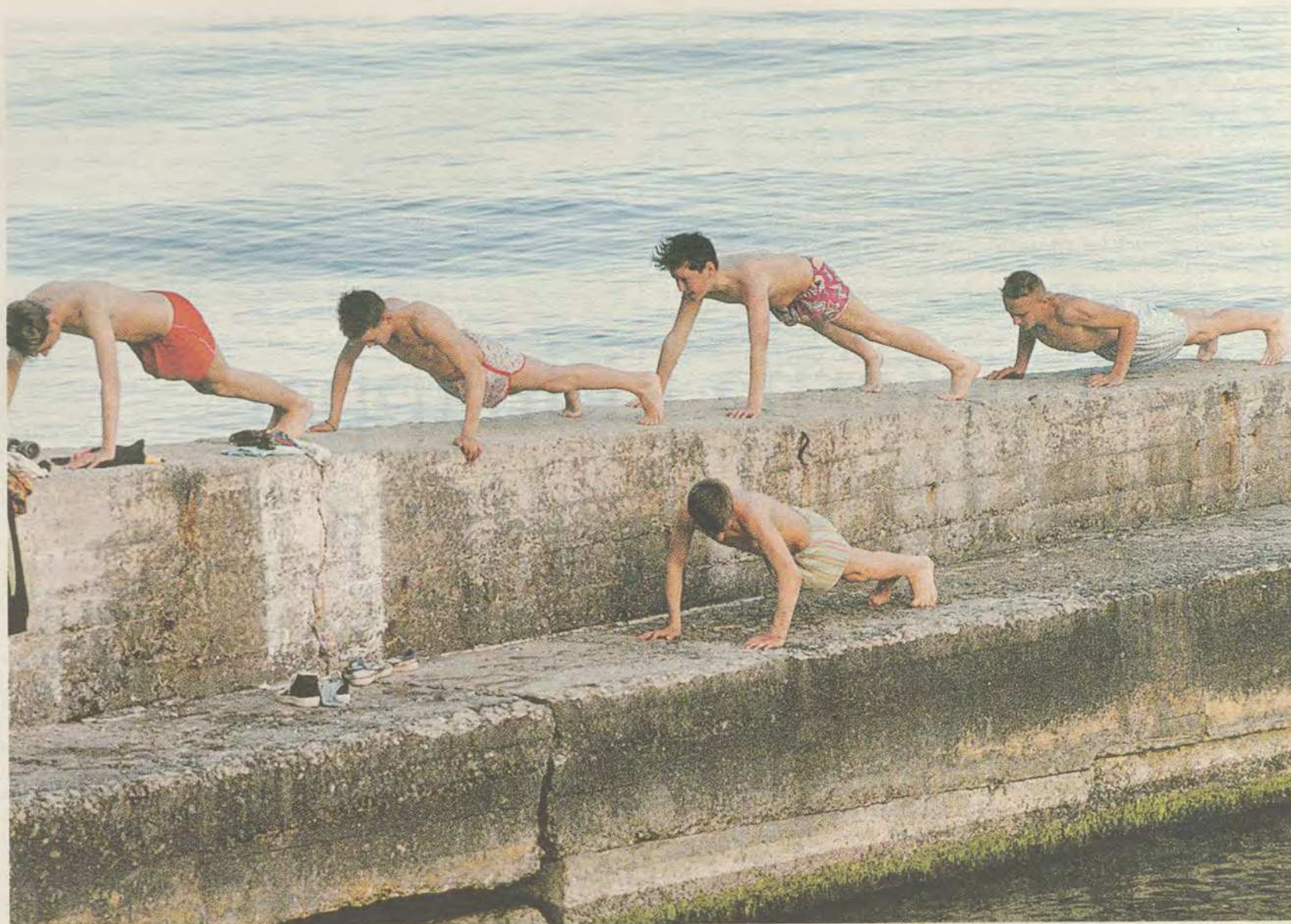
Första gången jag kom över en text av Andruchovitj var i det lilla bandet *Galizien* i serien litterära reseberättelser *Europa erlesen*. Bidraget var en lång giftdrypande litania över Sovjetsamhällets förödande inflytande på en mångkonfessionell och komplex europeisk stad i östra Galizien som en gång hette Stanislau – i dag Ivano-Frankivsk och tillika Andruchovitjs hemstad. I Ukraina är han både beundrad och avskydd för sina texters blandning av uppvigling, nationalmoralism och kulturmelankoli.

För människor som tidigare lidit av att inte kunna skilja mellan Ryssland och Ukraina är *Das letzte Territorium* ett bra botemedel. Andruchovitj säger själv att det mest positiva med bokframgången är att den har skapat en större känslighet för regionala, kulturella och språkliga skillnader i östra Europa hos en västeuropeisk publik.

ANDRUCHOVITJ OCH Andrzej Stasiuk har kommit att bli de främsta representanterna för ett slags mellaneuropeisk "hembygdslitteratur" som lyfter fram betydelsen av intellektuell bofasthet och provinsen som ett litterärt arv. I stilhänseende är dock de båda författarna varandras radikala motsatser. Andruchovitj, som har ett förflutet som performance-artist i undergroundgruppen Bu-Ba-Bu från mitten av 1980-talet, är en slugger och gatstrykare. Stasiuk däremot är en metafysisk hantverkare som söker ordning genom poesin.

**"Vi har ett
överskott på
mytologi.
I denna
del av världen
kompenseras
bristen på
historia med
mytologi ..."**

Jurij Andruchovitj

Den regionalism som Stasiuk och Andruhovitj förespråkar skiljer sig från den återanknytning till traditionella tanke- och samlevnadsformer som präglade östeuropeiska författare som Józef Wittlin, Czesław Miłosz eller Tadeusz Konwicki under 1970- och 1980-talet. Hos dessa författare frambesvärjdes en förfluten värld av mångfald som gick under till följd av världskrigets katastrofer. Hos Stasiuk och Andruhovitj handlar det inte längre om en "förlorad" hembygd. Ingen fördrivs därifrån, inga samhällen eller samhällsgrupper utplånas. Därför är också visionerna om obegränsad mänsklig tolerans och mångkulturell samexistens frånvarande i deras texter. Stasiuk nämner aldrig vad man skulle kunna kalla för "stora kategorier" i sina verk. Historiska förlopp som andra världskriget eller krigstillståndet i Polen under 80-talet har ingen plats i hans författarskap. Det har inte heller ord som "folk", "nation" eller "nationell identitet". Med en blandning av ett direkt, närmast brutalt språk och subtila, poetiska formuleringar och metaforer frammanar Stasiuk en komplex och påfallande identitetslös verklighet. Huvudpersonerna är fjättrade vid sin geografi, de är inestängda samtidigt som de är outsiders och existentiellt marginaliserade. Fastläsningen vid platsen skapar en inre oro som vibrerar under den oftast händelselösa intrigen i hans verk.

Till följd av globaliseringen har bofasthet och tillhörighet till orten blivit en fråga om val, inte om härkomst. "Vad betyder i dag att 'komma härifrån'?" frågar Stasiuk i samlingen *Galizische Geschichten* och ger själv svaret: "Det betyder allt mindre." Hemorten är redan från början en chimär. Det är en längtan efter den plats där "allting var som i barndomen, men där ännu ingen har varit", för att citera filosofen Ernst Bloch. Ändå är det denna längtan efter en plats som ger Stasiuks prosa dess särskilda karaktär. Berättarens roll genomgår en gradvis upplösning i världen som skildras. Det handlar inte så mycket om att gestalta en konkret ort som att rama in ett mystiskt väsen i geografin.

På väg upp.
Ung mellaneuropeisk prosa håller fast vid hemorten och tar spjörn mot Västeuropas konsumtionskultur.

Foto: Corbis/Scanpix

Jag har länge tyckt att det enda som är värt att beskriva är ljuset, dess skiftningar och evighet. Handlingar intresserar mig inte särskilt mycket. [...] Medvetandet är skickligt på att sy till, träckla ihop och ordna i sekvenser, men jag är inte den klokaste och jag tror inte på medvetandet precis som en lantis inte tror på folk från staden, eftersom de alltid ordnar allting i smidiga, eleganta och förföriska arrangemang av teser och bevis.

Samtidigt låter Stasiuk globala processer, den tilltagande internationaliseringen och moderniseringen av samhället bli gripbara och integrerade i Mellaneuropas mystiska, perifera värld.

Andruhovitj har i ett samtal med en tysk journalist i mer konkreta ordalag beskrivit hur han vann tillbaka sin plats i världen:

Ivano-Frankivsk. Det är staden för dem utan framgång i livet, för dem med orealistiska kall och begävningar, en stad som är rakt igenom provinsial och därför typiskt mellaneuropeisk. Jag gick länge och hatade tillvaron här och funderade ut tusen sätt att komma härifrån. Det var mitt enda hopp och min räddning undan att bli dödligt deprimerad. Men för ett antal år sedan var det som om min själ gick igenom en perverterad förvandlingprocess. Jag började samla på "Stanislaufenomen" och upptäckte att jag skärpte min blick för tillvarons sanna innebörd. Min värld av industrianläggningar, höghusdjungler, cancerogen sovjetisk stadsplanering, mörker, kriminalitet, alkoholister, pundare, alternativa och entertainers och den lika ständigt närvarande som själsdödande ryska popmusiken – allt detta blev min teater, min teater för livet bortom gränsen. Naturligtvis har jag påverkats av andra, framför allt ungdomarna, som mot slutet av 90-talet beredde vägen för ett levande, vansinnigt, ja, egentligen omöjligt konst- och kulturliv i staden.

Den tyske journalisten blev uppenbarligen också inspirerad att se sig omkring och sammanfattade begeistrad Andruchovitjs tillvaro: tre rum, två halvvuxna barn, en katt, plastblommor. Ett litet paradis – det skulle kunna vara i Köln!

ANDRZEJ STASIUK bor ett tiotal mil från Ivano-Frankivsk i en galizisk håla i Beskiderna, som numera råkar befinna sig på Europas västsida. Här befinner sig också förlaget Czarne som Stasiuk startade tillsammans med sin hustru Monika Sznajderman 1996. De började ge ut böcker som andra förlag inte vågade ge ut, framför allt av unga författare verksamma i Mellaneuropa. Snart hyste de några av de främsta namnen ur den nya prosan i Serbien, Ungern, Tjeckien och Ukraina. "Vi är inte inriktade mot väst som de andra förlagen. De förlägger västeuropeiska författare, vi mellan-europeiska. Världen kan inte existera utan uppdelning", har Stasiuk förklarat i en tidningsintervju. Andruchovitj och Stasiuk ger själva ut sina böcker på polska och ukrainska samtidigt.

I "Mitt Europa" beskriver Stasiuk hur han i den kolsvarta karpatiska natten kan sitta framför sin gamla tvättmaskin som ett barn framför skolatlasen. Han stirrar in i tvätttrummans mörker och föreställer sig östra Europas stora nattliga landyta breda ut sig, hur ljusen ännu sent brinner i Lviv och i Bukarest tills de upplöses av det grå morgonljuset. Han väntar på tvätten och läser. Danilo Kiš, Bohumil Hrabal, Dubravka Ugresic och naturligtvis Joseph Roth, hela den östeuropeiska litteraturens stora atlas – söndersliten, i trasor liksom samhället varifrån den härstammar. Han har ställt in tvättmaskinens huvudprogram, 60 grader med för-tvätt och centrifugering. "Två timmar att tänka på Europa."

Stasiuks och Andruchovitjs intresse för platsens själ och den mellan-europeiska regionens särskilda karaktär är en reaktion på ideologiseringen av Europeiska unionen. "Det mest oangenäma som har hänt under de senaste tolv åren har varit förlusten av nära förbindelser i Mellaneuropa. Strävan att få tillhöra EU har förstört relationerna mellan våra länder. Det kanske låter idealistiskt, men jag tror att vad som ännu finns kvar av gemenskap mellan oss är värt att rädda", berättar Andruchovitj i en tidningsintervju i polska *Gazeta Wyborcza*.

ATT DESSA FÖRFATTARE ur en nyare författargeneration (båda är födda 1960) så ofta återoppar "Mellaneuropa" har medfört att de har tvingats till en kritisk diskussion med tidigare förespråkare av detta symboladdade begrepp. György Konrád, Václav Havel och Milan Kundera. I Kunderas numera klassiska artikel från 1984 – "Un occidental kidnappé" – var Mellaneuropa ett kodord för strävan att skapa ett rum för kulturell frihet, ett slags tredje väg mellan totalitär kommunism och västerländsk marknadsekonomi. Sovjetunionen hade kidnappat en region som politiskt, socialt och kulturellt egentligen tillhörde väst. Kunderas artikel präglades av en viss intellektuell och moralisk överlägsenhet: Mellaneuropa skulle kunna befrukta det "kulturellt hemlösa" Västeuropa, där kultur, konst och litteratur har utrotats till förmån för ett strikt ekonomiskt marknadstänkande. "Den verkliga tragedin för Mellaneuropa är inte Ryssland, utan Europa", löd Kunderas dom.

I Kunderas artikel återspeglas hur tydligt västorienterade dessa idéer var under 1980-talet. Idén om ett kulturellt Centraleuropa kapsejsade fullständigt efter kommunismblockets fall. Olika kulturella identiteter utvecklades i stället i konkurrens med varandra och gav inte sällan upphov till aggressiv nationalism. Det fanns inte längre någon plats för 1980-talets kulturbegrepp.

Distansen mellan kultur och samhällelig realitet, som enligt Kundera skulle säkra det kulturella områdets självständighet och förlåna kulturen en obesudlad samhällskritisk relevans, försvann i början av 1990-talet. Men inte för att kulturen slets sönder mellan totalitär politisk makt å ena sidan och skoningslösa kapitalistiska marknadskrafter å den andra sidan, utan därför att begreppet kultur hade blivit så vittomfattande att det sugit upp hela den sociala sfären och all eventuell distans i en ny identitetspolitik. Allt har blivit kultur, inte minst politiken.

Dagens intellektuella som ännu använder begreppet Mellaneuropa är liksom Kundera inga förespråkare av ett egalitært kulturbegrepp. De efterfrågar i stället en konkret anknytning till Europa. Var finns den eventuella egenarten i det mellan-europeiska landskapet? Utgångspunkten för en sådan identitetsdiskussion har blivit det gemensamma arvet från kommunistiska diktaturer. Genom att demonstrativt ta avstånd från den "stora historien" och idékomplex med totalitära anspråk har Andruchovitj och Stasiuk bli-

vit stämplade som postmodernister. Andruchovitj har reagerat med fasa inför en sådan etikettering och i stället lanserat begreppet "efter-modern" (på ukrainska snarare "för-sent-modern"):

Vad som i väst skapades genom moderniseringen blev här tillintetgjort genom krig, utrensningar, diktaturer, etnisk rensning och arbetsläger. Vi har aldrig upplevt moderniteten, utan befinner oss omedelbart i en "efter-modern" verklighet, med oändliga möjligheter och en oändlig tomhet. Vi besitter citat från bortglömda språk, vi kan inte vårt eget språk ordentligt, vi har uppbrända manuskript, fragment av dikter och dialekter, men helheten är förlorad. På så vis skiljer vi oss inte så mycket från resten av Europa, bara det att vi inte finner något nöje i att visa upp vår brutenhet. Vi har ett överskott på mytologi. I denna del av världen kompenseras bristen på historia med mytologi...

I DENNA TOMMA och förödd värld på fel sida om gränsen har Andruchovitj låtit Mellaneuropa återuppstå, som en parallell verklighet, en geografisk fantasi – "geopoetik" – trots att han är medveten om att begreppet "knappast längre låter sig utspys på litterära banketter; det är en underlig deg av idéer, känslor, uppenbarelser hos besvikna dissidenter".

Liksom hos Kundera har Mellaneuropa för både Andruchovitj och Stasiuk blivit en plattform för skoningslös Europakritik. I samlingsvolymen *Euroregion Karpaten* har Stasiuk uttryckt en fruktan inför den nya Europapolitiken: "I grunden vet vi inte hur denna 'europeiska frihet' egentligen bör se ut. Vi vet över huvud taget inte om det är en verklig frihet, och jag skulle inte vilja att den europeiska integrationsliberalismen blir nästa härskande ideologi. Jag är rädd att det ändå blir så; jag skulle bli otröstlig om Europa försvann i en enhetssmet där öst inte längre går att skilja från väst." Andruchovitj skriver i *Das letzte Territorium*: "Jag kan inte acceptera att vi ska vara en förkammare till det 'nya Europa', ett slags reservlager där man hämtar erforderliga horor och daglönare som ska trycka i finrummets mörka vrår och där utföra sina tjänster... Tänk, att vi ens har suttit och grämt oss över att Europa inte kommer och hämtar oss hem. Vi vill inte ha ert Europa. All vitalitet, all poesi har försvunnit." Och essän fortsätter:

Jag besökte ett köpcentrum utanför Stuttgart och där kunde jag inte se någon fundamental skillnad på tillgodosendandet av Sovjetmänniskans konsumtionsbehov och det marknadskapitalistiska: Woolworth-, Aldi- eller H&M-människan erbjuder ett inte alltför stort urval, inga varor av första klass, inga höga priser, en högst egalitär form av utbud och långa köer. Över huvud taget har mina senaste besök i Tyskland och Frankrike varit katastrofala. Varför denna desperation, denna godtycklighet? Och jag som en gång såg upp till dessa länder som civiliserade och rättvisa. Varför har väst förlorat sin glans, utan att för den skull förmedla någonting av östs värme? När vi nu ändå är fast vid kategoriseringarna, så är det en väldigt "östeuropeisk" sorg och bestörtning som jag känner. Mina drömmar är viktiga för mig, liksom poesin. Jag har sett mina illusioner om väst bli tio år äldre och tio år mindre.

UNDER BOKMÄSSAN i Leipzig erkände samtidigt Andruchovitj att han varmt förespråkar att Ukraina ska söka medlemskap i EU – för att förändra inifrån. "Det sker våldsamma, fantastiska saker i det här landet – som ni inte har en aning om – men som kommer att påverka Europa, antingen ni vill det eller inte."

Andruchovitj och Stasiuk utforskar med egensinniga poetisk-historiska verktyg det ur mode komna Mellaneuropa, de söker efter en ortsidentitet som sträcker sig längre än nationalistisk avgränsningspolitik eller multikulturella besvärjelser – och lyckas förmedla att inne i Europas mörka hjärta hålls en obändig vision vid liv. Andruchovitj har i sitt senaste projekt satt ett litterärt tåg i rullning genom internetlandskapet. "Potyah 76" – Tåg 76 – som en gång före andra världskriget för genom halva Östeuropa, har återuppstått som mellan-europeisk journal, till en början på polska och ukrainska men nu även engelska (www.potyah76.org.ua).

I första klass reser de mest framstående samtida författarna, i andra klass publicister och politiska journalister, i postvagnen åker läsarbreven och insändarna – och i sovvagnen klassikerna. Redaktionen befinner sig i familjen Andruchovitjs sovrums i ett hyreshus från 70-talet vid foten av Karpaterne. I Beskiderna, på andra sidan gränsen, har det europeiska tvättprogrammet stannat. Nu gäller det bara att våga få upp den förbannade luckan! ■

Litteratur:

- Juri Andruchowitsch, *Das letzte Territorium. Essays*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2003.
Juri Andruchowitsch & Andrzej Stasiuk, *Mein Europa*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2004.
Andrzej Stasiuk, *Världen bortom Dukla*, Stockholm: Norstedts, 2003.
Andrzej Stasiuk, *Galizische Geschichten*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2003.
Zygmunt Haupt, *Ein Ring aus Papier*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2003.
Steffen Häschen: "Mitteleuropa redivivus? Stasiuk, Andruchowyc und der Geist der Zeit", *Osteuropa – Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens*, nr 54, Heft 1 2004.

Ett grånat Tyskland behöver en ny upplysning

Tyskland har vuxit utrikespolitiskt men krympt ekonomiskt. Samhället kallnar och grånar, oförmöget till nödvändiga reformer. Europa får nu frukta jättens svaghet.

TYSKLAND HAR UNDER efterkrigstiden karaktäriserats som en ekonomisk jätte men en politisk dvärg. Det ständigt närvarande minnet av andra världskriget har stått i vägen för en politisk självhävdelse som skulle svara mot landets ekonomiska makt. Det kalla krigets ordning hade ur västs perspektiv en dubbel funktion; den var både ett försvar mot Sovjetunionen och ett sätt att kontrollera Tyskland. Det saknades heller inte farhågor när de tyska staterna förenades 1990. Skulle denna nation i Europas centrum i kraft av sin storlek och ekonomiska styrka ta kommandot över kontinenten? Åtskilliga fann sig älska Tyskland så mycket att de gärna såg att det fanns två.

Snart 15 år efter förenandet kan man konstatera att en del förvisso har hänt. I den tyska utrikespolitiken finns en ny självsäkerhet, vilket manifesterade sig under upptakten till Irakkriget. Genom att vägra delta militärt gjorde förbundskanslern Gerhard Schröder klart att den tyska utrikespolitiken nu bestämdes i Berlin. Den utrikespolitiska experten Gregor Schöllgen hävdar i *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne* (2003) att det var först i och med detta som landet axlade den stormaktsroll som potentiellt funnits sedan enandet. Utan att egentligen ha eftersträvat det fick Tyskland ledarrollen som motmakt till USA.

Så jo, den politiska dvärgen har vuxit till sig, men samtidigt har den ekonomiska jätten krympt. Processen började redan när de tyska staterna förenades. I slutet av 1980-talet var Tyskland en av Europas rikaste nationer med en BNP per capita som låg 20 procent över genomsnittet i EU. Förra året, före EU:s östutvidgning, beräknades den ligga en procent under genomsnittet. De ekonomiska krisrapporterna har duggat tätt. *Wirtschaftswunder* tycks ha ersatts av *Wirtschaftsblunder*, Tyskland har blivit Europas sjuke man. Ett illustrativt exempel gavs när *The Economist*

Av
KAY GLANS

DIE DEFORMIERTE GESELLSCHAFT **Wie die Deutschen ihre Wirklichkeit** **verdrängen**

Meinhard Miegel

Ullstein, 2003 (303 s.)

DEUTSCHLAND **Der Abstieg eines Superstars**

Gabor Steingart

Piper, 2004 (303 s.)

GENERATION REFORM **Jenseits der blockierten Republik**

Paul Nolte

Verlag C. H. Beck, 2004 (256 s.)

DAS METHUSALEM-KOMPLOTT

Frank Schirrmacher

Blessing, 2004 (219 s.)

nyligen polemiserade mot den utbredda uppfattningen att den europeiska ekonomin presterar sämre än den amerikanska. Bortser man från Tyskland är gapet marginellt.

En orsak till svårigheterna är naturligtvis uppbyggnaden av det forna DDR, som hittills kostat 1 250 miljarder euro, men som trots det inte uppvisar en positiv utveckling. Det förefaller som om

östra Tyskland även i framtiden kommer att vara beroende av massiva transfereringar. Vid enandet talade man, med en anspelning på Helmut Kohl, om en västtysk kolonisering. I dag kan man fråga sig om det inte är de östra delarna som koloniserat väst, i den meningen att de hämtar sitt välstånd därifrån. Men misstanken har infunnit sig att jätten sedan länge varit behäftad med systemfel, som skulle döma den att krympa, och att enandet bara accelererat denna process.

Med tanke på Tysklands centrala ekonomiska och politiska roll kan det nu tvärtom te sig som om omvärlden framför allt bör frukta att landet är för svagt. För dem som likt undertecknad är uppvuxen med efterkrigstidens farhågor kring det starka Tyskland, är detta ett överraskande perspektivskifte. Det är det för tyskarna också, som efter hand tagit sitt välstånd för givet och inte velat inse att den "tyska modellen" inte längre fungerar. För svenskarna, som ju också tvingats ta farväl av en "modell", känns krissituationen igen, och det förvånar inte att Sverige i den tyska debatten anföras som exempel på hur länge det kan dröja innan ett land inser att det har halkat efter.

STÄMNINGEN HAR BLIVIT alltmer nervös i Tyskland. Trots insikt om problemen är det svårt att genomföra kraftfulla reformer. Man talar om "Reformstau", reformstockning. På senare år har en diskussion om behovet av mer genomgripande förändringar av landets politiska system, ekonomi och mentalitet tagit fart. Den är intressant också utanför Tyskland, eftersom många länder brottas med liknande omställningsproblem.

I *Deutschland. Der Abstieg eines Superstars*, som ligger högt på försäljningslistorna, tecknar *Der Spiegel*s Gabor Steingart bilden av ett samhälle som är på väg att stelna och kallna. Sedan förenandet har arbetslösheten vuxit med 60 procent, och statsskulden fördubblats. Landets produkti-

Otillräcklighet. I karnevalstid gycklade tyskarna med förbundskansler Gerhard Schröders planer på att säga i de offentliga utgifterna.

Foto: AFP/Pressens Bild

va kärna, där innovationer uppstår och förenas med kapital till produktivt arbete, krymper stadigt och förmår inte värma upp det övriga samhället. För att kärnan skall växa krävs ett klimat av nyfikenhet och experimentlusta, att man är beredd att ta risker och pröva det nya. Detta har successivt gått förlorat hos ett folk som länge var beundrat och fruktat för sin förmåga att resa sig. Antalet nystartade företag minskar, forskare söker sig i allt större utsträckning utomlands – efter britterna utgör tyskarna den största kolonin av utländska forskare i USA – och Tyskland har halkat efter i den högteknologiska utvecklingen.

Om staten tar hand om arbetets resultat och genom sina skyddsnät eliminerar rädslan för socialt och ekonomiskt nerstygande, försvinner viljan att prestera, konstaterar Steingart lakoniskt. Den enda sektor som verkligen växer är den svarta. I den tyska "sociala marknadsekonomin" har tonvikten på social varit så stark att man gradvis förlorat kontakten med den ekonomiska produktivitetsens realiteter. Den tyska fackföreningsrörelsen tillkämpade sig 35 timmars arbetsvecka i tron att arbetet skulle kunna fördelas på fler. Vad som hände var att arbetet fördröjades, och nu pressas arbetstiden upp igen – utan lönekompensation – genom att tyska företag annars hotar att flytta utomlands.

Både dagens kris och oförmågan att göra något åt den har enligt Steingart sina rötter i Förbundsrepublikens tillblivelse. Det tyska undret är mindre tyskt än vad man tror; inte minst Moder Ryssland stod vid republikens vagga när den föddes. Den tyska "sociala marknadsekonomin" uppstod i konkurrens med de kommunistiska staterna, i synnerhet DDR. Det gällde att visa att ett kapitalistiskt system kunde ge samma trygghet som socialismen om man skulle vinna kampen om själarna. Var fanns störst trygghet, var hade man mest medbestämmande? Talet om en res-

tauration av näringslivets makt efter kriget är missvisande. Ingenstans i väst har man skapat en sådan maktutjämning mellan arbete och kapital som i Förbundsrepubliken, säger Steingart.

Svårigheterna att reformera detta system, när det nu så uppenbart inte längre fungerar, kan också leda tillbaka till Förbundsrepublikens början. Både de allierade och tyskarna var fast beslutna att Führer-staten aldrig skulle upprepas. Man ville skapa en federal stat som byggde på konsensus i stället för på centralmakt. Få länder präglas av så planmässigt anlagda motvikter på varje nivå i den politiska beslutsprocessen och det sätter också skarpa gränser för politiska initiativ. Med ett sådant system kan man möjligen regera men inte reformera, menar Steingart. Nu krävs en författningsreform som gör verklig politisk ledning möjlig.

EN STARKT BIDRAGANDE orsak till upplevelsen av förstelning och energiförlust är att Tyskland har en ovanligt dystert demografisk utveckling. När det gäller födelsetalen ligger landet på 185:e plats bland 190 länder. Enligt prognoserna kommer tyskarna år 2035 att vara det äldsta folket i världen. Det har funnits spårar mot att diskutera demografi i Tyskland på grund av nationalsocialisternas befolkningspolitik, men på senare år har debatten om det grånande samhällets konsekvenser tagit fart. Ett tecken på det är att Frank Schirrmachers bok *Das Methusalem-Komplotz* har blivit en bästsäljare. På ett fantasifullt sätt skisserar han scenarier för hur ett samhälle som domineras av en äldre befolkning kan komma att se ut. De äldre kommer kanske att uppfattas som en utsugande klass av de fåtaliga unga och om vi inte förändrar bilden av ålderdomen och gör den fruktbar väntar en ny medeltid, präglad av döds- och sönderfallsstämningar, skuld och straff för att människor finns till.

AXESS RECENSERAR

Who Are We?
Samuel P. Huntington
s. 41

Senast förutspådde Huntington stora konflikter mellan världens civilisationer. Nu riktar han in sig på en inre fiende, USA:s alla invandrare från Latinamerika. **Ingmar Karlsson** ser ingen fiendskap, liksom förr vinner landet bara på sina immigranter.

The Coming Generational Storm
Laurence J. Kotlikoff & Scott Burns
s. 42

Stor statsskuld i all ära, men det är minskade intäkter från skatter och ökad livslängd som gör att den ekonomiska framtiden liknar ragnarök från amerikansk horisont. Pågående svenska utredningar borde ta intryck, anser **Gunnar Wetterberg**.

The Dancer Defects
David Caute
s. 43

Kulturens kalla krig gällde framsteget. På båda håll såg man sig som arvtagare till upplysningen. Men medan öst valde klassicismen slog väst in på modernismens väg. **Alf W. Johansson** skriver om en studie som tyvärr lider av ett splittrat perspektiv.

The Seduction of Unreason
Richard Wolin
s. 45

Kritiken av förnuftet förenar 1930-talets reaktionärer och många av dagens intellektuella som kallar sig progressiva. **Per Bauhn** har läst en bok som undersöker sambandet mellan skenbara ytterligheter. Likheterna förfärr honom.

The Peloponnesian War
Donald Kagan
s. 46

Krigsförbrytelser var vanliga även under antiken. I en populärt hållen sammanfattning av ett livsverk skildras det peloponnesiska kriget mellan Sparta och Aten i all sin vidrighet. **Johannes Pauli** betvivlar att det var bättre förr.

Céline Lafontaine
L'Empire cybernétique

I korthet anmäls en bok om cybernetikens inflytande på dagens tänkande och en essäsamling om ondskan som estetisk kategori.

Karl Heinz Bohrer
Imagination des Bösen
s. 47

Att människor lever allt längre och att det föds få barn kommer helt klart att få enorma konsekvenser. Kanske är det i sista hand demografin som driver fram kraven på genomgripande förändringar. Grånandet har något obehagligt över sig, man kan inte hoppas på en snabb konjunkturförändring eller på något genidrag som förändrar situationen. Om trygghetssystemen bygger på att det föds många barn som kan försörja de äldre, är de dömda att kollapsa. Det generationskontrakt, som säger att om man arbetar för de gamla när man är ung, så arbetar de unga för en själv när man är gammal, upphör att fungera.

Detta perspektiv dominerar Meinhard Miegels stridsskrift *Die deformierte Gesellschaft. Wie die deutschen ihre Wirklichkeit verdrängen*. Miegel, verksam vid Institut für Wirtschaft und Gesellschaft i Bonn, kombinerar en stringent analys av den demografiska utvecklingens konsekvenser med en principiell kritik av välfärdsstaten.

Han börjar med att försöka blockera vad många anser vara en väg ur krisen: en mer eller mindre intressestyrd massinvandring. En sådan lösning förutsätter bland annat att man blundar för vilka konsekvenser detta får för ursprungsländerna. En antydning om detta ger utvecklingen inom Tyskland. Unga människor flyttar från de östra till de västra delarna och det bidrar till att öst förlorar sin dynamik. Med undantag för Polen och Slovakien har länderna i Mellaneuropa och östra Europa lägre födelsetal än Tyskland och en storskalig invandring därifrån skulle skapa en ohållbar situation för Europa som helhet.

Att söka lösningen genom invandring från utomeuropeiska länder karaktäriserar Miegel som en fortsättning på kolonialismen. Först tog européerna land, sedan råvaror, och nu vill man ta de människor som skulle kunna föra utvecklingsländerna framåt. Miegel har måhända en alltför ensidig syn på vad utvandring innebär i dag. *Braindrain* har i många fall visat sig vara *braincirculation*; de som emigrerar återkopplar till ursprungsländerna och bidrar till deras utveckling. Men om detta skall kompensera för de europeiska samhällenas grånande och förbättra tillgången på arbetskraft krävs att vi blir mycket bättre på att öppna arbetsmarknaden för invandrare än vi är i dag. En misslyckad integration skulle ytterligare förvärra det grånande samhällets kris.

Man kan misstänka att Miegel tecknar en så dyster bild av invandringens möjligheter i syfte att blockera möjligheten att bagatellisera den demografiska problematiken. Invandring är hur som helst inget universalmedel. Den tyske befolkningsforskaren Herwig Birg har beräknat att fram till 2050 måste 188 miljoner människor invandra till Tyskland för att kompensera för samhällets grånande, eftersom invandring totalt sett har en differentierad effekt på befolkningspyramiden (*Der Spiegel* 2/04). Den demografiska krisen kan bara lösas, eller i varje fall lindras, genom en radikal förändring av samhälle och mentalitet.

Till detta hör en grundlig revidering av synen på tjänster, som i Tyskland liksom i Sverige uppfattas som en förnedrande syssla. En åldrande befolkning kommer att ställa stora krav på tjänster. Dess välfärd måste framför allt tillgodoses genom egen förmögenhetsbildning. För gamla ersätter det privata kapitalet på sätt och vis barnen när det gäller att sörja för framtiden. Genom kapital bidrar de till produktiviteten och behöver därför inte vara eller upplevas som en belastning. Kapitalbildningen skulle kunna ligga till grund

för ett nytt kontrakt mellan generationerna: de gamla behöver de ungas arbete och de unga behöver de gamlas kapital. Men en sådan lösning förutsätter att det generellt är möjligt för människor att bygga upp ett substantiellt kapital och det medger knappast de existerande välfärdsstaterna.

DESSA HAR MÅNGA gemensamma drag med maktapparater som vi känner från historien, menar Miegel. Välfärdsstatens maktutövning förutsätter att den kan övertyga människor om att de får mer än de ger och därför måste den göra sina transaktioner ogenomskinliga. Sannolikt har denna ideologiproduktion starkt bidragit till att generellt beslöja sambandet mellan välfärd och produktivitet; pengar liksom bara finns, utan att komma någonstans ifrån. Men välfärdsstaten ger upphov till en kravspiral som hela tiden hotar att undergräva dess legitimitet. Förmåner upplevs snart som självklarheter, och för att skapa känslan hos undersåtarna att de får något, måste nivån hela tiden höjas – vilket är en omöjlighet.

En av Miegels centrala invändningar mot välfärdsstaten är att den skapar en personlighetsklyvning hos medborgarna. Å ena sidan förväntas de vara självständiga individer, å andra sidan måste de acceptera att de inte kan forma fundamentala aspekter av sina liv. Kombinationen av kravställande och infantilisering undergräver individernas myndighet och ansvarstagande. Ett exempel han anför är att samtidigt som många inte kan få nog av välfärdsstatens tjänster, så tvekar de inte att undergräva den genom att arbeta svart eller utnyttja tjänster som inte beskattas. Vi är så vana vid detta att vi inte riktigt ser att det är ett omyndigt beteende.

Det är enligt Miegel inte bara så att välfärdsstaten inte kan leva upp till sina löften, den är principiellt förkastlig. Han menar att det senmoderna måste anknyta till det tidigmoderna och återuppliva upplysningsideal om den myndiga människan som är kapabel att ta ansvar för sitt liv, träda in i sociala gemen-

skaper och där ingå i ett vuxet samspel av rättigheter och skyldigheter. Solidaritet är nämligen till sin natur ömsesidig; man kan inte få utan att ge.

ÅTERKNYTER TILL upplysningsprojektet gör också Paul Nolte i *Generation Reform. Jenseits der Blockierten Republik*. Nolte är professor i historia i Bremen och specialiserar sig på politik-, social- och kulturhistoria från 1800-talet och framåt, men han är också en uppmärksam politisk debattör. Nolte hävdar även han att en reform av Tysklands politiska system är nödvändig, men han anser också att medborgarnas mentalitet behöver reformeras. Han skildrar ett slags personlighetsklyvning som påminner om den Miegel kritiserar: vi vill att möjligheterna skall vara individuella men risker och kostnader kollektiva. I sin mest cyniska form blir detta: andra skall bekosta mina livsstilsval. Insikten om att den enes frihet kan bli den andres begränsning har gått förlorad. Det privata är politiskt, säger Nolte, men på ett helt annat sätt än vad man menade på 60-talet. Individens val får stora konsekvenser för samhället, det må gälla om man väljer att inte skaffa barn eller om man har en livsstil som undergräver ens hälsa.

Den "reformgeneration" Nolte vill göra sig till talesman för tar avstånd från både 40-talisternas kollektivism och de yngre generationernas hedonistiska individualism; den senare kan bara utvecklas i symbios med välfärdsstaten. Fokus lig-

ger här varken på stat eller individ, utan på det som finns mellan dem, det civila samhället. Det som bland annat skiljer Nolte från Miegel är att han är betydligt mer bekymrad över hur de gemenskaper som måste träda i välfärdsstatens ställe kommer att se ut. Gemenskaper är inte enbart positiva utan kan också hämma och blockera individens utvecklingsmöjligheter. De senaste åren har Tyskland genomgått en social skiktning och blivit en ny typ av klassamhälle. Detta kan inte enbart förstås ur ett ekonomiskt perspektiv, utan är intimt förknippat med normer och värderingar hos olika grupper. Att avhjälpa det genom transfereringar bidrar ofta bara till att förstärka en marginalitetskultur.

Redan Alexis de Tocqueville pekade på seder- nas stora betydelse för hur ett demokratiskt samhälle fungerar. Är medborgarna disciplinerade och ansvarstagande, låter de sina individuella val påverkas av hänsyn till det allmänna bästa? Nolte menar att vi i dag för att råda bot på det nya klassamhället behöver en förebildlig kultur som gynnar socialt uppåtstigande. Före industrialiseringen var skillnaderna mellan över- och underklass också stora, men sedan framträdde borgarklassen som bärare av en kultur som syftade till att gynna socialt uppåtstigande. När arbetarklassen sedan växte fram tog den till stora delar över dessa borgerliga ideal. För att bli herre över sitt öde måste man vara disciplinerad och ansvarstagande, beredd till hårt arbete och följa grundläggande regler i medvetenhet om att överträdelser drabbar ens medmänniskor.

Förknippad med en uppåtstigandets kultur är övertygelsen om att det finns en hierarki mellan kulturella värden och aktiviteter – somligt är bättre att ägna sig åt än annat. Detta innefattar också en kritik av populärkulturen. Att formulera sådan uppfattas i dag ofta som uttryck för icke-demokratiska hållningar, men är enligt Nolte i själva verket ett försvar för demokratin i det att den skapar myndiga och jämlika medborgare. Konsumtion är klasspräglade på ett sätt som vi ännu inte riktigt har förstått. En kultur som gynnar uppåtstigande är inte oförenlig med mångfald, påpekar Nolte, men alla kulturer måste mätas med en gemensam måttstock: gynnar de människors autonomi och sociala rörlighet eller stänger de dem inne?

Föreställningen om förebildlighet undergrävs inte minst av 68-generationens kritik av borgerliga ideal, för övrigt ofta formulerad av människor vilkas bakgrund gjorde att de inte hade samma behov av uppåtstigande incitament. I dag har det gått inflation i studier av "disciplinering", som går ut på att all påverkan av detta slag är repressiv. Men den som på allvar vill undvika ett klassamhälle i dag, när de konventionella åtgärderna så ofta visar sig resultatlösa, kan inte göra det så lätt för sig. En viss sorts tolerans påminner förbluffande mycket om likgiltighet. Med tanke på den rådande och den kommande krissituationen finns det all anledning att kasta en förnyad blick på vad som får ett samhälle att fungera.

VÄRMER DESSA appeller till upplysningsmyndighetsideal det kallande och grånande Tyskland? De är i alla fall ett tecken på att debattertemperaturen har börjat stiga och det har också konflikterna kring den rådande ordningen. I opinionsundersökningar förklarar 80 procent av de tyska väljarna att de anser att grundläggande reformer är nödvändiga, men när någon politiker försöker göra något utlöser det en proteststorm. Också det är väl en variant av den klivenhet som redan nämnts: gärna reformer men inte om de drabbar mig.

**Enligt
prognoserna
kommer
tyskarna
år 2035 att vara
det äldsta
folket
i världen.**

Statsvetarens stängda paradis

WHO ARE WE?
The Challenges to America's National Identity

Samuel P. Huntington

Simon & Schuster, 2004 (448 s.)

I ARTIKELN "The Clash of Civilizations" publicerad 1993 i tidskriften *Foreign Affairs* hävdade Harvardprofessorn Samuel P. Huntington att den globala politiska processen var på väg in i ett nytt skede. När det kalla kriget nu var över förutspådde Huntington en kamp mellan västliga och icke-västliga civilisationer förd på olika nivåer. På mikronivå kommer grannar att råka i ofta våldsamma konflikter längs kulturella sprickor medan stater med olika kulturell bakgrund på makronivå kämpar för politisk och militär dominans. Artikelns väckte stor uppmärksamhet, liksom en uppföljare tre år senare i form av en bok med samma titel, *The Clash of Civilizations*. Huntingtons teser fick sedan på nytt en framträdande plats i den internationella debatten efter attentaten den 11 september 2001.

Nu har han slagit till igen, men denna gång kommer hotet mot USA inte från en yttre fiende utan en inre. Den amerikanska nationen håller på att förlora sin karaktär, skriver Samuel Huntington i sin nya bok *Who Are We?* Det är vägen av invandrare från Latinamerika och då i synnerhet Mexiko som bär skulden.

Den amerikanska drömmen och tron på Amerika skapades enligt Huntington av det angloprotestantiska samfundet. Om denna *American creed* skall fortbestå måste alla integreras i ett samhälle som präglas av de ursprungliga värderingarna, men i motsats till tidigare invandrargrupper sägs de latinamerikanska sakna förmågan att integreras. De förmodas klumpa ihop sig i etniska enklaver som sedan genom hög nativitet "hispaniserar" område efter område. Det biculturella samhälle som enligt Huntington nu växer fram betyder "slutet för det Amerika som vi känner sedan mer än tre århundraden. Amerikanerna borde inte låta detta ske om de inte är övertygade om att denna nya nation kommer att bli bättre."

Han citerar närmast med fasa uppskattningar om att 23 procent av USA:s befolkning år 2050 kommer att ha ett latinamerikanskt ursprung, 16 procent vara färgade och 10 procent asiater. Tidigare kunde, framhåller Huntington, invandrarna anpassa sig till den förhärskande angloprotestantiska europeiska kulturen. De omfattade entusiastiskt principerna om frihet, jämlikhet och demokrati. Detta kommer de nya invandrarna av oklar anledning att vara oförmögna till. Om USA blir multikulturellt i ordets verkliga mening och genomsyrat av en intern *clash of civilizations*, kommer landet då att överleva som liberal demokrati? frågar han. Integreras inte de latinamerikanska invandrarna i den protestantiska kulturen kommer USA enligt Huntington att råka ut för samma öde som Sparta och Rom.

TESERNA PÅMINNER således om de argument som framförs mot den muslimska invandringen till Europa och mot ett turkiskt medlemskap i EU. Huntington drar också en halsbrytande jämförelse med Bosnien. 1961 utgjorde serberna 43 procent av befolkningen medan 26 procent var mus-

Drömbild. Huntington föreställer sig en hotad protestantisk enhetskultur i USA, men någon sådan enhet har inte existerat sedan 1800-talet.

Foto: Corbis/Scanpix

limer. 30 år senare var motsvarande siffror 31 respektive 44 procent, och detta skulle vara bakgrunden till serbernas etniska rensningar. Huntington påstår visserligen att en sådan dramatisk utveckling inte är möjlig i USA, men han påminner samtidigt ominöst om att 48 procent av alla kalifornier kommer att vara latinos 2040. Han hävdar också att angloamerikaner som inte talar spanska redan är andra klassens medborgare i Florida. En aggressiv vit nationalism är därför den logiska konsekvensen. Huntington tror således inte på någon smältdegelsteori. I stället ger han USA en negativ definition. Precis som i *The Clash of Civilizations* försöker han skapa en identitet gentemot en påstådd, gemensam fiende.

Han talar om ett angrepp på den amerikanska identiteten och en immigrationsflod som kommer att leda till en social nedgång för alla som bara talar engelska. Han beskriver den angloprotestantiska kulturen med positiva begrepp som religiositet, rättsmedvetande och individualism medan den latinamerikanska karaktäriseras av misstro, brist på ambitioner och ointresse för utbildning. I ett av bokens många svepande påståenden heter det att dagens invandrare från trakterna söder om Rio Grande beger sig till USA därför att de attraheras av statliga välfärdsprogram och positiv särbehandling, inte av landets kultur och tro.

Nittio procent av andra generationens hispanoamerikaner talar visserligen flytande engelska, men de insisterar enligt Huntington på att också behålla sitt gamla språk. Inte nog med detta. I den tredje generationen har många till och med mage att lära sig spanska som vuxna. Det skulle således inte finnas något mera oamerikanskt än att en tredje generationens amerikan vill lära sig ett främmande språk! Huntington hävdar rentav att invandrarna från Mexiko bara kan bli delaktiga i den amerikanska drömmen om de själva också drömmer på engelska.

LATINAMERIKANSKA KRITIKER har kallat Huntington statsvetenskapens Stephen King. Han säljer många böcker men de håller inte för en vetenskaplig prövning. Alla undersökningar visar att amerikaner med mexikanskt ursprung har stor tilltro till de amerikanska politiska institutionerna – de har inte strävat efter att bilda egna

såsom till exempel muslimska grupper försökt i Tyskland och Storbritannien. Enligt en opinionsmätning som *Washington Post* genomförde år 2000 ansåg nittio procent av invandrarna från Latinamerika att det var viktigt att anpassa sig till den nya omgivningen.

Oproportionellt många av de soldater som nu dödas i Irak har latinamerikanska namn och general Ricardo Sanchez, chefen för de invaderande koalitionsstyrkorna där, är född och uppväxt i ett distrikt där 98 procent av befolkningen är av mexikanskt ursprung. Ändå presenterar Huntington bilden av en medveten politik att genom invandring återerövra de områden som gick förlorade för Mexiko under krigen på 1830- och 1840-talet.

Andra kritiker påpekar att den angloprotestantiska kulturen inte är grunden för det amerikanska samhället, utan att det i stället är tron på den gemensamma framtiden som alltid svetsat samman nationen. Den amerikanska identiteten har nämligen genomgått stora förändringar sedan brittiska puritaner började kolonisera Massachusetts på 1600-talet. Nya immigrantgrupper har anpassat sig till en *mainstream*-kultur men har också utvecklat och berikat denna genom egna bidrag. Huntington bortser helt från att de nya latinamerikanska invandrarnas identitet med tiden kommer att förändras på samma sätt som exempelvis den svenskamerikanska eller polskamerikanska gjort. Likaså känns han inte vid att invandrare mycket väl kan anpassa sig till två kulturer och vara amerikaner på jobbet men "latinos" hemma, och han förtiger helt att med undantag för koreaner har ingen annan grupp konverterat till protestantiska rörelser i samma utsträckning som mexikanerna.

Ett invandringsstopp skulle enligt Huntington lösa alla problem. Kostnaderna för att stänga gränsen skulle emellertid vara enorma och invandrarna kommer därför att det finns ett behov av deras arbetskraft förutom vilken frukten och grönsakerna i stater som Florida, Texas och Kalifornien inte skulle skördas. De latinamerikanska invandrarnas bidrag till den amerikanska ekonomin är större än Mexikos BNP och undersökningar visar att de mexikanska hushållen har fler löntagare per familj än någon annan etnisk grupp. 55 procent av andra och tredje generationen äger

sina hem jämfört med 71 procent av de "vita" och 44 procent av de färgade hushållen.

USA:s styrka har genom århundradena varit just förmågan att absorbera nya invandrargrupper och de idéer som dessa fört med sig. Det finns inga bevis för att detta skulle förändras om den stora invandrarströmmen i framtiden inte går över Atlanten utan över Rio Grande.

VAD HUNTINGTON nu gör är att väcka liv i en snart 200 år gammal diskussion. Vid tiden för självständigheten var Amerika ett protestantiskt land. Katolikerna utgjorde då bara omkring en procent av befolkningen. Redan på 1840-talet fanns det mer än två och en halv miljon katoliker och katolicismen hade då blivit det största samfundet, vilket sågs som ett hot i ett land som länge betraktat påven som Antikrist. Massinvandringen av katolska italienare, polacker och irländare, ortodoxa ryssar och greker samt judar sågs som ett hot inte bara mot protestanternas identitet utan även mot deras bild av USA som ett av Gud utvalt land för frälsta protestanter. Industrialiseringen förändrade deras tidigare idylliska och slutna omvärld.

Efter det amerikanska inbördeskrigets slut 1865 uppstod i den amerikanska protestantismen en splittring som historikern Sydney Ahlstrom har kallat den största kyrkokrisen sedan reformationen. Denna splittring är fortfarande i hög grad en realitet och den undergräver Huntingtons grundläggande tes.

Två protestantiska läger kom att stå emot varandra och gör så än i dag. Det ena öppnade sig för de nya vetenskapliga rönerna och såg Bibeln som en produkt av mänsklighetens historia. För dem var det viktigare att utöva den kristliga kärleken och omsorgen om nästan än att omfatta en bokstavstrogen lära. I det andra lägret jämfördes darwinismen med ateism och man vände sig också mot historievetenskapen eftersom enbart Bibeln accepterades som historisk källa. Den bokstavstroende rörelse som nu växte fram var starkt antimodern och den såg sig kallad att frälsa nationen, *redeem the nation*. Dessa idéer visade en särskild dragningskraft i det så kallade bibelbältet i söderns randstater som även i dag är den evangeliska kristna högerns främsta fäste. Med andra ord existerar inte någon dominerande WASP-kultur (White-Anglo-Saxon-Protestant).

Huntingtons resonemang är sammanfattningsvis snarare kalvinistiska än anglikanskt protestantiska. Redan på 1500-talet hävdade den schweiziske reformatorn Jean Calvin att en absolutistisk och suverän Gud från begynnelsen bestämt somliga till frälsning och andra till evig förtäppelse. Oavsett hur man handlar kan man inte påräkna någon gudomlig nåd. Samma predestinationslära tycks enligt Huntington gälla både för hans civilisationer och för invandrarna från Mexiko och Latinamerika.

1996 DELTOG JAG i samma debattpanel som Huntington under en konferens i Riyadh i Saudiarabien om relationerna mellan västvärlden och islam. Enligt övriga amerikanska deltagare var det hans första besök i ett arabland och hans konkreta erfarenhet av den muslimska världen bestod då av ett kort besök i Pakistan.

Även *Who Are We?* ger intrycket av en produkt tillkommen i ett akademiskt elfenbenstorn utan kontakt med den verklighet författaren säger sig beskriva. Skulle boken ändå få samma genomslagskraft som *The Clash of Civilizations* kommer den att ytterligare polarisera en redan djupt splittrad amerikansk nation.

INGMAR KARLSSON

Ett gigantiskt arv ingen vill ha

THE COMING GENERATIONAL STORM
What You Need to Know about
America's Economic Future

Laurence J. Kotlikoff & Scott Burns

MIT Press, 2004 (328 s.)

I BÖRJAN AV 1990-talet var jag ansvarig för långtidsutredningarna på Finansdepartementet. Med jämna mellanrum träffade jag kollegor från andra länder i OECD:s *Working Party 1*, som ägnade sig åt medlemsstaternas strukturfrågor. Där stötte jag för första gången på ett fascinerande nytt begrepp: *generational accounts*, generationsräkenskaper. Det var amerikanerna Alan Auerbach och Laurence J. Kotlikoff som försökte bedöma de offentliga finansernas hållbarhet i ett mycket långt perspektiv. Genom att göra antaganden om sådant som sysselsättning, produktivitet och skatteuttag å den ena sidan och medellivslängd, sjuklighet och familjestruktur å den andra ville de bedöma hur inkomster och utgifter kunde balanseras på flera årtiondens sikt.

Sedan dess har Kotlikoff och hans efterföljare utvecklat metoden och prövat den i en rad olika sammanhang och länder. Men betraktelsesättet har haft svårt att slå igenom. Därför har han nu slagit sig samman med en finanskrönikör, Scott Burns, och skrivit en bok som vänder sig till en långt bredare publik än han hittills nått.

The Coming Generational Storm har mycket emot sig. Redan titeln andas flåsigt katastrofism, och författarna tar gång på gång i med alla stora ord som tänkas kan. Prosan blir ofta lös i köttet. Här och var sticker Burns och Kotlikoff in trötta vitsar och putsstigheter om USA:s politiska storheter (mest mot republikanerna, plus ett par Lewinsky), här och var går de över i slang och ibland roar de sig med att upprepa sina utsagor på spanska, tyska och andra främmande språk, vad det nu ska vara bra för.

Det är tröttsamt och motbjudande. Ändå är det en viktig bok.

KOTLIKOFF UTGÅR FRÅN debatten om den amerikanska statsskulden på 4 500 miljarder dollar. Under Clintons tid blev budgetbalansen en politisk prioritet, men sedan Bush tog över har den federala budgeten på nytt börjat gå med underskott. Därmed växer skulden på ett sätt som allt fler kommentatorer oroar sig för.

Men det kommer att bli mycket värre, visar Kotlikoff. De närmaste årtiondena kommer arbetsutbudet att öka markant mycket långsammare än det hittills gjort. Det betyder att skatteintäkterna stagnerar. Samtidigt ökar de offentliga åtagandena. Medellivslängden ökar, vilket innebär att pensionskostnaderna stiger. Skilsmässorna blir fler – färre gamla blir omhändertagna av varandra eller inom familjen.

Den sammantagna effekten blir hisnande, enligt Kotlikoffs beräkningar. I dag uppgår den underliggande statsskulden (Kotlikoffs begrepp för kommande underskott) till 51 biljoner dollar för USA:s del. Det överstiger mer än tio gånger den nu angivna statsskulden och motsvarar bortåt 150 000 dollar räknat på varje amerikan. Om USA exproprierade alla befolkningens tillgångar skulle deras marknadsvärde nätt och jämnt motsvara denna brist i de framtida finanserna.

På toppen. USA:s framtida pensionärer kommer att få det kärvare än dagens.

Foto: Corbis/Scanpix

Problemet är att de begrepp som annars används i debatten ofta döljer situationens allvar. Fixeringen just nu vid statsskulden är ett exempel, men långtifrån det enda. Kotlikoff pekar på "försörjningsbördan" som ett annat vilseledande begrepp. För det mesta brukar den beräknas utifrån hur många unga och gamla det går på antalet invånare i de aktiva åldrarna. Med försörjningsbördan som mått ser utvecklingen inte särskilt dramatiskt ut. Men det är en synvilla, eftersom bördans sammansättning förändras under de närmaste årtiondena. Med vikande födelsetal kommer barnen att ersättas av babyboomens åldrande generation. De offentliga utgifterna är betydligt högre för varje åldring än för varje barn. Därför är det traditionella sättet att ange försörjningsbördan ett dåligt mått på hur belastningen kommer att öka.

Författarna menar också att de ansvariga medvetet döljer situationens allvar för befolkningen. En viktig del av underlaget för *The Coming Generational Storm* utgörs av beräkningar som gjordes för den federala budgeten för budgetåret 2004. Bara ett par veckor före publiceringen byttes emellertid finansministern ut och hans efterträdare vågrade publicera kalkylerna. Det var ingen slump – George W. Bushs skattesänkingsprogram hade förvärrat det ursprungliga underskottet med 15 procent, och hans förslag till förändringar i hälsovårdssystemet Medicare lade ytterligare sex biljoner till den långsiktiga skulden.

NÅGOT MÅSTE GÖRAS, men vad? Trots att det brådskar är Kotlikoff och Burns pessimistiska om möjligheterna till snabba åtgärder, åtminstone när det gäller att minska utgifterna. Alltför många medborgare inser hur tungt pensionerna och den subventionerade sjukvården kommer att väga på deras ålderdom. Det blir svårt att mobilisera majoriteter för nedskärningar – det är lättare att vältra över kostnaderna på unga och ofödda.

Inte heller när det gäller inkomsterna är de särskilt optimistiska. Det federala skattetrycket skulle behöva fördubblas, från 20 till 40 procent. De tror inte heller på möjligheten att öka arbetsutbudet. För amerikanska förhållanden är dagens

förvärvsfrekvens på 67 procent ett rekord – på gränsen till arbetsnarkomani, menar författarna. Möjligen skulle kvinnorna kunna förmås att arbeta mer. Med nuvarande socialförsäkring är de garanterade pension genom mannens arbete. De arbetsgivaravgifter de betalar på sina löner spelar ingen roll för deras framtida pensioner, åtminstone inte så länge de är gifta (och har de varit gifta i tio år innan de skiljer sig, så behåller de pensionsrätter de förvärvat genom männen). Det betyder att beskattningen av kvinnorna blir mycket hög i ett livsperspektiv.

Men ju längre åtgärderna dröjer, desto mer drastiska måste de bli. Kraftigt höjda skatter, drastiskt nedskurna förmåner är vad Burns och Kotlikoff räknar med, men dessutom spår de på med ökad inflation som ett sätt för staten att göra sig av med sina åtaganden. Oavsett om staterna vill det eller inte kommer marknaden att urholka penningvärdet, så snart den förstår hur illa det står till.

Plötsligt övergår boken till att bli en reklam-broschyr. Kotlikoff har nämligen inte bara konstruerat modeller för att beräkna staternas inkomster och utgifter, utan på nätet ligger också ett planeringsinstrument för att hantera läsnas privata ekonomi – att ladda ned mot en skälig avgift (att boken inte anger hur hög den är får väl tas som en gardering mot den förväntade inflationen).

Rådet till medborgarna är att skydda sig mot skatthöjningar och inflation. Översatt till svenska borde det betyda att man ska köpa kapitalförsäkringar för skattade pengar i stället för att skjuta upp skatten genom att dra av sitt individuella pensionssparande, och att den som kan ska byta en del av sina aktier mot realränteobligationer. Detta bör vara kärnan i det privata sparandet, menar författarna. Den som får pengar över kan komplettera med att köpa guld (för att skydda sig mot en fallande dollar), yuan (för att ta del av Kinas tillväxt) och sjukvårdsaktier, för det är där marknaden kommer att växa framöver.

EXEMPLEN OCH REGELVERKEN är amerikanska, men resonemangen är i långa stycken minst lika relevanta på vår sida Atlanten. Författarna påpekar att Europa i många avseenden ligger sämre till än USA, med större offentliga åtaganden, högre medelålder och lägre födelsetal än den

nya världen. Storbritannien är ett undantag, efter Thatchers pensionsreformer på 1980-talet. Ett par gånger nämner boken uttryckligen Sverige – för det höga skattetryckets skull, men också för att den svenska pensionsreformen skulle vara "kosmetisk". Jag undrar om Kotlikoff har rätt på den punkten. Huvuddelen av det svenska systemet finansieras med pensionsavgiften som inte ska behöva höjas framöver; om intäkterna inte räcker när arbetsutbudet minskar och medellivslängden ökar så slår bromsen och delningstalet till. Det betyder att de framtida nedskärningarna redan är inbyggda i systemet, förutsatt att riksdagen inte får panik när bromsen slår till.

Men i allt väsentligt är bokens varningar ändå befogade. Ett intressant inslag i analysen av USA är att det egentligen inte är pensionerna som är det största problemet. Socialförsäkringssystemet står bara för en mindre del av det långsiktiga underskottet – sjukvårdens ofinansierade åtaganden är fyra fem gånger värre. Det beror delvis på att avgifterna till socialförsäkringen är högre, men bara delvis. Kostnadsutvecklingen inom sjukvården är också långt värre. Pensionssystemets kostnader ökar med lönerna, men vilken politiker vågar använda löneökningstakten som broms på vilka medicinska framsteg som ska utnyttjas?

Antagligen är det också så det ser ut i Sverige. Även om socialförsäkringarna har stora bekymmer med förtidspensioner och sjukskrivningar, så är det i kommuner och landsting som sjukvården och äldreomsorgen gör framtiden osäker. I sin senaste långtidsutredning varnade Kommunförbundet för att oförändrade uppgifter skulle kräva en fördubbling av kommunalskatten på några årtiondens sikt. Statens senaste långtidsutredning nöjde sig med att konstatera att det inte finns något reformutrymme framöver, men det är värre än så. Framåt år 2030 är dagens offentliga åtaganden ohållbara, i det perspektivet är reformutrymmet redan negativt.

Hur har det kunnat bli så? Delvis beror det på babyboomens storlek. De stora efterkrigsskullarna skapade under några årtionden illusionen av väldiga skatteintäkter. Staterna levde ur hand i mun, och in-tecknade hela utrymmet – och mer därtill – för löpande utgifter. Problemet är att babyboomen tog detta som ett löfte om att systemen skulle förbli lika generösa framöver, och det är då situationen blir ohållbar.

Frågan är varför det inte blivit mer-debatt om de långa perspektiven. Svaret är antagligen enkelt: Vilket parti har lust att gå ut med budskapet att skattebetalarna kommer att få betala mer, samtidigt som de får mindre för pengarna? Det vinner man inga val på.

Men kanske kan Kotlikoffs privatekonomiska rådgivning förlösa politiken. Jag tror inte att den svenska pensionsreformen hade varit möjlig, om inte det privata pensionssparandet hade fått många människor att förstå ATP-systemets orimligheter. Ju fler femtio- och sextioåringar som börjar skydda sig för egen del, desto mer ökar förståelsen för att hela systemet borde ställas på tryg-gare fot.

Det finns ingen anledning att översätta *The Coming Generational Storm* till svenska. Däremot borde någon ta på sig uppgiften att göra om Kotlikoffs beräkningar för svensk del. Det skulle ge den rätta bakgrunden till de stora utredningar som är på väg, den Svegforska ansvarskommittén liksom utredningen om de framtida socialförsäkringarna, som Göran Persson aviserade redan före (förra) julen.

Det underlaget skulle medborgarna behöva.

GUNNAR WETTERBERG

Kulturella missiler under kalla kriget

THE DANCER DEFECTS
The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War

David Caute

Oxford University Press, 2003 (788 s.)

DEN 1 DECEMBER 1962 stormade Nikita Chrusjtjov med följe in på ett konstgalleri nära Kreml, där en utställning av modern rysk konst pågick. Han var ursinnig. "Rena smörjan", var hans omdöme om de utställda verken. "Hur försörjer du dig?" frågade han en av de närvarande konstnärerna. "Va, lärare! – sådana som du skulle inte få undervisa! Åk till friheten i väst – vi betalar resan till gränsen. Vi tänker inte ge en kopek för tavlor målade av åsnor. Så länge jag är ordförande i ministerrådet kommer vi att stödja verklig konst ... tavlor som lyfter till stora handlingar ... som inspirerar."

Chrusjtjovs tirader på Moskvagalleriet kan ses som den kommunistiska konstsynens sista desperata utbrott. De var en återklang av Andrej Zhdanovs beryktade direktiv efter andra världskriget om konsten i Sovjetsamhället: dess uppgift var att lyfta Sovjetmänniskan till högre andliga nivåer inom ramen för en "folknära" klassisk realism. Vad som var god konst skulle bestämmas av staten.

Det kalla krigets inledande decennier skulle präglas av en intensiv kamp från kommunisternas sida mot den konstnärliga modernismen: "dekadent", "monstruös" och "patologisk" var några av de mildare invektiven. Men redan några år efter Chrusjtjovs brutala utfall hade de sovjetiska museerna försiktigt börjat plocka fram tidigare "förbjudna" modernistiska konstverk av Kandinsky, Malevitj och Chagall ur källarna, ja, faktiskt dammades också en och annan Picasso av. Den socialrealistiska skolan befann sig på reträtt. Steg för steg hade västerländska konstföreställningar börjat penetrera den sovjetiska kulturen.

Striden på konstens område var bara en del av den väldiga kamp som var kalla krigets kärna: det stora kulturkriget mellan USA och Sovjetunionen. Det var ett krig som fördes med balettsällskap, orkestrar, konstutställningar och kulturpersonligheter som likt stormtrupper skickades in på fiendens område för att erövra människors sinnen och hjärtan. Det var ett krig som det östliga imperiet förlorade långt innan det föll samman ekonomiskt och politiskt. Den sovjetiska kultursynen var konservativ, närmast viktorian-sk. Liksom den viktoriaiska låter den sig bäst definieras som en blandning av heroisk materialism och puritansk idealism, emblematiskt uttryckt i Vera Muchinas fantastiska skulptur "Arbetare och kollektivjordbruksarbetare". Den tidiga Sovjetkonsten var som bekant starkt experimentell, men under 1920-talet hade de flesta modernistiska konstnärer emigrerat eller tystats. På trettio-talet proklamerades den sociala realismen som allena rådande norm.

DAVID CAUTES BOK *The Dancer Defects. The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War* är ett försök att fånga detta väldiga drama genom att se det ur såväl västs som östs synvinkel. Det är en imponerande studie, välskriven och med en nästan överväldigande dokumentation. Men det stora

greppet saknas, de olika kapitlen tenderar att bli "tunnelhistorier", som analytiskt inte binds samman. Kanske kommer en sådan analys i nästa band, som skall behandla den litterära kulturkampen. Den föreliggande volymen på nära 800 sidor behandlar utvecklingen på musikens, konstens, filmens och teaterns områden.

Det kulturella kalla kriget var en kamp om världsoffentligheten. Det gällde vem som kunde ge den bästa självpresentationen, vem som kunde leverera det mest övertygande framtidsperspektivet. Man får inte se utgången av denna kamp som på förhand given. Ännu på 1960-talet framstod Sovjetunionen som en levande utmaning. Den presenterade sig som världens mest framskridna civilisation, eftersom den ansåg sig ha kommit längst i social utveckling. "Vi skall begrava er", lovade Chrusjtjov i ett beryktat uttalande. Utbildningsstatistik, husbyggnadsstatistik, produktionsstatistik spelade en viktig roll i kampen om själarna.

Båda systemen såg sig som arvtagare till upplysningen, de konkurrerade på samma planhalva. Det var en kamp mellan upplysningsprojektets två grundvärden, frihet (valfrihet) och (ekonomisk) jämlikhet, som friheten vann. Den amerikanska kulturen beskrevs i den sovjetiska propagandan som okultiverad, ytlig och omoralisk, präglad av en droginspirerad underhållningskultur för de arbetande massorna. Själv såg man sig som sanna representanter för det klassiska arvet. USA å sin sida beskrev Sovjetunionen som frihetsfientligt och totalitärt, och man pekade på likheten mellan den sovjetiska konsten och den nazistiska. Men även USA presenterade sig självt som betydligt mer modernt än det faktiskt var. Den konst som man fyllde sitt kulturella skyltfönster med var modernistisk: abstrakt expressionism, extrem funktionalism, litterära formexperiment. Det som den stalinistiska kulturen sökte undertrycka blev centralt i presentationen av den amerikanska kulturen.

CAUTES BOK GER anledning till reflexioner om modernismens ställning i den västerländska kulturen. Hur kom det sig att den estetiska modernismen, som före världskriget varit ifrågasatt, under efterkrigstiden fick en dominerande ställning? Tre faktorer framstår som avgörande. Den första är att nazismens nederlag också var ett nederlag för de antimodernistiska konstidealen, den andra är att Sovjetunionen genom att försvära en traditionalistisk kultursyn bidrog till att diskreditera denna i det antikommunistiska västerlandet, och den tredje är framväxten av en professionell kritikerkår. Modernismen lyftes inte fram av publiksmaken utan av sofistikerade kritiker, som i det svårtolkade och obegripliga såg en möjlighet att göra sig outhärliga. Cauter påpekar emellertid att många i väst som befrämjade den moderna konsten själva ofta avskydde den. Folklig smak hyllade realismen. Den amerikanske presidenten Trumans konstsyn skilde sig inte mycket från Stalins. Den brittiske premiärministern Anthony Eden förklarade för Chrusjtjov att han stod främmande för Picassos konst. Men det faktum att den avantgardistiska konsten var användbar i officiella propagandasammanhang bidrog till att befästa dess status.

Just Picasso ägnar Cauter ett intressant kapitel. Denne hade på hösten 1944 gått in i det franska kommunistpartiet, men Moskva fördömde hans konst. *Guernica* beskrevs som ett exempel på "den västerländska konstens förruttnelse". Påståenden att Picasso med sina förvridna former ville väcka vrede över kapitalismen kontrades med att främst amerikanska miljonärer köpte hans målningar.

Politiskt språng. När Rudolf Nurejev hoppade av från Sovjet 1961 var det en stor prestigeförlust.
Foto: Thierry Orban/Scanpix

Men i längden blev det omöjligt för det sovjetiska kulturetablissemangen att ignorera denna världscelebritet. Så tidigt som 1956 anordnades i Moskva en Picassoutställning som fick betydelse för den sovjetiska konstens utveckling. 1974 fick *Guernica* till och med ett positivt omnämnande i Sovjetencyklopedin.

Många kommunistiska konstnärer och författare i väst delade Picassos predikament: de hyllade Stalin samtidigt som deras egen konst var förbjuden i Sovjetunionen. Cauter citerar ett fränt uttalande av Sjostakovitj: "Han [Picasso] hyllar Sovjetmakten i en tid när hans beundrare här förföljs, hunsas och inte tillåts arbeta... Jag är rädd för vad som skall hända mig och mina barn, men han lever i frihet, han behöver inte berätta lögnerna... de [Picasso och hans likar] är alla odjur..."

DET KALLA KRIGET var också två universalistiska ideologiers sammanstötning: å ena sidan marxism-leninismen med sina löften om en "sjungande morgondag", historiens fullbordan genom det kapitalistiska systemets upphävande, å andra sidan vad Gunnar Myrdal kallat the American creed, föreställningen att USA stod för alla människors lika värde, frihet och jämlikhet. Omsvängningen i USA, från en närmast sentimental uppskattning av Sovjetunionen under kriget till skarp antikommunism, kan kanske tydligast avläsas i Hollywoodfilmerna. 1943/1944 producerades filmer som *The North Star* och *Song of Russia*, som gav en så idyllisk bild av Sovjetunionen att de kunde visas i Moskva, men redan 1945/1946 började Hollywood producera antikommunistiska agentfilmer på löpande band. I takt med detta inledde HUAC (House Un-American Activities Committee) sina beryktade förhör med påstådda kommunister och medlöpare inom filmindustrin. Cauter anser att det inte kan råda någon tvekan om att det handlade om kommunistiska medlöpare. Det hade helt enkelt under trettio-talet blivit "inne" bland intellektuella och konstnärer att tillhöra någon progressiv (kommunistisk) frontorganisation.

När du kämpar mot ett monster måste du, som bekant, se till att du inte själv blir ett. Haxjakten på kommunister sänkte USA:s anseende i Europa. Men det fanns ingen period då Sovjetunionen ens temporärt kan sägas ha vunnit hegemoni i kulturkampen. De ryska rymdframgångarna i slutet av 1950-talet skakade tillfälligt det amerikanska självförtroendet, men den tungforade ryska politiken spolierade gång på gång sovjetiska teknologiska och kulturella prestationer. Propagandavinsterna från Sputnik spelades snabbt bort i förföljelserna av Boris Pasternak.

Cauter påpekar att kulturkonservatismen i Sov-

jetunionen förstärktes av den traumatiska krigsupplevelsen. Kriget blev måttstocken för alla bedömningar. Alla försök till nyskapande tenderade att dränkas i anklagelser om att den tidigare generationens offer sveks: "Vi behövde inte boogie-woogie eller obscena målningar vid Stalingrad."

Järnridån fick allt större sprickor. På inget område är detta kanske så tydligt som inom jazz och populärmusik. På tjugotalet hade en bolsjevikkommissarie beskrivit jazzen som en kapitalistisk konspiration för att få människor att hänge sig åt sex och glömma klasskampen. 1929 förbjöds jazzen som ett utslag av borgerlig dekadens, men på 1930-talet tilläts en statlig jazzorkester spela en softad Paul Whiteman-jazz. Efter kriget förbjöds ånyo jazzen, saxofoner konfiskerades (!) och flera jazzmusiker hamnade i arbetsläger.

Genom Voice of America spreds emellertid jazz och – än värre – rock'n'roll ("grottmänniskoorgier") till en ivrigt lyssnande sovjetisk ungdom trots omfattande störningsförsök från sovjetisk sida. Att lyssna på jazz blev en form av protestpolitik. Den moderna kommunikationstekniken gick inte att hejda. Ännu 1980 arresterades ett antal ungdomar som arrangerat en minnesstund för John Lennon. Men bara några år senare tog tre decenniers rysk anti-rock'n'roll-politik slut: Michail Gorbatsjov och hans hustru Raisa tog emot Lennons änka Yoko Ono och uttalade sin uppskattning av hans musik.

Balettutbytet mellan öst och väst var kanske det område där ryssarna kunde inhösta sina största framgångar. Den traditionella ryska balettkonsten hade en hängiven publik i väst. Som ideologisk propaganda var emellertid dess värde begränsat. Ingen blev omvänd till kommunismen efter att ha sett en föreställning av *Svansjön*. Det var faktiskt inte många ryska dansörer som avvek under dessa gästspel, men Nurejevs avhopp blev en väldig propagandaframgång för väst. Det var alltid med klappande hjärta som politbyrån skickade dessa halvgudar utomlands.

SOVJETUNIONEN LIKNADE en viss typ av glasögon som man kan spika med, men som brister om man släpper en smästen i dem. Den sovjetiska misstänksamheten, förföljelserna av oliktankande, den politiska psykvården var ytterst sprunget ur en kamp mellan kollektivism och individualism. Den sovjetiska kollektivismen var inte enbart en produkt av bolsjevismen utan hade djupa rötter i den ryska historien. Sovjetkommunisterna hatade den moderna konsten därför att den var otillgänglig, pervers och antifolklig, men framför allt för att den var subjektiv, pessimistisk och irrationell. Sovjetunionen byggde på en optimistisk dröm om kollektivt framtidskridande, hjorden fick inte splittras, jämlikheten inte brytas. En släkting till Leonid Brezjnev, 1970-talets ryske tsar, frågade denne varför det var subversivt att hävda rätten att läsa. "Därför", svarade Brezjnev, "att om alla får göra vad dom känner lust till blir det ingen ordning i det här landet."

Varför gick Sovjetimperiet under? Hegel tycks ha rätt, den moderna historien är historien om frihetsbegreppets självförverkligande. Alla fantasier om mänsklig frihet måste provas innan en ny ordning kan upprättas. Sovjetimperiet gick under därför att det fruktade friheten och tydligt visade detta. Men det paradoxala är att det inte var ett folkligt rop på frihet som ledde till undergången, utan snarare att den sovjetiska eliten, nomenklaturan, tröttnat på det begränsade svängrum som systemet tillät.

ALF W. JOHANSSON

Det vänstras i smyg med fascismen

**THE SEDUCTION OF UNREASON
The Intellectual Romance with Fascism
from Nietzsche to Postmodernism**

Richard Wolin

Princeton University Press, 2004 (404 s.)

NÄR DEBATTEN OM de svenska tvångssteriliseringarna rasade som mest intensivt för några år sedan, påpekade sansade debattörer att man måste skilja mellan en (berättigad) kritik av den hårdhänta sociala ingenjörskonsten och en (oberättigad) kritik av förnuftsidealet i sig. Samma känsla för nyanser uppvisas inte inom den postmodernism och poststrukturalism som varit tongivande, eller åtminstone högljutt närvarande, inom den västerländska akademiska världen under ett par årtionden. Här är det förnuftet i sig som är fienden, påpekar den amerikanske historikern Richard Wolin i *The Seduction of Unreason*. Förnuftet beskrivs som hegemoniskt och homogeniserande, som ett redskap för "makten" och undertryckare av "olikheter". Den ständigt återkommande karaktären "den Andre" marginaliseras och exkluderas av "logocentrismen".

I det att förnuftet attackerats utsätts även sanningbegreppet för angrepp. För Michel Foucault är sanning inte en fråga om påståendens överensstämmelse med verkligheten och sökandet efter sanning är inget befrielseprojekt. Istället är sanningen förbunden med "maktsystem som producerar och underhåller den". Foucault hävdar att "kunskapsinstinkten är illvillig". Den vetenskapliga objektiviteten är bara en täckmantel för maktbarnas strävan att kontrollera människors sätt att tänka och handla.

Man kan givetvis peka på exempel där kunskapssökande både bedrivs med omoraliska medel och tjänar omoraliska syften, såsom de nazistiska experimenten på koncentrationslägerfångar. Men därav följer inte att kunskapssökande i sig är moraliskt förkastligt. Carl von Linné går inte att jämföras med Joseph Mengele. Vi bör också ställa oss frågan hur Foucaults egen kritiska historieskrivning, till exempel med avseende på synen på brott och straff, bör bedömas utifrån hans påståenden om kunskapssökande och sanning. Drivs han också av en illvillig instinkt?

EN ANNAN FÖRNUFTSKRITIK är främst förknippad med språkteoretikern Jacques Derrida och sammanfattas i hans slogan "det finns ingenting utanför texten". I den högrävarande och egenomskinliga retorik som blivit postmodernismens varumärke hävdar Derrida att "[v]i vill nå en viss punkt av exterioritet med avseende på totaliteten i den logocentriska perioden". I en språkdräkt mer tillgänglig för vanliga dödliga innebär detta att han vill formulera en teori som ställer sig utanför varje försök att med språkets hjälp objektivt beskriva verkligheten. Den postmoderna "dekonstruktionen" handlar just om försök att visa att etablerade påståendens anspråk på sanning och mening saknar grund och koherens.

Det svepande avvisandet av sanningsanspråk vållar emellertid problem för Derridas egna anspråk, vilket Wolin pekar på. Hur kan Derrida hävda sin egen modells förträfflighet utan att åberopa en skillnad mellan mer och mindre korrekta återgivanden av hur saker och ting förhåller sig?

Detta problem blir också uppenbart när Derrida beskyller sina kritiker för att ha missförstått hans tankar om dekonstruktion. Hur kan man ens påstå sig bli missförstådd om man samtidigt gör gällande att "all förståelse är blott en form av missförstånd"?

Att Derrida avvisar sanningsanspråk har inte hindrat honom från att själv koppla samman sin dekonstruktionsteori med en moralisk och politisk kritik som går bortom rent inomspråkliga antaganden. Han anklagar den hittills rådande västerländska filosofiska metafysiken för existensen av förtryck och orättvisa. Hur Derrida tänker framgår av hans analys av Sydafrikas tidigare apartheidpolitik, som han skyller på den västerländska "exkluderande logiken" och dess "binära opposition". Inte ett ord om att samma västerländska metafysik också frambringat ett begrepp om mänskliga rättigheter som kunde användas i kampen mot såväl apartheid som andra repressiva samhällssystem. Och, som Wolin påpekar, de västerländska tänkare som faktiskt formulerat rasistiska teorier, såsom Arthur de Gobineau och Houston Stewart Chamberlain, var också motståndare till det universalistiska upplysningsprojekt som Derrida vänder sig emot.

DÄRMED HAR VI TANGERAT den tanke som löper som en röd tråd genom Wolins bok: medan postmodernister och poststrukturalister framställer sig själva som radikala och progressiva kritiker av ett konserverande förnuft finner de sina teoretiska sängkamrater och inspirationskällor i mellankrigstidens fascistiska och radikalkonservativa strömningar. Gemensamt för dessa var ett avvisande av vad man kallade "1789 års idéer", nämligen förnuft, individualism och demokrati.

Den tänkare som främst inspirerade fascisterna och de radikalkonservativa var Friedrich Nietzsche och det är hos honom Wolin finner hyllandet av det anti-förnuft som är bärande också för postmodernisterna och poststrukturalisterna. "Det som först måste bevisas är inte mycket värt", hävdade Nietzsche. Han avfärdade också moralbegrepp som uttryck för de svagas försök att skaf-

fa sig makt över de starka: "Ingen våldshandling, våldtäkt, exploatering, förstörelse är i sig 'orätt', eftersom livet självt är våldsamt, fyllt av giriga begär, exploaterande och förstörande."

Under åren efter första världskriget uppfattades Nietzsches nihilism som profetisk av den så kallade frontgenerationen. Medan Oswald Spengler i Tyskland kunde hävda att "[k]riget är den främsta politiken för allt som lever" slog Georges Bataille i Frankrike fast att "[k]onflikt är livet. Människans värde beror på hennes aggressiva styrka." Bataille hyllade fascisternas Italien och avvisade förnuftet eftersom det leder till ett "homogent samhälle", standardiserat och reglerat, som undertrycker "livskraften". Samma tankar återfinns vid denna tid hos Martin Heidegger i Tyskland, som hävdade att "[t]änkandet tar sin början först när vi kommit till insikt om att förnuftet, som hyllats under århundraden, är tankens mest styvnackade motståndare".

Bataille fungerar som en förmedlande länk mellan Nietzsche och den generation av franska kritiker där inte bara Derrida och Foucault ingår, utan också tänkare som Claude Lévi-Strauss, Jacques Lacan, Roland Barthes, Gilles Deleuze och Jean-François Lyotard. Men kopplingarna mellan vissa av postmodernisterna och mellankrigstidens radikalkonservativa och fascister är fler. Så kommer den av Derrida flitigt använda termen "logocentrism" ursprungligen från den reaktionäre tyske tänkaren Ludwig Klages skrifter i slutet av 1920-talet.

I LIKHET MED Nietzsche och Bataille avvisade Foucault förnuftet såsom varande ett redskap för "maktens" strävan efter homogenitet och undertryckandet av "olikhet". Foucaults hyllande av den islamiska revolutionen i Iran 1979 pekar på en problematisk aspekt av detta försvar för "olikhet". Det handlar inte om stöd för mänskliga rättigheter (sådana ser man bara som uttryck för en västerländsk vilja till makt), utan om en entusiasm för antiliberalism, antiförnuft och antivästlighet. Samhällskritiker influerade av denna "post-filosofi" har, påpekar Wolin, haft lätt för att på en och samma gång fördöma USA och uttrycka förståelse för diktatorer i tredje världen. Antiamerikanismen är också något som förenar dagens postmodernister med gårdagens reaktionärer och radikalkonservativa. Gemensamt för dessa tänkare, från Arthur de Gobineau till Oswald Spengler, Werner Sombart, Martin Heidegger och Jean Baudrillard är att de betraktar USA som hemfallet åt intellektuell ytlighet och brist på äkthet. De konservativa föregångarna uppehöll sig gärna vid rasblandningens och judarnas inflytande i USA. Baudrillard pekar ut USA som "det verkliga öken", där inget är vad det verkar vara, och uttrycker skadeglädje över terrorattacken den 11 september 2001.

Kanske är det inte så förvånande att extremhöger och extremvänster kan finna varandra i en delad avsky för upplysningsarvet. Wolin verkar mena att nyvänstern någonstans låtit sig luras och att den "klassiska" vänstern, mera lojal mot Marx tänkande, skulle ha hävdat förnuftsarvet och idéerna från 1789. Men också hos Marx finns ett avvisande av vissa av dessa idéer, nämligen de som handlar om individen och om demokratin. Medborgarbegreppet var ett nyckelord för 1789 års män, i så måtto att det förenade en tanke om individuella rättigheter och skyldigheter med en samhällsordning där individerna gemensamt fattar beslut. För Marx var det emellertid klasser, inte individer som räknades. Proletariatets diktatur, inte den allmänna och lika rösträtten, skulle säkra framtidens samhälle. Så även om kommunister

Goya. När förnuftet sover kommer monstren.

Foto: Bridgeman/IBL Bildbyrå

och radikalkonservativa hade olika slutmål, såg de också en gemensam fiende i den liberala demokratin. Därför kunde kommunister och nazister finna varandra i undergrävandet av Weimarrepubliken, därför kunde Molotov-Ribbentrop-pakten komma till stånd och därför kan vi på hemmaplan se hur nynazister och antifascistiska aktivister har en samsyn på demokratin som fiende.

Tvärtemot vad de olika "post-filosoferna" hävdar omges vi inte av för mycket förnuft. Vi konfronteras dagligen med en relativiserande tanke-tomhet som inte vill skilja mellan gott och ont, mellan terrorism och demokrati, mellan utveckling och reaktion, mellan civilisation och barbari; som upphöjer det otydliga mumlandet och det tvehågsna fegandet till norm; som hellre låter sig bli slagen än försvarar sig; som tror att det inte är någon avgörande skillnad mellan liberal yttrandefrihet och ayatollornas censur i Iran, mellan att kvinnor går i högklackat i västerlandet och att de inte får köra bil i Saudiarabien, mellan byggandet av Jas-plan i Sverige och framställandet av kärnvapen i Nordkorea, mellan Saddam Hussein och George W. Bush. Om svaret är postmodernistisk epistemologi och poststrukturalistisk etik, vilken är då frågan?

PER BAUHN

Krigets läxa är smärtsam att lära

THE PELOPONNESIAN WAR
Athens and Sparta
in Savage Conflict 431-404 BC

Donald Kagan

HarperCollins, 2003 (544 s.)

I SLUTET AV SEPTEMBER år 413 f. Kr. kom en främling till Atens hamnstad Pireus och berättade fruktansvärda nyheter för en barberare. Atens flotta, den största som någonsin hade avseglat, hade krossats vid Sicilien och bortåt 20 000 atenska soldater dött. Sammanlagt 216 fartyg hade gått förlorade. "De var fullständigt besegrade på alla punkter", skriver historikern Thukydides, "deras lidanden var enorma... hären, flottan - allt gick under, och av de många återvände blott få hem". När barberaren berättade om katastrofen blev han inte trodd. Till och med de hemvändande överlevarna hade till en början svårt att få folk att tro på vad de berättade.

Det stora peloponnesiska kriget hade pågått i nästan 20 år, och konstigt nog lyckades Aten fortsätta kriget i nästan tio år till. Genom sin skicklighet i sjöstrid lyckades de vinna några viktiga slag, men år 405 lyckades Sparta med hjälp av perserna slutgiltigt krossa den atenska flottan vid Aigospotamos i Hellesponten. 404 kapitulerade Aten och de långa murarna mellan Aten och Pireus revs. Det var ett fall från mycket hög höjd. Innan kriget bröt ut hade Perikles fört Aten till höjden av dess makt, och han hade låtit kröna staden med Parthenontemplet på Akropolis.

Som källa till krigets historia står Thukydides i särklass. Han fullbordade emellertid inte verket, utan det sträcker sig bara fram till hösten 411. Thukydides beundras av många som den första "riktiga" historikern med sin detaljrikedom och sina omsorger om att vara sanningsenlig. Hans kronologiska framställning är oftast sakligt hållen utan några litterära ambitioner. Till en bör-

Sjöslag 430 f. Kr. Utanför Korint stod ett av de första sjöslagen under det peloponnesiska kriget.

Foto: AKG Images

jan var han ett "inbäddat" vittne till kriget som general på den atenska sidan, men år 424 misslyckades han med en flottinsats utanför staden Amfipolis och landsförvisades i 20 år. Hans exil gav honom många tillfällen att komma nära källor från fiendesidan och med tanke på stoffets rikedom måste han ha varit outtröttligt frågvis.

Thukydides skrev i tydlig kontrast till den något äldre historieskrivaren Herodotos, som framför allt behandlade perserkrigen. De två jämförs alltid, och den bereste och anekdotglade Herodotos avfärdas ofta till förmån för den nitiske Thukydides. Thukydides är urtypen för "drum and trumpet history", med blicken riktad mot krigets män vilkas handlingar och relationer till varandra blir föremål för noggranna maktanalyser.

DONALD KAGAN ÄR AVGJORT en representant för denna trum- och trumpetgenre, och hans nya bok *The Peloponnesian War* är en publikutgåva av sammanfattning av hans livsverk, som tidigare kommit ut i fyra band under åren 1969-87. Han döljer inte hur viktig Thukydides är som källa, utan citerar honom så ofta att han blir en medberättare. Det är emellertid inte något själlöst plagierande, utan Kagan för en kritisk diskussion med sin stora källa. Han är helt överens med Thukydides om att tiden snabbt vreds ur led då bestialiska krigsförbrytelser blev allt vanligare under krigets gång. Män som atenaren Kleon propagerade för folkmord och i Thukydides tredje bok uppmanar Kleon sina åhörare att undvika "tre fel som är särskilt farliga för en härskarstat: medlidande, svaghet för våltalighet, humanitet".

Förutsättningarna för Sparta och Aten var speciella. Aten var oinskränkt härskare till sjöss, medan Spartas landarmé allmänt ansågs som den bästa i världen. De två stora staterna var flankerade av mer eller mindre mäktiga bundsförvanter som ofta pressade Sparta och Aten till beslut de egentligen inte ville fatta. Korintus relation till sin gamla koloni Korkyra blev en viktig orsak till kriget. Som Spartas viktigaste bundsförvant vägde Korint tungt, och när Korkyra sökte atensk allians drogs Aten och Sparta snabbt mot krig. Sparta ville ogärna kriga utanför sina gränser: sin

välldrillade armé hade de inte för ros skull, den var en förutsättning för att hålla den stora majoriteten rättslösa bönder kuvade. Men till slut var kriget ett faktum och under krigets gång fick Sparta och Aten se sina stolta självbilder ordentligt stukade.

Att en spartansk här kunde kapitulera trodde ingen var möjligt före striden vid Sfakteria år 425, och den atenska flottans förintelse på Sicilien 413 hade många, som sagt, svårt att hålla för sann. Till slut blev det till sjöss allt avgjordes, något Sparta aldrig kunde klara själva. De blev tvungna att ta hjälp av sin gamla fiende Perserriket för att besegra sin gamla bundsförvant Aten.

Kagan skriver väl och har en god analytisk förmåga. Han försöker ofta förstå beslut som i efterhand framstår som felaktiga. Ett sådant exempel är beslutet att inleda den så kallade Nikiasfreden mellan åren 421-414 då Sparta och Aten avhöll sig från att anfälla varandra. Kagan pekar på att läget var fördelaktigt för Aten och om de hade hållit ut och inväntat en trolig allians med Argos kunde de ha gjort livet riktigt surt för Sparta; de hade kunnat tvinga fienden att kriga på hemmaplan samtidigt som Aten ostört hade kunnat anfälla det strategiskt viktiga Megara. Men Aten var slitet, dess bönder och landägare hade fått sina marker skövlade årligen och pesten hade dödat en tredjedel av befolkningen. Krigströttheten gick ända in i märken och freden möjliggjordes även av att atenaren Kleon och spartanen Brasidas hade stupat vid staden Amfipolis (komediförfattaren Aristofanes liknade de två stupade vid mortelstötter som rollfiguren "Krig" använde för att krossa grekiska städer med).

Kagan skriver i inledningen att han vill ge en redogörelse som är "ägnad att möta behoven hos läsare i det tjugoförsta århundradet". Vidare meddelar han även att han har valt att undvika paralleller till nutidshistoria, då han vill överlåta det till läsaren själv. Problemet är att Kagan genom sin egen politiska gärning direkt inbjuder till en i högsta grad tendentiös läsning. Han är själv en aktiv förespråkare för en aktiv amerikansk utrikespolitik och medlem i organisationen "The Project for the New American Century", som arbetar för amerikanskt globalt ledarskap byggt på

militär styrka. I ett uttåg från 1997 ("Statement of Principles") där organisationen förklarar sina mål återfinns Donald Kagans namn tillsammans med både akademiker som Francis Fukuyama och politiker som Donald Rumsfeld, Dan Quale och Dick Cheney.

Det ligger därmed nära till hands att misstänka att de slutsatser Kagan vill att vi moderna läsare ska dra av bokens resonemang legitimerar modernt vapenskrammel och imperialism, men *The Peloponnesian War* ger inte riktigt stöd för det. Kagan har i tidskriften *The New Yorker* blivit anklagad för att ensidigt vara hökaktig i sin bok och avfärda fredsvivare som atenaren Nikias. Sant är att han går till hårt angrepp mot Thukydides vackra dödsruna över Nikias. Men Nikias fattade faktiskt en mängd beslut som ökade katastrofens omfattning; bland annat såg han till att försena sina landsmäns flykt, vilket gjorde atenarnas massdöd än värre. Kagan anför argument och källor för sina ställningstaganden, vilket åtminstone gör dem kontrollerbara.

KAGANS HÖKAKTIGHET KOMMER snarare till uttryck i ett tröttsamt vurmande för maskulina krigardygder. Hans beundran inför skickliga här-förare som Demosthenes, Formion, Brasidas och Lysander lyser i kraftigaste laget. Han ser nostalgiskt tillbaka på den tid när det grekiska krigandet var ädelt till skillnad från all fulhet under åren 431–404. Den bild han ger av det stora kriget är sammantaget mörk och vidrig, den pojkboksaktiga idealiseringen kommer i motbilderna. Krigsöppningen var en smygattack av några hundra thebaner som genom förräderi och i skydd av mörkret tog sig in i staden Platea. Det gör Kagan sorgen att krigsöppningen inte var "en lysande parad med den magnifika spartanska falangen i spetsen för den peloponnesiska hären med sina röda kappor glödande i den attiska solen". I kontrast till sitt svärmeri citerar Kagan flera gånger Thukydides berömda maxim att kriget är en våldsam lärare, detta apropå alla de krigsförbrytelser som till slut blev vardagsmat. Hur detta går ihop med Kagans egen politiska hållning vet jag inte riktigt, och vad vi läsare i det tjugoförsta århundradet skulle ha för speciella behov av *The Peloponnesian War* förblir ett mysterium.

JOHANNES PAULI

L'EMPIRE CYBERNETIQUE

Céline Lafontaine
Éditions du Seuil, 2004

EN TITEL SOM TALAR om ett "cybernetiskt imperium" uppfattas lätt som överdriven. Vem bryr sig om cybernetiken nuförtiden, hur många har ens hört talas om den? I *L'Empire cybernétique* hävdar dock den kanadensiska sociologen Céline Lafontaine att denna vetenskap är lika okänd som dess inflytande på världen är stort.

Cybernetiken utvecklades sent på 1940-talet av den amerikanske matematikern Norbert Wiener. Teorin analyserar samhället i termer av kommunikation och information. Uppstånden ur desillusionen efter andra världskriget ville den bekämpa det kaos och den desinformation som kriget skapade. Kommunikation blir kapphästen.

Céline Lafontaine lyfter fram citat som likställer Wiener med en Galileo Galilei eller Darwin och cybernetikens uppkomst med en andra renässans. Även om Wiener kallade sig humanist är cybernetiken enligt Lafontaine ett antihumanistiskt projekt som suddar ut gränsen mellan människa och maskin. Teorin bär inom sig de totalitära tendenser den skulle motverka, skriver hon. Genom att vara alltför omfattande, göra allt till en fråga om information och komplexitet och reducera det till en lingvistisk eller genetisk kod, blandar den ihop verkligheten med en systemmodell.

Boken går ut på att visa hur cybernetikens antihumanistiska idéer har kommit att genomsyra samhällsvetenskaperna sedan 1950. Lafontaine talar om den amerikanska cybernetikens "kolonisering" av den europeiska strukturalismen. Hon finner en cybernetisk grund i postmodernismen och systemteorin — liksom i teknokulturen och västerländsk buddhism.

Bokens främsta intresse ligger i denna förmåga att gräva upp cybernetiska rötter lite varstans. Samtidigt är det en svaghet, kopplingarna känns ibland godtyckliga och långsökta. Och är det inte lite överdrivet att tala om ett "cybernetiskt imperium"? Boken ger ändå ett spännande historiskt perspektiv på det informationsamhälle som annars gärna ser sig som splittrnytt. RED.

I KORTHET

IMAGINATIONEN DES BÖSEN

Karl Heinz Bohrer
Hanser, 2004

EN SVART UNDERSTRÖM förenar romantiken med modernismen. Det går en linje från Hoffmann och Poe till surrealisterna. En litteraturvetare som ägnat sig åt den svarta eller våldsamma sidan av litteraturen är tyske Karl Heinz Bohrer, som vid sidan av sin akademiska verksamhet även är redaktör för tidskriften *Merkur*.

Att hans intresse löper långt tillbaka i tiden illustreras av hans senaste bok om ondskans fantasi, *Imagination des Bösen*. Det är en essäsamling som hämtar texter ända från 1970-talets början fram till 2004 och då inte bara artiklar från tidskrifter, utan också från Bohrs egna böcker. Visst kan man imponeras av hans konsekvens, men det blir en bok som på ett litet störande vis talar på olika nivåer och utifrån skilda tidsramar.

Bohrer är på jakt efter ondskan som estetisk kategori. Därför söker han inte efter framställningar av ondskan, utan onda framställningar. Flauberts orientaliska fantasi *Salammô* blir ett nyckelverk med sina våldsamma partier utan högre mening; i offerriterna finns en meningslöshet som inte tjänar något annat syfte än att vara skrämmande. På samma vis ser Kafka till att aldrig låta en övergripande mening förklara våldsamheterna.

Men det onda som estetisk kategori tycks främst återfinnas bland fransmännen. Baudelaire och surrealisterna kvalar in bland författarna och Michel Foucault och Georges Bataille bland teoretikerna. På tyskt håll blir det glesare. Thomas Mann gjorde enligt Bohrer en pastisch av det djävulska i *Doktor Faustus* och efterkrigsförfattarna har varit alltför moraliska. Den västtyska litteratordiskussionen var för humanistiskt uppbyggd för att ha någon känsla för det onda. Undantagen är Ernst Jünger och den unge Peter Weiss.

Varför då läsa andrahandssteorier? Därför att Bohrer har förstahandsinsikter i den svarta romantiken och en frammanrad stil som tagit upp en del av iskylen från den litteratur han skriver om. RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

ALYSON BAILES

Chef för Stockholm International Peace Research Institute, Sipri. Hon har tidigare arbetat inom brittiska UD, senast som ambassadör i Finland.

PER BAUHN

Docent i praktisk filosofi vid Lunds universitet och lektor i samma ämne vid högskolan i Kalmar.

MATS BERGSTRÖM

Tjänstgör på AerotechTelub AB och under 2002–2004 som analytiker på Centrum för Informationsoperationsstudier vid Försvarshögskolan.

SVANTE CORNELL

Universitetslektor och forskningschef för programmet för sidenvägsstudier vid Uppsala universitet, samt biträdande direktör för Central Asia-Caucasus Institute vid Johns Hopkins University.

INGER ENKVIST

Professor i spanska vid Lunds universitet.

HÅKAN FORSELL

Fil. dr i historia vid Stockholms universitet. Han är under 2004–2005 gästforskare vid Technische Universität i Berlin.

LISA IRENIUS

Frilansskribent.

JOHAN JAKOBSSON

Försvarsanalytiker med inriktning på terrorhot.

ALF W. JOHANSSON

Professor i historia vid Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola.

INGMAR KARLSSON

Diplomat och författare.

JOHANNES PAULI

Frilansskribent.

JONATHAN POWER

Författare och frilansskribent. Han skriver regelbundet för *International Herald Tribune*.

CARL RUDBECK

Fil. dr i litteraturhistoria och redaktör för *Smedjan.com*. Han har undervisat i arabiska vid Stockholms universitet.

MARIE SÖDERQVIST

Vd för United Minds.

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på Saco.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 5 OKTOBER 2004

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 325 kr (Norden 425 kr).

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ **Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...**
Helår 9 nr för 325 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor